

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**MUSTAFA (MUSLİHİDDİN) BİN MUHAMMED'İN İHLAS SURESİ TEFSİRİ ADLI
ESERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE KAYNAKLARININ TESPİTİ.**

Esra Tuğba DÖNMEZ

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ERGÜN

MANİSA-2025

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**MUSTAFA (MUSLİHİDDİN) BİN MUHAMMED'İN İHLAS SURESİ TEFSİRİ ADLI
ESERİNİN GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE KAYNAKLARININ
TESPİTİ.**

Esra Tuğba DÖNMEZ

Danışman

Doç. Dr. Mehmet ERGÜN

MANİSA-2025

TAAHHÜTNAME

Bu tezin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını ve kullanılan tüm literatür bilgilerinin referans gösterilerek tezde yer aldığını, tamamen kendi çalışmam olduğunu, her alıntıya kaynak gösterdiğimi, tezin yazımında akademik ve etik kurallara aykırı herhangi bir yapay zekâ ve program kullanmadığımı beyan ederim.

Esra Tuğba DÖNMEZ

14.08.2025

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi döneminde çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerin önemli bir kısmını, sûre tefsirleri ve Kur'an tercümeleri oluşturur. Milli Kütüphane İbn Sina Yazma Eserler Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz A 451 numarayla kayıtlı bulunan Mustafa (Muslihiddin) Bin Muhammed'e ait İhlâs Sûresi Tefsiri de bu nitelikteki metinlerden biridir.

Çalışmada metnin anlam ve yapı bütünlüğü korunarak günümüz Türkçesine aktarımı yapılmış, kullanılan ayet, hadis ve klasik kaynaklar incelenmiştir. Metnin hangi tefsir geleneğine dayandığı ve hangi kaynaklardan yararlandığı ortaya konulmuştur. Böylelikle eserin ilmî bağlamı ve tarihî değeri belirlenmiş, dil ve anlatım özellikleriyle birlikte dönemin tefsir anlayışı da değerlendirilmiştir.

Söz konusu eser, yalnızca Kur'an'ın kısa bir sûresini açıklamakla kalmayıp aynı zamanda dönemin inanç yapısını, yorum geleneklerini ve dini kavrayış biçimini de yansıtmaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem 15. yüzyıl Osmanlı Türkçesi metnlerinin çözümlenmesine katkı sağlamakta hem de klasik tefsir anlayışının dilsel ve kültürel izlerini gün yüzüne çıkarmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Mustafa (Muslihiddin) B. Muhammed, İhlâs Sûresi, Yazma Eser.

ABSTRACT

During the Old Anatolian Turkish period, a large number of works were written, a significant portion of which consisted of surah commentaries and Qur'an translations. One of these works is the Tafsir of Surah al-Ikhlās by Mustafa (Muslihiddin) bin Muhammad, preserved in the Ibn Sina Manuscript Collection of the National Library under the catalog number 06 Mil Yz A 451.

In this study, the text was translated into modern Turkish while preserving its semantic and structural integrity, and the Qur'anic verses, hadiths, and classical sources it contains were carefully examined. The tafsir tradition on which the work is based and the extent to which it benefited from various sources were identified. Thus, the scholarly context and historical value of the text were revealed, and its linguistic and stylistic features, along with the exegetical approach of the period, were evaluated.

This tafsir not only provides commentary on a short surah of the Qur'an but also reflects the belief system, interpretative traditions, and religious understanding of its time. In this respect, the study contributes both to the analysis of 15th-century Ottoman Turkish texts and to uncovering the linguistic and cultural traces of the classical tafsir tradition.

Keywords: Tafsīr, Qur'an, Mustafa (Muslihiddin) b. Muhammed, Sūrat al-Ikhlās, Manuscript.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	İbn oğul/oğlu
bkz.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
thk.	Tahkik eden
tsz.	Tarihsiz
sa.s.	Sallallahu aleyhi vesellem
vb.	Ve benzerleri
vd.	Ve diğerleri

ÖNSÖZ

XIII. yüzyıl boyunca Anadolu’da birçok Türkçe eser kaleme alınmış, ancak bunlardan yalnızca az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bu eserlerin çoğunu öğretici nitelikteki dinî ve ahlakî metinler oluşturur.

Kur’an-ı Kerim, nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren insanlığa hem dünya hem de ahiret saadetini gerçekleştirme yolunda rehberlik eden en önemli kaynak olmuştur. Bu kutsal hitabı anlamaya yönelik çabalar tarih boyunca devam etmiş ve pek çok tefsir kaleme alınmıştır. Bu eserlerin bir kısmı Kur’an’ın tamamını tefsir ederken bir kısmı ise belirli sûreler üzerine yoğunlaşmıştır. Beylikler dönemi ve Osmanlı’nın ilk yıllarında da bu tür faaliyetlere sıkça rastlanmaktadır.

Bu bağlamda çalışmaya konu olan eser, Milli Kütüphane İbn Sina Yazma Eserler Koleksiyonu’nda 06 Mil Yz A 451 numarayla kayıtlı bulunan İhlâs Sûresi Tefsiri’dir. Müfessiri XIV. yüzyılda yaşamış Mustafa bin Muhammed’dir. Osmanlı’nın erken dönem müfessirlerinden biri olan Mustafa b. Muhammed’in bu tefsiri, dönemin tasavvufî anlayışının tefsir çalışmalarına nasıl yansıdığını göstermesi ve Osmanlı tefsir geleneğine dair ipuçları sunması bakımından önemli bir eserdir.

Akademik yolculuğum boyunca bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren, araştırma ve düşünme becerilerimi geliştirmemde büyük katkı sağlayan saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Mehmet ERGÜN’e, ayrıca lisans eğitiminden beri beni destekleyen değerli hocam Prof. Dr. Ziya ŞEN’e teşekkür ederim.

Esra Tuğba Dönmez

14.08.2025

İçindekiler

ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR DİZİNİ	IV
BİRİNCİ BÖLÜM	1
MUSTAFA BİN MUHAMMED'İN HAYATI VE ESERLERİ	1
Hayatı.....	1
Eserleri.....	2
İlmi ve Edebi Kişiliği	4
İKİNCİ BÖLÜM.....	5
İHLÂS SURESİ TEFSİRİ.....	5
Fazileti	7
Surenin İsmi.....	17
Nüzul Sebebi.....	18
“قُلْ” Kelimesindeki Sırlar	24
Huve Kelimesindeki Sırlar	25
Allah'ın İsimleri.....	30
'Lâ ilâhe illallâh' Sözü'nün Fazileti	34
Allah Lafzının Tefsiri.....	39
Duanın Makbul Olma Şartları	45
Allah'a Karşı Tevazu Sahibi Olmak.....	48
Allah Kelimesinin Kökü ve Anlamı	49
Allah Demenin Fazileti.....	50
İnsanın Yaratılışı.....	52
Maddi ve Manevi Nurlar.....	57
Allah'ın Birliği / Vahdâniyet	60
İnsanın Bir Damla Sudan Yaratılmasının Hikmeti	72
İnsanın Topraktan Yaratılmasının Hikmeti	73
Alimlerin Mertebeleri	79
Hidayet Allah'tandır.....	81
Ehad Kelimesinin Tefsiri	82
Ehad ile Vâhid Arasındaki Fark	92
Samed Kelimesinin Tefsiri.....	92
Allah'ın İsimlerinin Çok Olmasının Hikmeti	103

“Lem Yelid ve Lem Yûled” Ayetinin Tefsiri	105
“Velem Yekûn lehû Küfüven Ehad” Ayetinin Tefsiri	107
Eseri İthaf.....	121
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	124

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA BİN MUHAMMED'İN HAYATI VE ESERLERİ

Hayatı

Muslihiddin Mustafa b. Muhammed, ilim sahasında Beylikler dönemi ile Osmanlı'nın kuruluş devrinde öne çıkan kıymetli isimlerden biridir. Hayatına dair kaynaklarda yeterince bilgi bulunmadığından, elimizdeki sınırlı veriler doğrultusunda onu tanımaya çalışmak mümkündür. Onu konu alan kaynaklardan biri olan Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri isimli çalışmasında, yazarın adı Mustafa b. Muhammed Ankaravî şeklinde belirtilmiştir. Kaleme aldığı birçok Kur'ân tefsirini Hamitoğulları ve İnanoğulları beylerine ithaf etmesi, onun yaşadığı dönem ve coğrafya hakkında bize ipuçları sunmaktadır. Müfessirin, İnanoğulları Beyliği'nden Murad Arslan Bey'e ve yine metinde adı geçen Hamitoğullarından Hızır Bey'e eserlerini takdim etmiş olması, onun İnanoğulları Beyliği'nin (1261–1368) merkezi olan Denizli ve Hamitoğulları Beyliği'nin (1280–1421) merkezi olan Isparta/Eğirdir çevresinde yaşadığını göstermektedir.

Her ne kadar doğum ve ölüm tarihleri kesin olmasa da, müfessirin Isparta/Eğirdir civarında doğduğu ve yaklaşık olarak 725–764/1324–1362 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Ancak bu tarihlerden daha önce doğmuş olduğu ve 1362 yılından sonra da hayatta olduğu düşünülmektedir. Zira, 1333 yılında Eğirdir'i ziyaret eden ünlü seyyah İbn Battûta, burada “Fakih Muslihiddin” adında bir müderrisin bulunduğu söz ederek, kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca, müfessir Hızır Bey'e sunduğu **Yâsîn Suresi Tefsirinde**, onun 1364 yılında gerçekleştirdiği hac ziyaretine atıfta bulunarak “hacı” unvanıyla bahsetmektedir.

Bunun yanında, **Yâsîn** ve **Tebâreke** tefsirlerinin giriş bölümlerinde yer alan ifadelerden, bu eserlerin İnanoğulları'ndan İshak Bey Murad Arslan'a ithaf edildiği anlaşılmaktadır. İshak Bey'in 1362 tarihli sikkesi ve beyliğini 1368'e kadar sürdürdüğüne dair bilgiler de dikkate alındığında, Mustafa b. Muhammed'in bu tarihlerde hayatta olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür.¹

Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri** adlı eserinde Mustafa b. Muhammed'i “Mustafa İbni Muhammed Ankaravî” şeklinde tanıtmış ve onu Osmanlı ulemasının ilk dönem

¹ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2004), 1/3.

temsilcilerinden biri olarak göstermiştir. Müfessirin, mukaddimesinde Şehzade Süleyman Paşa'ya ithaf edildiği belirtilen ve Türkçe kaleme alınan **Sure-i Mülk Tefsiri**, yalnızca dini değil, Osmanlı Türkçesinin tarihi açısından da önemli bir metindir.

Bununla birlikte, yine Türkçe yazılmış olan ve genel kütüphanelerde mevcut bulunan **Hilvün-Nâsîhîn** adlı eserinde; **Mev'ıza, Fezâil-i Şühûr-i Selâse, Mu'cizât, Fazîlet-i Salavât** ve **Hikâyât-ı Lâtife anî'l-Eslâf** gibi konulara da yer verilmiştir.

Eserleri

Mustafa b. Muhammed'in müfessir olarak kaleme aldığı İhlâs Suresi tefsiri ve ona nispet edilen diğer eserlerin sayısı tam olarak bilinmemektedir. Araştırmamız sonucunda, ona ait olduğu düşünülen beş sure tefsiriyle birlikte Tezkiretü'l-Evliya tercümesine ulaşılmıştır. Osmanlı'nın ilk dönemine ait bu sure tefsirleri, Türk dilinin gelişim sürecini incelemek açısından oldukça kıymetli sayılmaktadır. Zira Selçuklular döneminde başlayan dil faaliyetleri, Osmanlı döneminde daha da hız kazanmıştır. Bu süreçte, Arapça ve Farsça metinlerden tercümeler yapılmış; dinî ve tasavvufî içerikli risaleler yazılmış, menkıbelere yer verilmiştir. İncelememize konu olan İhlâs Suresi Tefsiri de hem bu alanlardaki yoğunlaşması hem de Osmanlı'nın ilk dönem eserlerinin karakteristik özelliklerini yansıtmaları bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Şimdi, bu eserleri daha yakından ele alalım.

1. Hulvü'n-Nâsîhîn

Ahlâk ve nasihat konularını işleyen bu eser, yirmi üç bölümden oluşmaktadır. Eserde hem ahlaki öğütler hem de didaktik hikâyeler yer almaktadır.

2. Tezkiretü'l-Evliyâ Tercümesi

Aydınolu Mehmed Bey'in (ö. 1334) isteği üzerine, Mustafa b. Muhammed tarafından Farsçadan Türkçeye çevrildiği düşünülen bu tercüme, Süleymaniye Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Koleksiyonu'nda, 1643 numarada kayıtlıdır.

3. Fâtiha Suresi Tefsiri

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi olan Fâtiha'nın tefsiri, sade ve anlaşılır bir dille kaleme alınmıştır. Murad Arslan b. İnaç Bey adına yazılan eserde, ayetlerin tefsiri sırasında hikâyeler, nükteli sözler, hadisler ve diğer tefsir kaynaklarından alıntılara yer verilmiştir. İstanbul

Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ihtisas kitaplığındaki nüshası Özcan Tabaklar tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Ankara Millî Kütüphane’de de farklı nüshaları bulunmaktadır.²

4. Amme Cüz’ü Tefsiri

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Kitaplığı’nda 3779 numarayla kayıtlıdır. Toplam 192 varaktan oluşan bu eser üzerine Ulya Nisar (1987) ve Özcan Tabaklar (1987) yüksek lisans tezleri hazırlamıştır.

5. Mülk Suresi Tefsiri

Mustafa b. Muhammed’in önemli tefsirlerinden biri de Mülk suresi üzerine yazılmıştır. Tam telif tarihi bilinmemekle birlikte, 14. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı kabul edilmektedir. Eser; Orhan Gazi’nin oğulları Süleyman ve Murad’a, ayrıca Murad Arslan’ın sağlığında oğlu İshak Bey’e ve Hızır b. Gölbegi’ye takdim edilmiştir. Farklı dönemlerde, çeşitli kişilere sunulmuş olması nedeniyle nüshalar arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır.³

6. Yâsîn Suresi Tefsiri

Hızır b. Gölbegi ve Murad Arslan Bey’e ithaf edilmiştir. Eser toplam 78 varaktır. Müstensihî (yazan kâtip) ve istinsah tarihi bilinmemektedir. Eserin farklı kütüphanelerde çeşitli yazmaları mevcuttur.

7. İhlâs Suresi Tefsiri

Yazarın tefsir külliyatı içinde yer alan bir diğer eser de İhlâs suresi üzerine yazdığı tefsirdir. Mustafa b. Muhammed’in İhlâs Suresi tefsirini yazdığı bilinmektedir. Ancak müellif, eserlerinde ismini her zaman belirtmez. Örneğin, çalışmamıza kaynak olan İstanbul nüshasında yazarın adı geçmemektedir. Bununla birlikte, Süleymaniye nüshasında bu bilgiye rastlamak mümkündür.

Bu tefsirin de birçok yazma nüshası çeşitli kütüphanelerde bulunmaktadır.

² Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kuran Tercümeleleri”, *Tarihten Günümüze Kur’ân’a Yaklaşımlar*, ed. Musafa Özkan, Enfel Doğan, Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Çalıştay Bildirileri (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010), 531.

³ Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kuran Tercümeleleri”, 542.

İlmi ve Edebi Kişiliği

Mustafa b. Muhammed'in kaleme aldığı tefsirler, onun hem ilmi hem de edebî yönünü yansıtan önemli kaynaklardır. Ayet ve hadislerle sıkça yer vermesiyle birlikte; Ebu'l-Leys (ö. 373/983), Sa'lebî (ö. 427/1035) ve İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) gibi büyük âlimlerin eserlerinden istifade etmesi, onun Arapçaya hâkimiyetini açıkça ortaya koyar. Mevlânâ'nın beyitlerine ve bazı Farsça mısralara yer vermesi ise, Farsça bilgisinin de güçlü olduğunu göstermektedir.

Eserlerinde hikâye, kıssa, nükte, vecize, mesel, latife ve kısa anlatılar gibi unsurlara yer vermesi, onun sadece bir ilim adamı değil, aynı zamanda geniş bir kültürel birikime sahip edebî bir şahsiyet olduğunu da ortaya koymaktadır.

İbn Battûta (ö. 770/1368-69), Seyahatnâmesinde kendisinden şöyle bahseder: “Ekridur'da, Ulu Cami'nin karşısındaki medreseye vardık. Orada hocalık yapan Muslihiddin adlı zat, Mısır ve Şam'da eğitim almış, bir dönem Irak'ta bulunmuştu. Arapçayı çok düzgün ve akıcı konuşan, nüktedan ve faziletli bir âlimdi. Zamanının önde gelen bilginleri arasında yer alırdı. Bize büyük ilgi gösterdi; ev sahipliğinde oldukça zarıftı.”⁴

⁴ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, 2/406.

İKİNCİ BÖLÜM

İHLÂS SURESİ TEFSİRİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُ الَّذِي نَوَّرَ قُلُوبَ الْعَارِفِينَ بِنُورِ مَعْرِفَتِهِ لِإِظْهَارِ أَحَدِيَّتِهِ وَزَيَّنَ صُدُورَ الصِّدِّيقِينَ لِكَشْفِ صَمَدِيَّتِهِ
وَنَقَشَ بِقَلَمِ قُدْرَتِهِ فِي فُؤَادِ الْمُحِبِّينَ رُسُومَ مَحَبَّتِهِ وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ شَهَادَةً صَادِقَةً لِنَزِيهِ ذَاتِهِ وَصِفَاتِهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى
سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَزْوَاجِهِ

Hamd, ariflerin kalplerine nur veren, marifet ışıyla onları aydınlatan ve kudretiyle her şeyi yaratan Allah’a mahsustur. Allah’ın birliğine ve şeriksiz olduğuna şahadet ederim. Peygamberimiz Muhammed’e, ailesine ve onun evlatlarına salât ve selâm olsun. Allah’ın rahmeti ve minneti, varlıkları yokluk diyarından vücut âlemine getirmiş ve her birini kendi varlığına şahit kılmıştır. Şükürler olsun âlemlerin sahibi olan Allah’a ki, kendi hükümdarlığında Nemrud gibi zalimlerin başını bir lokmalık hale getirmiştir. Ve o güçlü padişaha aferin ki, eğer zayıf bir karınca onun yardımına tutunursa, dev ejderhaların gözünü bile çıkarır. Eğer zayıf bir ceylan onun gözetimine girerse, aslanlardan daha cesur hale gelir.”

“Salât ve selâm, âlemlere rahmet olarak gönderilen, insanların en yücesi ve önderi, meleklerin toplandığı meclisin ışığı, yeryüzü ve gökyüzünün kandili, yüce, arınmış, dosdoğru ve seçilmiş olan Muhammed Mustafa’nın üzerine olsun. Onun hakkında, ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً﴾ *“Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”*⁵ ayeti indirilmiştir ve onun şanı hutbe ile duyurulmuştur. O, güzel suret ve siretiyle seçilmiş bir kişidir; onun nuru bir güneş gibi parlamaktadır. Onun ashabına da sonsuz rahmet ve rıza olsun, çünkü onlar yıldızlar gibidir. Onları canı gönülden sevenler, dünya sapıklığından ve ahiret sıkıntılarından kurtulmuşlardır. Bundan sonra bilinmelidir ki, âlemlerin koruyucusu olan Allah, İslam toplumunu himaye eden, cömertlik ve ihsan kaynağı olan Sultan Murad Arslan b. İnanç Bey’e de iman ve başarı nasip etmiştir. Tâhâ ve Rahmân sureleri hakkı için Allah onun memleketini korusun, düşmanlarını alt etsin ve zamanın zulmünü bertaraf etsin. Allah bu zayıf duacılarına tefsirde Türkçe bir risale yazılarak, onu inceleyenler gönül temizliğiyle amel etsin ve şeytanın boyunduruğunu kırsın diye işaret etti. Ancak doğruluktan sapmış olanlar, yanlış yola girerek muhalefet ettiler. Oysa Allah’ın ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اطِيعُوا اللَّهَ وَاطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ﴾ *“Allah’a itaat*

⁵ Enbiyâ 21/107.

edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de (itaat edin).⁶

hükmüne uyup samimi bir şekilde ibadet etmek, ihlas ile yüzünü Allah'a dönmek gerekir. Bu surenin sevabı denizlerdeki damlalardan daha çoktur ve onun manevi incelikleri şekerden daha tatlıdır. Bereketi ise yağın yağmurdan bile daha fazladır.

Bu risale dilde akıcıdır ve okumaya çok uygundur. Müfessirler tarafından en güzel ifadelerle yazılmıştır. Emsalleriyle bezenmiş olup, hatta onların da üzerine çıkmıştır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî (ö. 672/1273)'nin beyitlerinden bile beytin şehri gerdanlık gibi süslenmiştir. Çünkü beyit ve hadislerle uyumlu şekilde anlatılmıştır. Bu risaleyi Türkçe olduğu için okumayanlar kayıpta olacaklardır. Çünkü birçok tefsirden süzülerek yazılmıştır. Rahmân'ın lütfuyla, ince zekâlı kimseler bunu anlamaya muvaffak olacak, kendini bu surenin anlamına verenler ahirette şefaât bulacaktır. Bu nedenle ben de şöyle vasiyet ederim ki, herkes bu risaleyi başından sonuna kadar düşünerek okumalı. Çünkü söz bilginin anahtarıdır. Bilinmeyen söz kalplere tesir etmez. Açgözlü bir kimse yemeği çiğneyip tükürürse, hiçbir zaman karnı doymaz. Eğer bu bilgiyi alıp gereği gibi değerlendirmezse, aç gözlülüğe kapılırsa midesi doymayacaktır.

Ancak (bu sure, bu eserin) yazılmasına sebep olanlara, okuyanlara ve aşk ile dinleyenlere rehber olsun. Bu surenin bereketi hem kendilerinden hem de ailelerinden eksik olmasın.

بفيضه العميم ولطفه الجسيم انه هو الغفور الرحيم الحمد لله رب العالمين

Onun engin ihsanı ve büyük lütfuyla... Şüphesiz O, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir. Hamd (övgü), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur

“﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾” (İhlas) Suresi: Çoğu müfessire göre bu sure, Kur'ân'ın nurudur. Dört ayettir; ancak Şam ehli âlimlere göre beş ayettir.⁷ On beş kelime ve kırk yedi harften oluşmaktadır.

⁶ Nisâ 4/59.

⁷ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Fünûnü'l-efnân fi 'uyûni 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1408/1987), 327.

Fazileti

Bu surenin faziletleri hakkında: Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Resûlullah'tan: “*Kim ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okursa, gök kapıları ona açılır, hayır ve bereket yağar ve kalbine huzur iner. Onun anlamının rahmeti, okuyanın bedenini sarar. Tesbih sesleri arşa yükselir. Yüce Allah ona rahmet nazarıyla bakar ve her ne dilerse verir, dualarını kabul eder.*”⁸ şeklinde bir hadis rivayet etmiştir.

Yine Peygamber Efendimiz bu surenin fazileti hakkında “*لكل شيء نور ونور القرآن قل هو الله*” “*Her şeyin bir nuru vardır ve Kur'an'ın nuru ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas) suresidir.*”⁹ buyurmuştur.

Hiz. Âişe (ö. 58/678)'den bu konuda şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Bir gece Resûlullah benim odama geldi. Ben yatağımı hazırlamış ve yatmak üzereydim. Resûlullah buyurdu ki: ‘Ey Âişe! Dört şeyi yapmadan yatma: Önce Kur'an'ı hatim et, ikinci olarak beni ve diğer peygamberleri kendine şefaatçi kıl, üçüncü olarak tüm Müslümanlardan razı ol, dördüncü olarak da hac ve umre yap.’ Ben dedim ki: ‘Ey Allah'ın Resûlü! Babam ve annem sana feda olsun. Bu dört şeyi yapmak benim gücümü aşar.’ Resûlullah tebessüm etti ve şöyle dedi: ‘Ey Âişe! Üç defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas Suresi) okursan, Kur'an'ı hatim etmiş gibi olursun. Benim ve diğer peygamberlerin üzerine salavat getirirsen, hepimiz sana şefaatçi oluruz. Müslümanlar için istiğfar edersen, tüm Müslümanlar senden razı olur. ‘سبحان الله والحمد لله’ ‘Sübhânallahi velhamdülillahi ve lâ ilâhe illallâhü vallahü ekber’ dersin, hac ve umre yapmış gibi olursun.”¹⁰

Ebû Ömer ve Mevlâyî Cerîr b. Abdullah, Resûlullah'tan şöyle rivayet eder: “Kim evine girdiği zaman bir defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okursa, evden ve komşularından yoksulluk uzak olur.”¹¹

⁸ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

⁹ Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-'azîz*, 6 cilt, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: el-Meclisu'l-A'lâi's-Suûni'l-İslâmiyye, 1416/1996), 1/553.

¹⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹¹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 25 cilt, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. baskı, tsz.), 2/340.

Enes (ö. 93/711-12) rivayet eder ve şöyle der: “Kim ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini bir defa okursa bereketlenir. Kim iki defa okursa hem kendisi hem de ailesi mübarek olur. Bunu üç defa okursa hem kendisi hem de ailesi ve bütün komşuları bereketlenir. Eğer bu duayı on iki defa okursa, cennette kendisine on iki köşk yapılır ve koruyucu melekler: ‘Haydi, kardeşimizin köşküne gidelim ve bakalım’ derler. Yüz defa okursa, kan ve mal (cinayet ve kul hakkı) hariç, yirmi beş yıllık günahları bağışlanır. Eğer dört yüz defa okursa, kan ve mal hariç dört yüz yıllık günahları bağışlanır. Bunu bin defa okursa, cennetteki yerini görmeden veya kendisine gösterilmeden ölmez.”¹²

Sehl b. Sa’d, Hz. Peygamber’den şöyle rivayet eder: “Bir adam yoksulluktan dolayı Peygamber efendimize şikâyetle bulundu. Peygamber buyurdu ki: ‘Evine girdiğinde ailene ve cemaate selam ver. Sonra ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku.’ Bu adam bunu alışkanlık haline getirdi. Kısa süre içinde o adam, nimet sahibi oldu. Hatta birçok kişi onun sayesinde refaha kavuştu, mutlu oldu.”¹³

Muhammed b. Fazl (ö. 319/931) şöyle der: “Bir defa dişim ağrıdı. Rüyamda bana dediler ki: ‘Bin defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini oku.’ Okudum, ağrı geçmedi. İkinci defa rüyamda gördüm. Dediler ki: ‘Besmelesiz okudun, Bismillah ile oku.’ Okudum, bir daha diş ağrısı görmedim.”¹⁴

¹² Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10 cilt, thk. Übey Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1422/2002), 10/330.

¹³ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10/331; Fahreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 32 cilt (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 3. baskı, 1420), 32/356.

¹⁴ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

Muhammed b. Fazl’a atfedilen bu rivayet, klasik İslâmî kültürde sıkça karşılaşılan rüya tecrübeleri ve şifaya dair menkıbelerden biridir. Metinde özellikle Kur’ân okumanın –özellikle de besmele ile– bir tür tedavi vesilesi olarak görülmesi dikkat çekmektedir. Ancak bu anlatının hem tarihsel hem de teolojik açıdan birkaç yönü eleştiriye açıktır:

Kaynak Güvenilirliği: Rivayetin kaynağı ve senedi belirtilmemiştir. Söz konusu olayın hangi döneme, hangi müellife veya hangi esere dayandığı belirsizdir. Dolayısıyla aktarımın tarihsel güvenilirliği sorgulanabilir.

Rüya ve Dinî Hüküm: İslam geleneğinde rüyalar kişisel tecrübe olarak kabul edilir, bağlayıcı dinî hüküm kaynağı değildir. Bu metinde ise rüyada verilen talimat bir nevi “kesin şifa reçetesi” gibi aktarılmıştır. Bu durum, rüya ile dinî uygulama arasındaki sınırların bulanıklaşmasına yol açabilir.

Kur’ân’ın Şifa Boyutu: Kur’ân’da (İsrâ 17/82) Kur’ân’ın “müminler için şifa ve rahmet” olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayet de bu anlayışa dayanıyor olabilir. Ancak metinde öne çıkan nokta, besmelenin unutulması sebebiyle tedavinin etkisiz kalmasıdır. Burada, “besmelenin fonksiyonu” sanki mekanik bir şifa anahtarıymış gibi sunulmaktadır. Bu yaklaşım, besmele ve Kur’ân tilavetinin manevî boyutunu daraltarak daha çok “büyüsel/otomatik bir formül” gibi göstermektedir.

İnanç ve İstismar Riski: Bu tür anlatılar halk arasında güçlü bir etki bırakmış, ancak zamanla “her hastalık için belli sayı ve sure ile okuma” şeklinde mekanik uygulamalara dönüşebilmiştir. Bu durum, dinî inançların yanlış anlaşılmasına, hatta istismara açık hale gelmesine sebep olabilir.

Sonuç olarak bu rivayet, Kur’ân ve besmelenin önemini vurgulama niyetinde olsa da, eleştirel açıdan bakıldığında kaynak güvenilirliği, rüya ile dinî uygulamaların karıştırılması, besmelenin adeta sihirli bir formül gibi

Resûlullah buyurdu ki: “Hangi kulumun tesbihinde ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas Suresi) okuması devamlı olursa, onun sevapları, kabrinden fişkıracak ve kuşlar gibi üzerine gölge yapacak.”¹⁵

Enes b. Mâlik şöyle dedi: “Resûlullah ile birlikte Tebük gazasında bulunuyordum. Muaviye b. Muaviye vefat etti. Onun namazına o kadar çok melek geldi ki, güneşin ışığı onların nurundan sönük kaldı. Cebrail geldi ve Resûlullah’a haber getirdi. Dedi ki: ‘Bugün Muaviye vefat etti. Eğer istersen, sen de namazını kıl, ben yerini düzeltip sana getireyim, namazını kıl.’ Resûlullah sordu: ‘Ey Cebrail! Muaviye bu mertebeyi nasıl buldu?’ Cebrail dedi ki: ‘﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okumaktan buldu. Namazda, rükûda, secdede, atlıyken, yayayken, otururken, yürürken devamlı okurdu.”¹⁶

Enes rivayet eder ve şöyle der: “Bir adam Peygamber efendimize geldi ve dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Namazda hangi sureyi okusam, sonunda ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini de okurum.’ Peygamber dedi ki: ‘Neden?’ Adam dedi ki: ‘Çünkü onu seviyorum.’ Bunun üzerine Resûlullah ‘Sen ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini sevdiğin için, o da seni cennete girdirir’ buyurdu.”¹⁷

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) rivayet eder: Resûlullah buyurdu ki: “Bir melek yedinci kat gökten, bir melek de yedinci kat yerden gelip bir yerde buluştular. Gökten gelen melek dedi ki: ‘Bugün Allah’a öyle bir amel getirdim ki, hiç bu şekilde bir amel getirmemiştım.’ Yerden gelen melek dedi ki: ‘Nasıl bir amel getirdin?’ Gökten gelen melek dedi ki: ‘Bir kul yüz defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okudu.’ Yerden gelen melek sordu: ‘Allahu Teâlâ onunla ne yaptı?’ Gökten gelen melek dedi ki: ‘Onu bağışladı.’”¹⁸

Ebû Hüreyre şöyle dedi: “Resûlullah’tan işittim ki, bir adam ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okuyordu. Resûlullah dedi ki: ‘Vacip oldu.’ Sahabeler dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Ne vacip oldu?’ Resûlullah dedi ki: ‘Cennet.’”¹⁹

algılanması gibi problemler taşımaktadır. Dolayısıyla bu tür menkıbelerin daha çok bir tasavvufî-didaktik anlatı olarak görülmesi, mutlak anlamda dinî bir hakikat veya tıbbî yöntem olarak değerlendirilmemesi daha isabetli olacaktır.

¹⁵ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10/331.

¹⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10/331.

¹⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10/331.

¹⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 10/331-332.

İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), nehir kenarında abdest alıyordu. Bardaktan kalan suyu tekrar nehre döktü. Ona dediler ki: “Niçin döktün?” Dedi ki: “Bana şöyle bir haber ulaştı ki, kim ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okursa, Allahu Teâlâ ona denizlerin damlaları kadar sevap verir. Bu kadar sevaptan bir şey eksilmesini uygun görmedim.” Bir kişi ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresinin sevabının çokluğunu duydu ve hayret etti. Rüyasında ona dediler ki: “Niçin hayret ediyorsun? Mervan’ın oğlu bir beyit için on bin dirhem verdi. Ekremü’l-Ekremîn olan padişah, sayısız sevap verirse hiç hayret edilmez.”²⁰

Müminlerin emiri Hz. Ali (ö. 40/661) rivayet eder ki, Resûlullah buyurdu: “Her kim sabah namazından sonra on bir defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okursa, on bir gün boyunca ona hiç günah isabet etmez. Şeytan, ne kadar uğraşırsa uğraşsın, ona yol bulamaz.”²¹

Enes rivayet eder ki, Resûlullah buyurdu: “Sizden birinizin bir gecede Kur’ân’ın tamamını okumaya gücü yeter mi?” Sahabeler dediler ki: “Ey Allah’ın Resûlü! Bunu kim başarabilir?” Resûlullah dedi ki: “Üç defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okuyan, Kur’ân’ı tamam hatmetmiş gibi olur.”²² Yani Allahu Teâlâ ona Kur’ân hatmi sevabı verir.”²³

Meşâriku’l-Envâr Şerhi Tühfetü’l-Ebrâr’da²⁴ denir ki:

²⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

Bu rivayet, İbn-i Mübârek’in abdest esnasında gösterdiği titizlik üzerinden, İhlâs suresinin sevabının büyüklüğünü vurgulamaktadır. Metinde özellikle iki husus öne çıkmaktadır:

İhlâs suresinin fazileti – rivayet, bir tek sure okuyanın dahi “deniz damlaları kadar” sevap kazanacağını ifade ederek, surenin değerini sayısal büyüklüklerle somutlaştırmaya çalışmaktadır.

Mükâfatın akıl ötesi oluşu – Mervan’ın oğlunun bir beyit için on bin dirhem vermesi örneğiyle, Allah’ın ikramının insan ölçülerinin çok üzerinde olduğu anlatılmakta ve hayretin yersiz olduğu söylenmektedir.

Bununla birlikte, rivayet birtakım eleştirilere de açıktır:

Metin tenkidi açısından: Rivayette geçen sözler, senedsiz ve kaynağı belirsiz aktarılmıştır. Bu nedenle hadis veya sahih bir menkıbe bağlamında değerlendirilmesi zordur. İbn-i Mübârek gibi muhaddis bir şahsiyetin ağzından aktarılan ifadelerin, sahih kaynaklarda dayanakları araştırılmalıdır.

Dini pedagojik açıdan: İbadetin değerini “deniz damlaları” gibi ölçülere bağlamak, okuyucuda sevapların matematiksel bir hesaplama elde edileceği izlenimi uyandırabilir. Oysa İslâmî gelenekte sevabın büyüklüğü sadece nicelik değil, ihlâs, niyet ve samimiyetle ilişkilidir.

Sonuç olarak, metin İhlâs suresinin önemini ve Allah’ın mükâfatının sınırsızlığını vurgulaması bakımından dikkat çekicidir. Ancak rivayet üslubunun, sahihliği ve dinî pedagojik dengeler bakımından ihtiyatla ele alınması gerekir. Bu tür metinler, daha çok tasavvufî-didaktik bir anlatım olarak görülmeli; kesin bir “hadis” veya “akaid delili” gibi algılanmamalıdır.

²¹ Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî; *Bahru’l-Ulûm*, 3 cilt (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1413/1993), 3/635.

²² Müslim b. El-Haccâc Ebu’l-Hasan, *es-Sahîh*, 5 cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’it-Türâsî’l-Arabî, tsz.), “Misâfirîn”, 259.

²³ Buhârî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 13.

²⁴ Râdiyyüddin es-Sâgânî’nin (ö. 650/1252), derlediği bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği *Meşâriku’l-envâr* adlı eserine Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî (ö. 786/1384),

إِنَّ مِنَ الدُّعَاءِ الَّذِي لَا يُرَدُّ أَنْ يُصَلِّيَ الْعَبْدُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ رُكْعَةً يُقْرَأُ فِي كُلِّ رُكْعَةٍ بِأَمِّ الْقُرْآنِ وَآيَةِ الْكُرْسِيِّ وَقُلَّ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ فَإِذَا فَرَغَ حَرَّ سَاجِدًا

ثُمَّ قَالَ:

“Bir dua vardır ki, asla reddedilmez. Kimin bir sıkıntısı olursa veya bir kaygıya düşerse ya da bir ihtiyacı olursa, on iki rekat namaz kıl. Her iki rekatta bir selam ver. Her bir rekatta bir Fatiha, bir Ayete'l-kürsî ve üç defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresi oku. Namazı tamamladıktan sonra başını secdeye koy ve şu duayı oku:

سُبْحَانَ الَّذِي لَيْسَ الْعَزَّ وَقَالَ بِهِ سُبْحَانَ الَّذِي تَعَطَّفَ بِالْمَجْدِ وَتَكْرَّم بِهِ, سُبْحَانَ الَّذِي أَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ بِعِلْمِهِ سُبْحَانَ الَّذِي لَا يَنْبَغِي التَّنْسِيحُ إِلَّا لَهُ سُبْحَانَ ذِي الْمَرْيَةِ وَالْفَضْلِ سُبْحَانَ ذِي الْعِزِّ وَالتَّكْوَمِ. سُبْحَانَ ذِي الطَّوْلِ أَسْأَلُكَ بِمَعَادِدِ عَرْكَ مِنْ عَرْشِكَ وَمُنْتَهَى الرَّحْمَةِ مِنْ كِتَابَتِكَ وَبِاسْمِكَ الْأَعْظَمِ، وَحَدِّكَ الْأَعْلَى وَبِكَلِمَاتِكَ الثَّامَاتِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ، أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ ثُمَّ يَسْأَلُ اللَّهُ تَعَالَى مَا لَيْسَ بِمَعْصِيَةٍ”

“Şanı yüce olan O Allah ki, azametini giyinmiş ve onunla övünmüştür. Şanı yüce olan O Allah ki, şan ve şerefle lütfetmiş ve kerem sahibidir. Şanı yüce olan O Allah ki, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır. Şanı yüce olan O Allah ki, hamd ve tesbih yalnız O’na layıktır. Şanı yüce olan O Allah ki, nimet ve fazl sahibidir. Şanı yüce olan O Allah ki, izzet ve kerem sahibidir. Şanı yüce olan O Allah ki, büyüklük ve mülk sahibidir. Senin izzetin arşından, rahmetin kitabından, en büyük isminle, yüce celalinle ve tam olan kelimelerindedir ki, onları ne iyi ne de kötü kimse aşamaz.”²⁵ Sonra Muhammed’e salavat getir ve ihtiyacını hacet namazına arz et. Allahu Teâlâ kereminden kabul eder; ancak günah işlemek için olmaz.”

Ve La’be rivayet eder ki: “Bu namazı ve bu duayı fasıklar ve dini zayıf kişilere öğretmeyin; ancak kendi işlerinize yardım olsun diye kullanın.”

Kitabın sahibi der ki: “Bana dünya işlerinden ve ahiretle ilgili önemli meselelerden zor işler geldi. Allah’ın hakkı için, yer ve gök O’nun emriyle ayakta dururken, bu namazı kıldım ve bu duayı okudum, duam kabul edildi.”

İmâm Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn* adlı eserinde şöyle der: “Her kim Allahu Teâlâ’dan bir ihtiyacını dilemek isterse, önce abdest alsın, kimsenin olmadığı bir yerde dört rekat namaz

tarafından yazılmış *Tuhfetü’l-ebrâr* adlı şerhtir. Özellikle Süleymaniye Kütüphanesi’nde pek çok nüshası mevcuttur.

²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü’l-evliyâ’ ve tabakâtü’l-asfiyâ*, 10 cilt (Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1974), 8/158.

kılsın. İlk rekatta bir Fatiha ve on defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okusun. İkinci rekatta bir Fatiha ve yirmi defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okusun. Üçüncü rekatta bir Fatiha ve otuz defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okusun. Dördüncü rekatta bir Fatiha ve kırk defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okusun ve elli defa istiğfar etsin. Sonra Peygamber'e salavat getirsin ve şu duayı okusun:

إلهي كَيْفَ أَذْعُوكَ وَأَنَا أَنَا وَكَيْفَ أَقْطَعُ رَجَائِي مِنْكَ وَأَنْتَ أَنْتَ، إلهي إذا لمَ أَسْأَلُكَ فَتُعْطِنِي فَمَنْ ذَا الَّذِي أَسْأَلُهُ فَيُعْطِنِي ، إلهي إذا لمَ أَدْعُوكَ فَتَسْتَجِيبُ لِي فَمَنْ ذَا الَّذِي أَدْعُوهُ فَيَسْتَجِيبُ لِي، إلهي إذا لمَ أَتَضَرَّعُ إِلَيْكَ فَتَرْحَمُنِي فَمَنْ ذَا الَّذِي أَتَضَرَّعُ إِلَيْهِ فَيَرْحَمُنِي ، إلهي فَكَمَا فَلَقْتُ الْبَحْرَ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَنَجَّيْتَهُ أَسْأَلُكَ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَأَنْ تُنَجِّبَنِي بِمَا أَنَا فِيهِ وَتُفَرِّجَ عَنِّي فَرَجًا عَاجِلًا غَيْرَ آجِلٍ بِفَضْلِكَ وَرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ.

“Ey Allah’ım! (Günahkâr bir kul olarak)ben ben iken, Sana nasıl yalvarabilirim ve (merhametlilerin en merhametlisi olarak) Sen Sen iken ben senden nasıl ümidimi kesebilirim? Ey Allah’ım! Eğer ben Senden istemesem bile bana verirsın, öyleyse başka kime yalvarayım da bana versin? Ey Allah’ım! Eğer ben sana dua etmesem bile Sen bana karşılık verirsın, öyleyse başka kime dua edeyimki bana icabet etsin? Ey Allah’ım! Eğer ben Sana yakarmasam bile sen bana merhamet edersin, öyleyse başka kime yalvarayım ki bana merhamet etsin? Ey Allah’ım! Mûsâ için denizi yarıp onu kurtardığın gibi, Senden Hz. Muhammed’e ve onun âline salât etmeni; fazlın ve rahmetinle beni içinde bulunduğum bu sıkıntıdan kurtarmanı, bana geciktirmeden hemen bir çıkış yolu göstermeni niyaz ederim. Ey merhametlilerin en merhametlisi!”²⁶

Bu kişi eğer garipse, kendi vatanına ulaştırır. Eğer günahları için af dilerse, bulutlar kadar günahı olsa bile bağışlanır. Eğer çocuğu yoksa ona çocuk verir. Her ne ihtiyacı varsa, onu yerine getirir. Her kim bu namazı kılsa, Allahu Teâlâ’dan bir şey dilemezse, Allah ona gazap edecektir.

İmam Kâdî Ebû Zekerîyya şöyle der: “İbn-i Abbâs dedi ki: Her kimin Allahu Teâlâ’dan bir ihtiyacı olursa, bir ay boyunca gece veya gündüz iki rekat namaz kılsın, her rekatta bir Fatiha, bir Ayete’l-kürsî ve üç defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okusun. Namazdan sonra şu duayı yapsın:

²⁶ Gazzâlî’nin *İhyâu ulûmi’-d-dîn* adlı eserinde bu rivayete rastlayamadık.

اللَّهُمَّ بِحَقِّ آدَمَ صَفِيكَ، وَإِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ، وَمُوسَى كَلِيمِكَ، وَعِيسَى رُوحِكَ، وَمُحَمَّدٍ حَبِيبِكَ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِمْ

“Allah’ım! Senin seçkin kulu Âdem’in, dostun İbrahim’in, konuştuğun Mûsâ’nın, ruhundan olan İsa’nın ve sevgilin Muhammed’in hürmetine, onlara salât ettiğin gibi (rahmetini gönder)...” Sonra ihtiyacını dile getirsin. Eğer Allahu Teâlâ’dan bir vilayet (yönetim) isterse, ona verir.”²⁷

İbn Abbâs (ö. 68/687-88) rivayet eder ve şöyle der: “Her kim bu namazı kılar ve bu duayı okursa, Allahu Teâlâ ona dünyadan ve ahiretten daha iyi şeyler verir.”

İbn Abbâs şöyle dedi: “Resûlullah’tan bu sözü işittiğimde, İbrahim Halil ve Hızır peygamber (aleyhimesselem) rüyamda göründü. Dediler ki: ‘Resûlullah şöyle buyurdu:

Ebu’l-Kâsım b. Mervan, kendi kitabında Ahmed b. Abdullah b. İdris’ten rivayet eder ki, bu namaza “bin ihtiyacın salavatı” derler.’ Hızır peygamber bu namazı birçok âbide öğretti ki, abdest alsınlar, تنها bir yere gitsinler ve iki rekat namaz kılsınlar. İlk rekatta bir Fatiha ve on defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresi okusunlar. İkinci rekatta bir Fatiha ve on defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okusunlar. Selam verdikten sonra on defa “سبحان الله والحمد لله ولا اله الا الله والله اكبر رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا” desinler. Sonra ihtiyacını dile getirsin.”²⁸

Ebu’l-Kâsım el-Hakîm dedi ki: ‘Ben bu namazı kıldım. Hikmet diledim, verdi. Ve ihtiyacımı yerine getirdi.”

Sevap kazanmanın bir yolunu daha dinle, bil ki; Allahu Teâlâ kâfirleri yedi yüz millet olarak yarattı. Onlar beş grup halindedir. Bir gruba Dehrîler²⁹ denir. Onlar, yerde ve gökte Allah yoktur derler. Bir gruba Senevîler³⁰ denir. Onlar, Allah iki tanedir derler. Bir diğer grup

²⁷ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

²⁸ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

²⁹ DEHRÎYYE: Âlemin ezeli olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist felsefe akımı.”Mutlak zaman” anlamına gelen **dehr** kelimesine nisbeti sebebiyle bu isimle anılan ve İslâm dünyasında genel olarak ateist ve materyalist düşünce akımlarını temsil eden dehrîyye, belirgin şahsiyetlerin oluşturduğu bir felsefi akımı ifade etmesi yanında çeşitli felsefe akımlarındaki inkârcı tezlerin de ortak adıdır. Geniş bilgi için bk. Hayrani Altıntaş, “Dehriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1994), 9/107-109.

³⁰ Seneviyye: Âlemi birbirine zıt iki kadîm aslın yarattığına inanan din veya mezheplere verilen genel isim. Sözlükte **Seneviyye**, “katlamak, bükmek; ikinci olmak; iki katını almak” anlamlarındaki **seny** kökünden türeyen bir ism-i mensub olup “ikili sisteme bağlı olanlar” demektir. Âlemi nur ve zulmet olmak üzere iki ezeli aslın yaratıp yönettiğine inanan din veya mezhepler İslâm kaynaklarında Seneviyye diye anılmıştır. Herhangi bir alanda birleştirilip bire indirgenemeyen iki karşıt ve bağımsız ilkenin varlığını ileri süren bu anlayış Batı dillerinde **düalizm** (Fr. dualisme), Türkçe’de **ikicilik** kelimesiyle karşılanmaktadır. Kaynaklarda bu anlayışı benimseyenler **ashâbü’l-isneyn**, **ehlü’l-isneyn**, **ehlü’t-tesniye** terkipleriyle ifade edilmektedir. Geniş bilgi için

Yahudilerdir; onlar, Allah vardır, ancak yeryüzüne iner derler. Bir grup Hristiyanlardır. Onlar, Allah vardır, eşi ve oğlu da vardır derler. Bir grup putperestlerdir. Onlar, Allah puttur derler. Allah onların söylediklerinden yücedir. Onların iddialarına karşılık Allahu Teâlâ bu sureyi indirmek suretiyle onları yalanlayıp her birine cevap verdi ve Resûlüne şöyle buyurdu: “Ey Muhammed , eğer onlar bizim tevhit inancımıza sahip olma nimetinden mahrum kaldılarsa, bu nimet sana ve senin ümmetine nasip oldu. Onlardan her bir grubu bu surenin bir kelimesiyle yalanla ki, bu surenin her bir kelimesi için size ayrı bir sevap vereyim.

Dehrîler: “Tanrı yoktur” derler. Siz: “Vardır ve adı da Allah’tır”deyin. Hangi kul ki ﴿قُلْ﴾ “**De ki: Allah birdir**” derse ve herhangi bir Dehrî ona saldırırsa, Ben ona bin sevap veririm ve bin günahını affederim.

Seneviler tanrı ikidir derler. Sen: Birdir ﴿قُلْ﴾ de. Hangi kul “Allah birdir” dedi derse ve bir Senevi ona saldırırsa, Ben ona bin sevap veririm ve bin günahını affederim.

Yahudiler: “Tanrı yer içer” derler. Siz: “Hayır! O, yemez ve içmez ﴿قُلْ﴾ “**Allah Samed’dir**. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” deyin. Hangi kul “**Allah Samed’dir**” derse ve bir Yahudi ona saldırırsa, Ben ona bin sevap veririm ve bin günahını affederim.

Hristiyanlar: “Tanrının eşi ve oğlu vardır” derler. Siz: “Yoktur, ﴿قُلْ﴾ “**O’ndan çocuk olmamıştır** (Kimsenin babası değildir). **Kendisi de doğmamıştır** (kimsenin çocuğu değildir)” deyin. Hangi kul: “O’ndan çocuk olmamıştır (Kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir)” derse ve bir Hristiyan ona saldırırsa, Ben ona bin sevap veririm ve bin günahını affederim.

Putperestler: “Tanrının bir eşi ve benzeri vardır” derler. Siz: ﴿قُلْ﴾ “**O’nun hiçbir dengi yoktur**” deyin. Hangi kul: ﴿قُلْ﴾ “**O’nun hiçbir dengi yoktur**” derse ve bir putperest ona saldırırsa, Ben ona bin sevap veririm ve bin günahını affederim.”

bkz. Mustafa Sinanoğlu, “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2009), 36/521-522.

“Allah, dehrîleri reddetti ve ‘أَحَدٌ’ dedi. Senevîleri reddetti ve ‘أَحَدٌ’ dedi. Yahudileri reddetti ve ‘الصَّمَدُ’ dedi ve ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ **“Doğurmamış ve doğmamıştır”** dedi, Hristiyanları reddetti ve ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ **“O’nun hiçbir dengi yoktur”** dedi.

Sonra Cebrail, yetmiş bin meleklerle beraber geldi ve dedi ki: “Ey Muhammed, Allah sana selam söyledi. Sana ve ümmetine öyle bir şey verdi ki hiçbir peygambere ve ümmete vermemişti. (Allah) buyurdu ki: ‘O şey, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ İhlas suresidir ve o on beş kelimedir. Ben cenneti yarattım, onun sekiz kapısı vardır ve cehennemi yarattım, onun da yedi kapısı vardır. Sekiz ve yedi toplam on beş eder. Hangi kul ki bu on beş kelimeyi okursa, ona yedi cehennem kapısını kapatırım ve sekiz cennet kapısını açarım.”” Sonra Cebrail yine yetmiş bin meleklerle birlikte Peygamberimizin huzuruna vardı ve dedi ki: “Ey Muhammed! Allahu Teâlâ sana selam söyledi ve dedi ki: ‘Sana verdiğim hediye ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ İhlas suresidir; kırk yedi harftir. Sana ve ümmetine yılda otuz gün Ramazan ayında oruç tutmayı, her gece ve gündüze on yedi rekât namaz kılmayı emrettim. Hangi kul ki bu kırk yedi harfi okursa, onun orucunu ve namazını kabul ederim’ dedi.” Sonra Cebrail yine yetmiş bin meleklerle Peygamberimizin huzuruna vardı ve dedi ki: “Ey Muhammed! Hak Teâlâ sana selam eder ve der ki: ‘Ey Muhammed! Bu sure benim cemalimin sıfatıdır. Ne zaman ki sen benim cemalimin sıfatından bir ayet okursan, ben senin nübüvvetini okurum. Sen benim hakkımda ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **“O Allah birdir!”** de, Ben senin hakkında ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ﴾ **“Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın Resûlü ve nebîlerin sonuncusudur.”**³¹ derim. Sen benim hakkımda ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ **“Allah Samed’dir”** de, Ben senin hakkında ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ﴾ **“Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir.”**³² derim. Sen benim hakkımda ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ **“O’ndan çocuk olmamıştır. Kendisi de doğmamıştır”** de, Ben senin hakkında ﴿وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ﴾ **“O, âlemler için öğütten başka bir şey değildir”**³³ derim. Sen benim hakkımda ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ **“O’nun hiçbir dengi yoktur”** de, Ben senin hakkında ﴿وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ﴾ **“...ve**

³¹ Ahzâb 33/40.

³² Âl-i İmrân 3/144.

³³ Kalem 68/52.

benden sonra gelecek, Ahmed adında bir peygamberi müjdeleyici (olarak gönderdiği) peygamberiyim”³⁴ derim.”³⁵

Bunun ardından âlemlerin efendisi ve insanlığın en üstünü, Hz. Muhammed Mustafa :
“Ey Melikim, ey Rabbim! Bu fazilet ve şeref benim hakkımdır. Peki, miskin ve zayıf ümmetimin nasibi ne olacak?” dedi. Cevaben şöyle bir hitap geldi: “Ey sevgili kulum, ey nimetime erişmiş olan kulum!” Senin ümmetinden kim bu sureden bir ayet okursa ben de onun okuduğu her bir ayete karşılık olarak bu sureyi okurum Hangi kul ki ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ayetini okursa, ben onun sevabını kat kat artırırım ve onun hakkında ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ﴾ **“Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emredersiniz, kötülükten alıkoyarsınız...”³⁶ derim. Hangi kul benim hakkımda: ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ **“İşte böylece, siz insanlara şahit olasınız, peygamber de size şahit olsun diye sizi aşırılıklardan uzak bir ümmet yaptık.”³⁷ derim. Hangi kul Benim hakkımda: ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ **“Doğurmamış ve doğmamıştır” derse, Ben onun hakkında ﴿الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ﴾ **“O tövbe-kârlar, ibadet edenler, hamededenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rûkûa varanlar, secde edenlerdir...”³⁸ derim. Hangi kul benim hakkımda: ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ **“O’nun hiçbir dengi yoktur.” derse, Ben onun hakkında ﴿إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ﴾ **“Şüphesiz Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlar ve iyilik yapanlarla beraberdir.”³⁹ derim.”⁴⁰************

İshâk b. Saîd’in, İbn Abbâs’tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Her kim namazda otuz kez ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okursa, Hak Teâlâ ona cennette bin köşk yapar. Her kim namazdan başka zamanlarda okursa, yüz köşk yapar. Her kim yatağına yatmadan önce üç kez ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ suresini okursa, Allahu Teâlâ ona bin melek

³⁴ Saff 61/6.

³⁵ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

³⁶ Âl-i İmrân 3/110.

³⁷ Bakara 2/143.

³⁸ Tevbe 9/112.

³⁹ Nahl 16/128.

⁴⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

verir ve sabaha kadar onu bekler.Eğer sevaplarını kitaplar dolusu yazsalar, yine de tükenmez. Ancak bu kadarından çok fayda sağlar.”⁴¹

Latife: Eğer gök meleklerinin namazına gelmesini istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer dış ağrısı çekmemek istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku.Eğer bolluk ve bereket elde etmek istersen, ﴿قُلْ هُوَ﴾ oku. Eğer fakirlikten uzak olmak istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku.Eğer denizlerdeki damlalar sayısınca sevap almak istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku.Eğer kıyamet günü sultanlar gibi çadırlar kurulmasını istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku ki ve bu sayede kıyamet sıkıntısı görmezsin.Eğer dünyadan gitmeden cennetteki yerini görmek istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer tesbihinin sesinin arşa çıkmasını istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer günahının bağışlanmasını istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer şeytanın hilelerinden emin olmak istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer Allahu Teâlâ’nın seni sevmesini istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Eğer ihtiyacının giderilmesini istersen, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Cenneti istersen ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku. Hangi ihtiyacı istersen ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ oku.”

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ kibri ve kendini beğenmişliği gidermektir. Böylece, iki dünyadan (dünya ve ahiretten) bağımsız hale gelirsin. Dahası, kendinden geçerek (fani olup) sadece ‘Huve, Huve’ (O, O) diyerek Allah’ı zikredersin. Bu zikre karşılık ‘Lebbeyk, ey kulum!’ şeklinde bir cevap işitilir.

Surenin İsmi

Keşşâf’ta bu surenin adının “İhlas” ve dinin esaslarını içerdiği için “Esâs” olduğu belirtilmektedir.⁴²

⁴¹ Bu rivayet kaynaklarda şu şekilde geçmektedir:

وَفِي مُسْنَدِ أَبِي مُحَمَّدٍ الدَّارِمِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [مَنْ قَرَأَ (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) خَمْسِينَ مَرَّةً، غُفِرَتْ لَهُ ذُنُوبُ خَمْسِينَ سَنَةً] قَالَ: وَحَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ قَالَ حَدَّثَنَا حَيْوَةُ قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَقِيلٍ: أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ يَقُولُ: أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: [مَنْ قَرَأَ (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ) عَشْرَةَ مَرَّاتٍ بُنِيَ لَهُ قَصْرٌ فِي الْجَنَّةِ. وَمَنْ قَرَأَهَا عَشْرِينَ مَرَّةً بُنِيَ لَهُ بِهَا قَصْرَانِ فِي الْجَنَّةِ. وَمَنْ قَرَأَهَا ثَلَاثِينَ مَرَّةً بُنِيَ لَهُ بِهَا ثَلَاثَةُ قُصُورٍ فِي الْجَنَّةِ].

Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi ‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, 20 cilt, thk. Ahmed el-Birdunî - İbrâhim Etfîş (Kahire: Daru’l-Kutubi’l-Mısriyye, 1384/1964), 20/249.

⁴² Ebu’l-Kâsım Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî’t-tenzîl*, 4 cilt (Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 3. Baskı, 1407), 4/819.

Übey'den⁴³ rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “أَسِسْتُ السَّمَوَاتِ” “Yedi kat gökler ve yedi kat yerler ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ üzerine yaratılmıştır ki, onun birliğine tanıklık etsinler.”⁴⁴ Allahu Teâlâ yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ üzerine yaratmıştır ki, onun birliğine tanıklık etsinler.⁴⁵

Birçok tefsirde bu sureye “İhlas Suresi” denir. Dört sebepten dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir:

Birincisi: Bu sure halis tevhid (Allah'ın birliği) içindir, zira Allahu Teâlâ'nın birliğini ve münezzehliğini (her türlü eksiklikten uzak oluşunu) bildirir.

İkincisi: İhlas demek tevhid demektir.

Üçüncüsü: Bu sureyi okumak kişiye ihlas (samimiyet) kazandırır.

Dördüncüsü: Kurtarmak anlamındadır, yani her kim ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ İhlas suresini okursa o kişiyi Allah cehennemden kurtarır ve azabından korur.⁴⁶

Nüzul Sebebi

Surenin indirilme sebebi (sebeb-i nüzul) iki türdür; biri suret (şekil) yönünden ve biri mana (anlam) yönündendir. Suret yönünden, Kabe'de (Cahiliye döneminde) kimisi altından, kimisi gümüşten, kimisi bakırdan olmak üzere 360 put vardı. Putperestler ayağa kalktılar ve Hz. Peygamber'in yanına gelerek şöyle dediler: “Ey Muhammed, bize Tanrının ne olduğunu haber ver. Bizim 360 tane Tanrımız var; kimisi altından, kimisi gümüşten.” Müşriklerden bazıları da: “Ne sen peygamberliğe ne de O, tanrılığa layıktır. Çünkü Tanrının oğlu ve kızı olması ayıptır. Senin oğlun yok ama onun oğlu var. “Dediler. (İşte bu olaylar üzerine İhlas suresi nazil olmuştur.)

Beytü'l-Makdis (Kudüs) yakıldığında, Tevratlar da yandı. Üzeyr Tevrat'ı ezberden bilirdi ve onu tekrar yazdırdı. Sonra kapılarda (tapınak girişlerinde) Tevrat bulundu,

⁴³ Ebü'l-Münzir (Ebü't-Tufeyl) Übey b. Kâ'b b. Kays el-Ensârî (ö. 33/654 [?]) Hz. Peygamber'e kâtiplik yapan ve Kur'an'a hizmetleriyle tanınan sahâbîdir.

⁴⁴ Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Camiu'l-kebir*, 25 cilt, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic, Abdulhamîd Muhammed Nidâ, Hasan İsa Abduzzâhir (Kahire: el-Ezher, 1426/2005), 1/627. Elbânî bu rivayetin mevzu olduğunu söylemiştir. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Da'ifu'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetih*, (b.y., el-Mektebetü'l-İslâmî, tsz.), 121.

⁴⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/819.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd., 45 cilt (Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1421/2001), 13/386.

ezberlenen Tevrat ile karşılaştırdıklarında, tek bir harf bile eksik veya fazla değildi. Bu nedenle (Üzeyr'e) "Bu kişi Tanrının oğludur" dediler. İsa'nın babası yok, ölüleri diriltir, hastaları iyileştirir, öyleyse "O, Tanrıdır" dediler. Allahu Teâlâ onların yalanlarını ortaya çıkarmak için bu sureyi indirerek. ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **"De ki: O Allah, tektir."**

Tefsir-i Hemedânî'de⁴⁷ ve Tefsir-i Kebir'de⁴⁸ geçtiğine göre: İsa'nın kavmi beş bölüktür: Birine Nasturiyye,⁴⁹ birine Yakubiyye (Süryânîlik),⁵⁰ birine Melkaiyye,⁵¹ birine Nasara ve birine Ehl-i Hak derler. Nasturiyye der ki: "İsa, Tanrı'nın oğludur, Meryem kadındır." Yakubiyye: "İsa Tanrıdır, gökten indi, Meryem'in karnına girdi, dünyaya çıktı" derler. Allahu Teâlâ, bundan yücedir ve büyüktür.⁵² Melkaiyye der ki: "Tanrı üçtür: biri Tanrı, biri İsa, biri Meryem'dir." Allahu Teâlâ kelâmında şöyle der: ﴿إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ﴾ **"Allah, üçün üçüncüsüdür."**⁵³ Ehl-i Hak der ki: "Tanrı birdir, İsa kuldur, Meryem ise kadındır."⁵⁴ Allahu Teâlâ, Ehl-i Hak'kı gerçek kılmak ve onların yalanlarını bildirmek için bu sureyi indirdi. ﴿قُلْ هُوَ﴾ **"De ki: O Allah, tektir."**

Sa'lebî tefsirinde geçtiği üzere bu sure, Âmir b. Tüfeyl ve Ürbüd hakkında indirildi. Bu ikisi Araplar arasında ünlü iki kahraman (savaşçı) idiler. Birbirleriyle konuşarak ve Muhammed'i öldürmeye karar verdiler. Âmir, Ürbüde dedi ki: "Ben Muhammed'i sözle oyalayayım, sen de ardından gel ve onu kılıçla öldür." dedi. Âmir, Hz. Peygamber'in yanına vardı ve dedi ki: "Ey Muhammed, eğer ben sana iman edip dinine dönsen bana ne verirsin?" Hz. Peygamber: "Seni ordu komutanı yaparım." dedi. Âmir: "Ben zaten Arapların komutanıyım, daha fazlası gerek" dedi. Hz. Peygamber: "Sen ne istersin?" dedi. Âmir "Şehirler senin, köyler benim olsun" dedi. Hz. Peygamber: "Bu Allah'ın elindedir, dilediğine verir" dedi. ﴿قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ۚ إِنَّكَ عَلِيُّ﴾ **"De ki: "Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin."**

⁴⁷ Bu tefsir, Mevlânâ Yakub-i Çerhî (ö. 851/1447) tarafından Farsça olarak kaleme alınan Tefsir-i Yakub-i Çerhî adlı eserin 993/1581'de Hemedânî Hoca adlı bir zat tarafından dönemin Türkçesi ile yapılmış tercümesidir.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 32/363, 366.

⁴⁹ İstanbul Patriği Nestûr'un (ö. 451) öncülüğünde oluşan bir hristiyan mezhebi. Detaylı bilgi için bk. Kadir Albayrak, "Nestûrîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 2007), 33/15-17.

⁵⁰ Doğu hristiyan kiliseleri arasında yer alan ve Ya'kübîler adıyla da bilinen grup. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Çelik, "Süryânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2010), 38/175-178.

⁵¹ Hristiyanlık'ta bir mezhep. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, Melkâiyye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/84-85.

⁵² Bu ifade İsrâ 17/43 ayetinden iktibas edilmiştir.

⁵³ Mâide 5/73.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 12/408.

Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelîl edersin. Hayır senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersin. Âmir: “Senin Tanrın ne türden? Cevherden midir, altından mıdır, gümüşten midir?” dedi. Sonra Allahu Teâlâ bu sureyi indirdi ki, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ***“De ki: O Allah tektir”*** dedirtti. Bu sırada Ürbüd elinde kılıç ile içeri girdi. Resûlullâh onu gördü ve “Allah’ım beni onun şerrinden koru” dedi. Derhal yıldırım geldi ve Ürbüd’ü çarptı. Âmir ise gaipten gelen findık kadar bir nesne ile vuruldu ve öldü.⁵⁵

Saîd’in rivayetinde, bazı Yahudiler Resûlullâh’a geldiler ve: Ey Muhammed, Tanrı halkı yarattı, peki Allah’ı kim yarattı?” dediler. Resûlullâh ayağa kalktı ve Allahu Teâlâ bu sureyi indirdi: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ***“De ki: O Allah tektir”***⁵⁶

Mukâtil’in (ö. 150/767) rivayetinde, Yahudi âlimleri Resûlullâh’a geldiler ve: Bize Tanrın hakkında haber ver. O ne türdendir? Yer içer mi, dünyayı kimden miras aldı ve onun mirası kime kalacak?” dediler. Resûlullâh kalktı bekledi ki vahiy gelsin. Sonra Cebrail geldi ve bu sureyi getirdi: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ***“De ki: O Allah tektir”***.⁵⁷

Allahu Teâlâ birçok vesile ile dostu Muhammed’e: “Niçin durursun, (onların iddialarına) cevap vermezsin?” diye hitap etmektedir. Müfessirler bu konuda yetmiş farklı hitap zikretmişlerdir. Ancak bu fakir (yazar), bu yetmiş hitaptan yedi tanesini seçmiştir. Çünkü yedi, iklimden (*dünyanın her yanından*) daha önemlidir.

Bilesin ki, Allahu Teâlâ şöyle buyurur: “Dost, dostu için bir araya gelir (cemiyet kurar). Kim sana dil uzattıysa, ben onu engelledim. Çünkü artık sıra (söz hakkı) bana geçti. Sen ise benim için bir şey söylemezsin (yani, sen susarsın, ben konuşurum): Bir kişi sana “deli” dediğinde, ben üç kez yemin ettim ve o kişiye beddua ettim. Deli dediklerinde “sen deli değilsin!” diyerek teselli ettim ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ أَوْ لَا وَاعُواٰ أَوْ مُنْكَاهٍ أَوْ غَيْرُهَا ۚ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مُنْكَاهٍ فَلْيُكْفِ إِلَيْهَا ۚ وَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ غَيْرُهَا فَلْيَحْذَرِهَا ۚ إِنَّهَا مُجْتَنًى ۚ وَبِهَا عَمَلٌ كَبِيرٌ﴾ ***“Nûn. Kaleme ve onunla yazdıklarına andolsun ki sen -rabbinin lutfu sayesinde- asla deli değilsin.”***⁵⁸ Sıra sana geldiğinde, benim için durup ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ ***“O Allah tektir”*** demedin. Bir kişi sana “ebter” (soyu kesik) dediğinde, ben ona cevap verdim ki: “O ebter değildir, asıl ebter olan, ona ebter diyendir.” ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۚ إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ﴾ ***“Şüphesiz biz sana***

⁵⁵ Salebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 5/276.

⁵⁶ Salebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 10/332-333.

⁵⁷ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâde (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423), 4/924.

⁵⁸ Kalem 68/2.

kevseriverdik. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.⁵⁹ Resûlün yanından bir münafık geldiğinde başka bir kişi ona: “Nereden geliyorsun?” diye sordu: O da: “Ebterden (soyu kesik olandan) geliyorum.” diye cevap verdi. O günlerde Peygamber’in oğulları Abdullah, Kâsım ve İbrahim ölmüştü. Resûlullâh’ın kendisi hakkında ebter dediklerini işitti ve üzüldü. Bunun üzerine Allahu Teâlâ ﴿إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ إِنَّ شَانِكَ هُوَ الْآبِتُ﴾ **“Şüphesiz biz sana kevseri verdik. O hâlde, Rabbin için namaz kıl, kurban kes.”**⁶⁰ suresini indirdi. Yani: “Ey Muhammed, niçin üzülyyorsun? Senin iki soyun var: Biri babalık, diğeri peygamberlik soyu. Babalık soyundan bir oğlun Abdullah öldüyse, ahir zamanda kâfir şehirleri yıkılacak ve yüz binlerce kâfir çocukları müslüman olarak senin nübüvvet soyundan sana miras kalacak. Böylece senin peygamberlik soyun kıyamete kadar baki kalacak.” Şimdi sıra sana geldi, cevap ver ki: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **“De ki: O Allah tektir.”** Kafirler; “Muhammed’in Tanrısı onu terk etti, vahyi kesti.” diye bir iddiada bulundular. Biz senin kuşluk güneşi gibi bahtlı yüzüne ve gece gibi kara saçına and içtik, seni unutmadık ve: ﴿وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلَ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رُبُّكَ وَمَا قَلَىٰ﴾ **“Kuşluk vaktine ve karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı.”**⁶¹ buyurduk. Öyleyse sıra sana geldiğinde sen de: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **“O Allah tektir”** de. Geceleri namazda uzun süre ayakta durmaktan mübarek ayakları şişmişti. “Rabbi Kur’ân’ı Muhammed’e meşakkat için indirdi” demişlerdi. Allah şöyle buyurdu: “Ben senin ayın on dördü gibi yüzüne and içtim ki, Kur’ân’ı sana meşakkat için indirmedim. ﴿أَنزَلْنَا مَا طَهَّ﴾ **“Tâhâ, Biz, Kur’ân’ı sana sıkıntı çekesin diye indirmedik!”**⁶² Sıra sana geldiğinde, sen de: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **“O Allah tektir”** de.

O zaman ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِّأَزْوَاجِكَ إِن كُنْتُنَّ تُرِدْنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا فَمَعَالَيْنِ أُمِّتُكُنَّ وَأَسْرَحُكُنَّ سَرَاحًا جَمِيلًا﴾ **“Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: “Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım.”**⁶³ ayeti ile hanımlarına seçme hakkı verdim ki dilerlerse seni, dilerlerse dünyayı seçsinler. Aişe’yi çok sevdiğinden onun dünyayı seçmesinden korktun ve: “Önce babana danış, ondan sonra seçimini yap” dedin. Aişe

⁵⁹ Kevser 108/1.

⁶⁰ Kevser 108/1.

⁶¹ Duhâ 93/1-3.

⁶² Tâhâ 20/1-2.

⁶³ Ahzâb 33/28.

akıl noksanı olduğu için babasıyla danışmadan şöyle dedi: “ألهذا أمرتني المشورة” “Bu konu için mi danışmamı istedin? Ben seni seçtim. Anam babam sana feda olsun”

Bana senin yüzün (güzelliğin) gerek, ay neye yarar!

Bana senin belin yeter, kemer ne işe yarar!

“Sen ki kâmil akıllısın, şariat sahibisin, fazilet madenisin, Allah’tan gelen vahye uyarsın.” Durup demedin ki: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “**De ki: O Allah tektir**” Zeyd⁶⁴ bin kez sana “baba” dedi, ben gayret ettim ve sıra bana geldiği için: ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ﴾ “**Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir.**”⁶⁵ dedim. Onlar benim hakkımda “İsa’nın ve Üzeyr’in babasıdır” derler. Sıra sana geldiğinde, sen niçin: ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ “**O doğurmamış ve doğmamıştır**” demeysin?

O vakit Aişe sana sordu ki: “Sen mi güzelsin yoksa Yûsuf mu?” Sen dedin ki: “هو” “O benden (yaratılış yönünden) daha güzeldir, ama ben ondan (ahlak yönünden) daha güzelim.”⁶⁶ Sonra Cebrail’e dedim ki, eğer o haber vermezse, ben haber verdim (bildirdim) ki: ﴿وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ “**Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.**”⁶⁷ Cebrail dedi ki: “Ey Allah’ın Resûlü! Senin nurunu, Yûsuf nuruyla Âdem’in sulbündeyken kura çektiler. Dış güzellik yalnız Yûsuf’a verildi. Ancak; zikir ve şeref, gizli sırların ışığı, haya ve ihtişam, ilim ve hilim, fazilet ve adalet, endam, doğruluk ve temizlik, ahde vefa, hac ve umre, Harem beldesi (Mekke) ve Mescid-i Haram (kutsal mescid), zemzem suyu ve Mekke’nin kutsal makamı, Mahşer yerinin kutsallığı, Kur’ân-ı Hakîm, yüce ahlak, açıklanmış ayetler, yüksek dereceler, Mi’râc, Makam-ı mahmûd, Kevser havuzu, şahidliğin gerçekleşmesi, en yüksek ufuklar, iki yay arası veya daha yakını kadar yaklaşma makamı, işte bütün bunların hepsi Allahu Teâlâ tarafından sana verildi. Öyleyse Yûsuf senden nasıl daha güzel olabilir ki!?”

⁶⁴ Ebû Üsâme Zeyd b. Hârise b. Şerâhîl (Şürahbîl) el-Kelbî (ö. 8/629) Resûl-i Ekrem’in evlâtlığı ve âzatlısı.

⁶⁵ Ahzâb 33/40.

⁶⁶ Bu rivayet kaynaklarda (هو أحسن مني، وأنا أجمل منه) lafzıyla geçmektedir. Bk. Ebü’l-Hasen Alemüddîn Ali b. Muhammed es-Sehâvî, *Sifriü’s-sa’ade ve sefirü’l-ifade*, 3 cilt, thk. Muhammed et-Dâlî (Beyrut: Dâru’s-Sâdır, 2. baskı, 1415/1995), 2/989. (هو أحسن مني خُلُقًا وأنا أحسن منه خُلُقًا) lafzıyla geçtiği kaynak için bk. Safûri, *Nüzhetü’l-mecâlis*, 1/105.

⁶⁷ Kalem 68/4.

Sıra bana geldiğinde insanlar görmeyen ve işitmeyen putları bana ortak koşarlar. Sen niçin onlara: ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ “*O doğmamış ve doğurmamıştır, O’na hiçbir şey denk değildir.*” demezsin. Bunun üzerine Resûl dedi: “Ey Allah’ım. Senin hiçbir (somut/maddi) nişanın yok ve mekândan münezzeh iken ben senin hakkında nasıl konuşayım, seni nasıl açıklayayım ve hangi dil ile anayım?”

Sen işaret değil, işaret edilensin

Sen mekân değil, mekânı kuşatansın

Sen bir şekle sığmazsın

Çünkü anlamların denizi şekille kavranamaz

Mana yönünden nüzul sebebinin ne olduğuna gelince; Ey Muhammed, Benim taliplerime, aşıklarına ve dertli kullarına haber ver ki, bu sure (İhlas suresi) onların deliliklerine (zararlı düşüncelerine) şifa olsun. Allahu Teâlâ’nın şöyle dediğini zannedersin: “Ey benden dil bulan Muhammed de ki: Ey ayık ve uyanık Muhammed, şevkle ve aşkla benden haber ver. Sen ki; gölgesi yere düşmeyen, kendini görmekten uzak olansın (kendinden geçmişsin), tevhidin paha biçilmez hazinesi, güvenilir kişilerin en yücresi, tecrit denizinin dalgıcısın (manevi yalnızlık ve arınma denizinde derinlemesine bilgi arayan veya bu denizde en derinlere inen biri). Benim kadim haberimi fani kullarına ulaştır. İlahlığımın denizini bir damlaya, kudretimın güneşini bir zerreye müjdele. Denizler damlada, güneş zerrede gizlidir. Yani gün gelir; deniz damladan akar, güneş zerreden doğar. Yani benim hazretim Hallâc⁶⁸’ın dilinden “أنا الحق” (Ben Hakk’ım) ve Bâyezîd-i Bistâmî’in⁶⁹ dilinden “سبحاني ما أعظم شأنني” “Kendimi tesbih ederim, hâlîm ne yücedir!” diye dökülür.

Yüce bir padişah bir süvari gibi içeri girer

Tıpkı çocukların avucundaki eşsiz inci gibi

Bütün denizler bir damlada gizlenmiştir

Gizli bir güneş bile bir zerrede parlayabilir.

⁶⁸ Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922). Tam adı: Ebû’l-Mugîs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî’dir. Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıf.

⁶⁹ Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848 [?]). Tam adı: Ebû Yezîd Tayfûr b. İsâ b. Sürûşân. İlk büyük mutasavvıflardan.

Hafif hafif bulutlar hakikatin yüzünü örttü

Tüm zerreler o perde içinde yok oldu

Alem onunla sarhoş olup yokluk deryasına yol aldı

Güneş kendi nurunu bir zerrede gösterdi.

Ey Muhammed kafirlere de ki: ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ **“De ki: Ey kafirler!”**⁷⁰ ve ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ﴾

﴿قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا﴾ **“De ki: “Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım!”**⁷¹ Zira bunlar müminlerin aksine benimle kendileri arasında putu ve nefsi aracı kıldılar. Hiç şüphesiz ben de onlarla konuşurken seni aracı kıldım. Ey Muhammed! Müminler ise putu aradan kaldırdılar bana taptılar, ben de söz sırasında seni aradan çıkarıp kendi azametimle onlara (müminlere) dedim ki ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾ **“Ey iman edenler!”** diye seslendim.

“قُلْ” Kelimesindeki Sırlar

Bil ki, Allahu Teâlâ der ki; Ey dost, bilir misin ki, o “قُلْ” kelimesinin ‘kâf’ı ne ‘kâf’ tır? O ‘kâf’ bizim kudretimizin ‘kâf’ıdır ki sana kendi kudretimizin kâf’ından kuvvet verdik, o kuvvet ile bizim kadim haberimizi fani kullarımıza ilet. Ve o “قُلْ” kelimesinin ‘lâm’ı, bizim lütfumuzun ‘lâm’ıdır ki, sana onunla terbiye verdik. “Kâf” harfinin kuvvetinden ve “lâm” harfinin lütfundan dolayı gönlün kuvvet bulur ve dilin latif (yumuşak) olur. Bizim zatımızın birliğinden taç yapıp muvahhitlerin (Allah’ın birliğine inananların) başına koyarsın. Ben kendim sıfatımı tenzihimden (ayıklığımdan) mülhidlerin (dinsizlerin) gönlüne dağ vurmuşum ki, kalpleri mühürlenmiş olsun. “Lâm” harfinin lütfundan kokularını burunlarına ulaşmasın. Şimdi söz kapısını başkalarına kapattım ve peygamberin değirmenini sende hatmettim (tamamladım). Sana dedim ki benden haber veresin: Ey kuvvetli ve latif gönüllü, de ki: Ey büyük peygamber ve yüce Resûl, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ **“Deki: O Allah tektir.”** Ey can, bilir misin ki o

⁷⁰ Kâfirûn 109/1.

⁷¹ Zümer 39/53.

“قُلْ” kelimesindeki kâf harfî ne “Kâf”dır? Ve o “kâf”, bizim aşkımızın kenar çizgisi gibidir.

Yani kimde bizim sevdamız varsa, canını o aşkın kenarında kurban eder ve umut gözüyle bizim lütfumuzun “lâm”ına tutunur.

Huve Kelimesindeki Sırlar

Ya o “هو” “hû” harfinin iki gözü nedir? O gözler, bizim yolcularımızın azık heybesidir. Birinde belâ (sıkıntı, zorluk) yemeği, birinde ise aşk şarabı vardır; ta ki azık ile fena çölünü geçip, “هو” kelimesinin sonundaki, vâv harfine (yani Allah’a yakınlığı simgeleyen sembolü olan) Kâbe’ye erişirler. Ey can, bilir misin ki söz nereye kadar ulaşır? Gönül, kendi sırrını/sevdasını sevgiliye iletir. Nice kimseler vardır ki, bu yolda batıp dururlar, nice kimseler vardır ki, (Allah’ın) lütfundan mahrum kalırlar, nice kimseler vardır ki, azıkları tükenmeden ulaşacakları menzile erişirler.

Hikâve: Zünnûn-i Mısırî⁷² anlatıyor: “Bir derviş gördüm, aşk eseri çehresinde güneş nuru gibi zahir olmuş, benzi sararmış, gözleri çukurlaşmış, dudaklarını bükmüş. ‘Derviş nereden geliyorsun?’ diye sordum. ‘Hû’dan geliyorum’ dedi. ‘Nereye gidiyorsun?’ dedim. ‘Hû’ya gidiyorum’ dedi. ‘Ne istiyorsun?’ diye sordum. ‘Hû’yu istiyorum’ dedi. ‘Ne yiyorsun?’ diye sordum. ‘Hû’ dedi. ‘Ne içiyorsun?’ dedim. ‘Hû’ dedi. Her ne sorarsam sorayım o, ‘Hû’ dedi. ‘Ey derviş, Hû demekten kastın Allah demek midir?’ diye sordum. Ancak o Allah adını işitince ruhunu teslim etti. Hemen kefen alıp geldim. Bir de ne göreyim onu yıkanmış ve kefene sarılmış olarak buldum. Gidip bir mezar kazdım. Geri geldiğimde ise derviş bıraktığım yerde bulamadım. Dedim ki: Ey Allah’ım derviş nerede? Allah katından: ‘Sen işine bak! Yaşadığı sürece bir an bile bizden ayrı olmayan bir kişiyi ölüm vakti geldiğinde sana mı emanet edeceğiz?’ “مَنْ كَانَ لِلَّهِ اللَّهُ لَهُ” Her kim Allah ile birlikteyse, Allah da onunla beraberdir’ şeklinde bir hitap geldi.”

Allahu Teâlâ’nın gerçek kulları denizdeki balık gibidirler. Nitekim balığın yemesi, içmesi, gülmesi ve oynaması suda olur. Bir an, bir nefes alacak vakit dahi susuz kalırlarsa ölürlər. Aynı şekilde o kulların yemesi ve içmesi de Allah iledir. Bir an bile O’ndan ayrı olurlarsa (tıpkı susuz kalan o balıklar gibi) ölürlər. Nitekim Allahu Teâlâ kudsi bir hadiste şöyle buyurmaktadır: “Bir kulumu seversem onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, konuştuğu

⁷² Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]). Tam adı: Zünnûn Ebü’l-Feyz Sevbân b. İbrâhîm el-Mısırî el-İhmîmî. İlk dönem sûfilerinden.

dili ben olurum. Onunla tutar, onunla yürürüm.”⁷³ Yani kim Allah’ı severse, O’nunla işitir, O’nunla görür, O’nunla söyler. O kulun varlığı kalmaz, her şeyi Allah olur.

Bil ki gönül, “Hû”nun (yani Allah’ın) hazinesidir. Allahu Teâlâ’nın baktığı yerdir, cemalinin (ilahi güzelliğinin) bahçesidir. Onun bayındır hâle gelmesi, imanlardır. İmanın devamlılığı ise Allah’ın zikri ile gerçekleşir. Sakın gaflet içinde olma ki O’nu unutmayasın. Gönülünü O’ndan başkasına bağlamayasın. O’nun sevgisinin yerine dünya sevgisini koymayasın. Yoksa ecel gelip seni uyandırdığında gönlünde imanın eserini bulamazsın. “الْحَيَوَةُ

“Hayat Allah iledir; kim Allah ile değilse, o ölüdür.”

Senin hayalin iki gözümde yer ettiğinden beri,

Nereye baksam, hep seni görürüm.

Ama yalnızca “Hû” demekle olmaz, bununla birlikte salih amel de gerekir. Allahu Teâlâ, Âdem’e kadar ne yarattıysa ﴿كُنْ فَيَكُونُ﴾ “*Ol der ve olur*”⁷⁴ emriyle ile yarattı. Âdem’e geldiğinde onun teninde kırk yıl veya kırk gün kudret eli işledi. Bil ki Hak Teâlâ şöyle buyurdu: “Nitekim seni yaratmakta benim kudret elim işledi, sizlerin vücudu da benim buyruğumla olsun. Bana sadece ‘bir’ (tek olan Allah) deyip durmayın. (Bu hakikati yalnızca dilde söylemekle kalmayın; idrak edin, kalbinizle ve hayatınızla yaşayın).”

Ebûl-Kâsım’ın hikayesi: Güzel dilli hatip Nişâbur’da vaaz verirdi. Vaazında latif sözler söylerdi. Bir gün fakir bir derviş geldi ve şöyle dedi:

إِنْ كَانَ الْأَمْرُ يَتِمُّ بِالْحَدِيثِ فَقَدْ ذَهَبْتَ

⁷³ Bu söz hadis kaynaklarında şu şekilde geçmektedir:

مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ، وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أَجِبَهُ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ، كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا، وَإِنْ سَأَلَنِي لِأَعْظِيَّتِهِ، وَلَنْ أَسْتَعَاذَنِي لِأَعْيَبَتِهِ، وَمَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْءٍ أَنَا فَاعِلُهُ تَرَدَّدِي عَنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ؛ يَكْرَهُ الْمَوْتَ، وَأَنَا أَكْرَهُ مَسَاءَتَهُ.

“Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse, ona savaş ilan ederim. Kulum, farz kıldığım ibadetlerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum, nafile ibadetlerle bana yakınlaşmaya devam eder; nihayet onu severim. Artık ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden bir şey isterse mutlaka veririm, bana sığınırsa onu korurum. Bir işi yapmaktan en çok tereddüt ettiğim an, mümin kulumun canını almaktır; çünkü o ölümü sevmez, ben de onu üzmekten hoşlanmam.” Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî. *el-Câmi‘u’s-Sahîh*. 6 Cilt. Thk. Mustafâ ed-Dîb el-Buğâ. (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 3. Basım, 1993/1407). “Rikak” 38; Tevhid 15; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, 2 cilt, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, tsz.), “Zühd” 2.

⁷⁴ Yâsîn 36/82.

*Eğer iş sadece sözle tamam olsaydı, o zaman sen kurtulmuş olurdun.*⁷⁵

Hikâye: Bir padişahın yanında bir şarkıcı vardı. Onun söylediği şarkılara padişah ‘iyi yaptın’ (aferin) derdi. Şarkıcı bir beyt okudu ve dedi ki:

كَلَّمَا قُلْتَ قَالَ: أَحْسَنْتَ زِدْنِي ... وَأَحْسَنْتَ لَا يَبَاعُ الدَّقِيقُ

‘Ne zaman ben bir şey söylesem, sen “aferin” dersin.

*Ancak “aferin” demekle un alınmaz (karın doymaz).*⁷⁶

Yani “Ne kadar güzel söylesem, sen ‘aferin’ dersin, aferin sözüyle bal olmaz, saf altın veya gümüş olması gerekir.”

Hikâye: Bir bülbül uçarken bir doğan tarafından yakalandı. Bülbül doğana: “Benim sana bir sorum var” dedi. Doğan: “Soru nedir?” dedi. Bülbül: “Bu nasıl bir şeydir ki, ben Allah’ın bin bir güzel ismini latif bir sesle güzel güle karşı şöyle okurum ki, âşıkların gönlünü aşüfte (perişan) ve aklını avare (şaşkın) ederim. Bir yere vardığımda beni tutsalar, yerim bir kafes olur, satsalar değerim azdır. Sen ki Allah’ın bin bir adını bile bilmezsin, sesin de çirkindir. Tutsalar yerin padişahların bileğinde duracak kadar değerlidir, satsalar değer çoktur.” Doğan şöyle cevap verdi: “Bunun sebebi şudur: Sen Allah’ın bin bir adını kendi sevdan için söylersin ama, padişah için bir iş yapmazsın. Ben bin bir hüneri padişah için işlerim ama hiç kimse benim için bir şey işlemez. İşte bu nedenle benim kıymetim artar ve padişah katında izzetim (saygınlığım) çok olur.”

Ey azizim! Bu zor ve meşakkatli bir meseledir ki Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: ﴿

اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾ **“Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?”**⁷⁷ Kendi nefsinde huşu ile ‘Hû’ sözünü söyle. Öyle ki ‘Hû’ adı takvalı bir dil ile söylensin veya takvalı bir kulakla işitilsin. ‘Hû’ adı o kadar yücedir ki, âşıklar baştan ayağa kadar dil olup, ‘Hû’ derler. Hz. Mûsâ ‘Hû’ya (Allah’a) duyduğu özleminden ağladı ve sonunda ağaçtan: ﴿اِنِّیْ اَنَا اللّٰهُ﴾ **“Muhakkak ki ben Allahım”**⁷⁸ nidasını işitti. Sen de bir gün ‘Hû’

⁷⁵ Bu sözün kaynağını bulamadık.

⁷⁶ Ebû Mansûr es-Seâlibî, *et-Temsîl ve'l-muhâdara*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halv (Beyrut: Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, 2 baskı, 1401/1981), 107, 209.

⁷⁷ Saff 61/2.

⁷⁸ Kasas 28/30.

(Allah’a) karşı olan özleminden dolayı, bir gün “الْإِنْسَانُ شَجَرَةٌ اللَّهِ” “İnsan Allah’ın ağacıdır” sözünün gereğince vücut ağacının her bir azasından ‘Hû, Hû’ sözünü işitirsin. Nitekim Hallâc kendi vücut ağacından tecelli edip “أَنَا الْحَقُّ” (Ben Hakkım) dedi. Ebû Yezîd “Sübhanî” (Ben kendimi tesbih ederim) dedi. ‘Hû, Hû’ dildâr (gönül dostunun) adıdır, bu söz önce gönülden gelir. Adın tercümanı dildir, ama “Hû”nun tercümanı gönüldür. ‘Hû’ işarettir, tefsiri ve latifeleri (ince anlamları) çoktur. Ancak, dilimizin ucunda olduğu kadarını ifade edelim.”

Allahu Teâlâ hitap eder: “Ey Muhammed, sana: ‘Bu karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü kim yarattı?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ﴾ **“Geceyi ve gündüzü yaratan O’dur.”**⁷⁹ de. Sana: ‘Yıldızları gece yolculuk edenlere rehber kılan kimdir?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا﴾ **“Onlar sayesinde doğru yönü bulasınız diye, yıldızları sizin için yaratan O’dur.”**⁸⁰ de. Sana: ‘O yıldırım gösteren kimdir?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا﴾ **“Hem korku, hem de ümit olarak, size şimşegi gösteren O’dur.”**⁸¹ de. Eğer sana: ‘Bu inatçı ve hırçın rüzgârı estiren kimdir?’ sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ﴾ **“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci olarak gönderen O’dur.”**⁸² de. Eğer sana: ‘Bu kalın ve ağır yeri suyun üzerine kim çekti?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ﴾ **“Yeryüzünü yayıp döşeyen O’dur”**⁸³ de. Eğer sana: ‘Bu çeşitli mahlûkatı topraktan kim yarattı?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ **“Sizi topraktan yaratan O’dur.”**⁸⁴ de. Eğer sana: ‘Bu kadar çok mahlûkata rızkı kim verir?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ﴾ **“Şüphesiz rızık veren, güçlü ve çok kuvvetli olan O’dur”**⁸⁵ de. Eğer sana: ‘Dirilten ve öldüren kimdir?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ **“Yaşatan da öldüren de O’dur”**⁸⁶ de. Eğer sana: ‘Damla damla yağmurları buluttan kim yağdırır?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ الْغَيْثَ﴾

⁷⁹ Enbiyâ 21/33.

⁸⁰ En’âm 6/97.

⁸¹ Ra’d 13/12.

⁸² Furkân 25/48.

⁸³ Ra’d 13/3.

⁸⁴ Mü’min 40/67.

⁸⁵ Zâriyât 51/58.

⁸⁶ Mü’minûn 23/80.

“Yağmuru indiren O’dur”⁸⁷ de. Eğer sana: ‘Mademki Muhammed bir peygamberdir, ona peygamberliği kim verdi?’ diye sorarsa, sen onlara: ﴿هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى﴾ “*Resûlünü hidayet ile gönderen O’dur*”⁸⁸ de. Eğer sana: ‘Sekiz cenneti süsleyip kim yarattı?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ﴾ “*Asmalı cennetleri yaratan O’dur.*”⁸⁹ de. Eğer sana: ‘Bu işlerin yapılmasına kimin gücü yeter?’ diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ “*O’nun her şeye gücü yeter*”⁹⁰ de. Eğer sana: “Hû (O) nedir, adı nedir ve sayısı kaçtır?” diye sorarlarsa, sen onlara: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ “*De ki: “O, Allah’tır, bir tektir. Allah sameddir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O’nun hiçbir dengi yoktur.”*” de.

‘Hû’ aslında bir harftir ve Allah’ın bir ismidir ama rahat nefes vermek için sonuna “vâv” harfi eklenmiştir. Nasıl burada rahat nefes vermek için “vâv” eklenmişse, yarın kıyamet gününde rahat nefes vermek için “tamu” (cehennem)’dan bir harf eksiltilirse şaşırılmamak gerekir. Allah’ın adı dilden ve dudaktan gelir. Ancak O’nun “Hû” adı dilden ve candan gelerek Rahmân’ın huzuruna varır. Arş ve kürsi karşına bir engel gibi çıksa bile onları muhabbet (sevgi) ateşiyle tutuştururum. Nitekim bir aşık şöyle demiştir: “لو زاحمني العرش لأحرقته” “Eğer arş bana dokunsaydı, onu yakardım.” Yani; Rabbim ile ve namaz vaktinde olan kulluğum O’nun semasında (gökyüzünde) olur. Dilim O’nun adını tekrar etsin. Eğer arş karşımda bir engel gibi karşımda dursa, bir nefesle onu yakarım. “هُوَ الَّذِي أَوَّلُهُ وَأَوْسَطُهُ وَأَآخِرُهُ هُوَ” “O ki; başlangıcı, ortası ve sonu olan O’dur. Hayalin gözümde, zikrin dilimde, sevgin de kalbimde. Şimdi sen nereye kaybolabilirsin?”⁹¹

Hikâye: Ebû Yezîd’e: “Su üstünde yürürsün” dediler. O da cevaben: “Bir kuruşa satılan balık bile su üstünde yürür. İnsan, balıktan daha üstündür.” dedi. Ona: “Sen ezanla kamet arasında Mekke’ye varırsın” dediler. O da cevaben: “Cin de varır. Fakat insan, cinden

⁸⁷ Şûrâ 42/28.

⁸⁸ Fetih 48/28.

⁸⁹ En’âm 6/141.

⁹⁰ Mâide 5/120.

⁹¹ Bk. Üsâme b. Munkız, *el-Bedî fî nakdi’s-şi’r*, thk. Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid Abdülmecid (Birleşik Arap Emirlikleri: el-İdâretü’l-Âmme li’s-Sekâfe, tsz.), 114.

daha üstündür.” dedi. Sonra: “Hakiki insan kimdir?” dediler. O da cevaben: “Yolculuğu Allah’a olan kişidir. İşte hakiki insan odur.” dedi.

Allah’ın İsimleri

Bil ki, Allah’ın isimleri iki çeşittir: Biri aşikâr (açık) ve diğeri gizlidir. Allah, Rahmân ve Rahîm gibi isimleri O’nun aşikâr isimlerindendir. “Hû” ise O’nun gizli isimlerindendir. Allah’ın azabı da iki türlüdür: Biri aşikâr, diğeri gizlidir. Nimeti de iki türlüdür: Biri gizlidir, diğeri aşikârdır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “Ey kulum; sen benim aşikâr ismimi anarsan, ben de senin aşikâr günahlarını bağışlar, seni aşikâr azaptan korur ve aşikâr nimetlerime eriştiririm. Gizli adımı anarsan, senin gizli günahlarını bağışlar, seni gizli azaptan korur ve gizli nimetlerime eriştiririm.”

Allah’ın her isminin kullarında bir etkisi vardır. Mesela, Allah ismi O’nun açık isimlerindendir. Bu isim, insanoğlunun yüzünde veya ruhunda bir aydınlık olarak tezahür eder. Allah ismi; “مَنْ لَهُ الْقُدْرَةُ الْأَعْلَى” “En üstün güce sahip olan” anlamına gelmektedir. Allah kudret sahibidir, yoktan yaratmaya gücü yeter. Bu gücüyle, bir nutfenin (sperm) bir noktasından böyle güzel suretler yaratır ki, bütün âlemler onun güzelliği ve özelliği karşısında âciz ve şaşkın kalırlar. Bazıları onun güzel suretini aya, bazıları ise bir güle benzetir. Onun güzelliği ayın yüzüne postu çeker. (Yani ay onun ışığından hicabını üzerine örter.) Gök onun lütfundan utanır ve eteğine sığınır. Geyiğin ciğeri onun zülfünün hasretinde kan (misk) olur. “La ilâhe illallâh” sultanı ister ki bir kulunun gönlü güzelliğinin nuru ile şereflesin ve aydınlansın. Bunun için o kuluna önce ferrâşını (düzenleyicisini) gönderir, gönül menzilini tecrid ve tefrid süpürgesiyle süpürür, ondaki insanlık tozunu giderir. Rıza suyunu saçar, vefa döşegini serer, safa (huzur) odununu tütürür, fakirlik tahtını muhafaza eder. Allah lafzındaki “lâm” harfi kendi taht ağacıdır ki, cebbârlık (zorbalık) irade çarkında vurulur. Eğer kıyamet gününde rahatlık için bir yer bulamazsan, kahr eliyle darağacına asılırsın. Aşk sultanı her nerede kırık bir gönül bulursa, oraya varır. “أَنَا عِنْدَ الْمُتَكَبِّرَةِ قُلُوبُهُمْ” “Ben kırık kalplilerin yanındayım.”⁹²

Hikâye: Bir padişahın çok güzel bir kızı vardı. Bir gün Allah’ın takdiriyle, pencereden dışarı bakarken gözleri bir yiğidin yakışıklılığına takıldı. Derhal aşka müptela oldu. Aşk, gönül evine yuva kuran bir kuştur. Sabır malını yağmalar, bulunduğu yerde kahr ve pişmanlığı biriktirir. Kız, ne kadar sabretse de başaramadı ve bunu dadiya söylemesi ve

⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/445.

derdini onunla paylaşması gerektiğini düşündü. Dadısı bu durumu ayıpladı. Kız dedi ki: “Benim senin tavsiyelerine ihtiyacım yok. Benim üstadım aşktır; o, bana ne yapmam gerektiğini söyler.” O yiğidin kızın kalbini fethettiğini ve onun dostluğunu sınıadığını anladı ve: “Bil ki dost, her şeyi keserek sağlamlığını test eden bir kılıca benzer” dedi. Kız: “Tek dileğim bu gece ona teslim olmaktır. Bunun için bir elimin kırılmasına bile razıyım. Babam onu benim yanıma getirse de ben onun yüzüne baksam ve elim onun eline bağlansa” dedi. Daha sonra kız kendini balkondan aşağı bıraktı ve kolu kırıldı. Padişah kızının düşme haberini duydu. Kızını o halde görünce içi yandı ve o gencin hemen getirilmesini emretti. O genci huzura getirdiler. Genç, padişahın kızının elini tutunca kız gözünü açtı ve gencin yüzüne baktı. Sonra: “Ey can, senin güzelliğini bir kerecik görmek için bir kol kırmak nedir ki? Her an seni görebilmek ve güzelliğini seyredebilmek için bana bin kol gerekir” dedi.

Allahu Teâlâ’nın bir adı “Cebbâr”dır. Bu adının bir anlamı “Her şeyi düzelten” iken bir diğer anlamı ise “Sağlam olanları kıran”dır. Allahu Teâlâ buyurur ki: “Eğer benim cemalimi görmek istersen, Ben parçalanmış olanları bütünleştiriciyim. Sen de tüm kalbinle Bana teslim ol. Ben o kırılmış kalbini kendi cemalimle öyle bütünleştireyim ki bundan sonra hiçbir zaman kırık görünmesin ve bir daha kırılmaktan kurtulsun.” Ancak bu hadisin anlamında şaşırtıcı bir söz söylemişlerdir ki, Hz. Peygamber şöyle buyurur: “إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ آدَمَ

“على صورته” *Allahu Teâlâ Âdem’i kendi suretinde yarattı.*”⁹³ Bu konuda âlimler çeşitli sözler söylemişlerdir. Ancak, araştırmacılara göre anlam şudur ki Allahu Teâlâ Âdem’i lafzatullah nakşı (“الله” Allah isminin şekli) üzerine yaratmıştır. Zira Allah lafzı bir “elif”, iki “lâm” ve bir “he” harfinden oluşmaktadır. Âdem’in şekli de şöyledir; “elif” harfi gibi iki ayağı üzerinde durur, bir “lâm” harfi gibi bir elini aşağı sarkıtır, diğer lâm harfi gibi bir elini koltuğunun altına koyar, “he” harfi gibi başını yukarıya kaldırır. Bu şekilde duruşuyla Allah “الله” lafzına benzer. Bu yüzden “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” “Kendini bilen, Rabbini bilir”⁹⁴ denilmiştir. Eğer Allahu Teâlâ bu günahkâr kuluna Âdemoğlunun öyle yüce bir varlık olduğuna dair bu sırları bildirirse diğer mahlukat; “Bu Âdem kimdir ki bu kadar yücelik taşır” diye hayret ederler. Fakat Âdemoğulları kendilerinin bu halinden habersizdir.

Şimdi konumuza dönecek olursak; Rahmân, Rahîm ve Rezzâk isimleri Allah’ın aşıkâr isimleridir ve O’nun sonsuz rahmetine delildir. Bu isimlerin insanlar üzerindeki etkisi

⁹³ Buhârî, “İstizan”, 1; Müslim, “Birr”, 115.

⁹⁴ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ* (Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1351), 2/262. Alimler bu sözün hadis olmadığını belirtmişlerdir.

sebebiyle Allah Âdemoğullarının kötü fiillerini hemen cezalandırılmaz. Eğer Allah onların yaptıkları kötülükler sebebiyle hemen cezalandırsaydı yeryüzünde bir canlı bile kalmazdı. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyurulmaktadır: ﴿وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ﴾ **“Eğer Allah insanları haksızlıkları yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.”**⁹⁵ Her an ve her saat, mahlukat Allah’ın huzurunda inleyip ağlayarak “Ey Rabbimiz, Âdemoğlunun günahları sebebiyle biz zayıf kullarını helâk etme” diye yalvarırlar. Çünkü ne zaman yeryüzünde fesat ve zina çoğalırsa, yağmur yağmaz, yerden bitkiler bitmez ve canlılar helâk olur.

Allah’ın “Kahhâr” adı O’nun gazap sıfatıdır ve kâinatı yok etme gücüne işaret eder. Ancak, “Rahmân” adı O’nun rahmet sıfatıdır ve O’nun acımasını gösterir. Allahu Teâlâ buyurur: “Eğer benim rahmet sıfatım olmasaydı, kakhhârlık sıfatımla âlemi helâk ederdim.”⁹⁶ Allah’ın aşikâr isimlerinin etkisi kullarında böyle açıkça bellidir.

Ancak bir de Allah’ın gizli adı vardır ki bu “Hû” dur. Onun etkisi ise insanın içinde gerçekleşmektedir. Zaman zaman Allah korkusu duyduğunu ve kalbinde manevi lezzetler hissettiğini görmüyor musun? İşte ruhunda sadakat, iç huzuru ve ahde vefa gibi duygular gönlünde yerleştiyse, bil ki bu, Allah’ın “Hû” (O) isminin etkisidir. Nitekim bende de her bir ismin eseri vardır; ister azap ve ceza olsun, ister dereceler ve sevap, ister Kevser havuzu ister se cennet’in ağaçlarla dolu nimetleri olsun bunların hepsi O’nun Hû’nun isminin birer eseridir. İşte bu ad, yani “Huve” ismi nasıl bir etki ortaya çıkarır ki onun eseri böyle açık şekilde görünür. Sen de ilâhî güzelliklerinle bezen (tahsin gülleriyle süslen); bu miskin kul da artık gaybın sırlarını dile getirecek. Zira cennet ehli yerini bulmuş ve orada karar kılmıştır. Allahu Teâlâ buyurur ki: “Celal Yurdu olan cenneti öyle bir süslerim, öyle ki onu diller tarif edemez.”⁹⁷ Allahu Teâlâ buyurur ki: “Müminler orada toplanacak, onlara hitap edilecek ki: ‘Kullarım, eğer dünyada zahmet gördüyseniz, burada çok rahat görüp dinlenin. Her bir adımın

⁹⁵ Nahl 16/61.

⁹⁶ Bu sözün kaynağını bulamadık.

⁹⁷ Bu söz şu hadisten mühlhem olarak söylenmiştir: Ebû Hureyre’den rivayet edildiğine göre Resûlullâh şöyle buyurdu: “Allahu Teâlâ: ‘Ben sâlih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın hatır ve hayal edemediği nimetler hazırladım’ buyurdu.” Ebû Hureyre; isterseniz şu âyeti okuyunuz, dedi: **“Mü’minlerin yaptıkları ibadet ve iyiliklere karşılık olarak onlara ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”** (Secde 32/17) Sehl b. şöyle dedi: “Bir gün, Resûlullah’ın Cennet’i geniş bir şekilde anlattığı bir sohbetinde bulundum. Sözünün sonunda şöyle buyurdu: “Orada hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiç kimsenin hatırladığından bile geçirmedeği nimetler vardır.” Sonra şu âyeti okudu: **“Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere ibadet ettikleri için vücutları yataklardan uzak kalır ve kendilerine verdiğimiz rızaktan da başkalarına harcarlar. Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.”** (Secde 32/16-17). Bkz. Buhârî, “Bed’ü’l-halk”, 8, “Tevhid”, 35; Müslim, “Cennet”, 2-5.

etkisini dünyada ve ahirette gördünüz. Ama “hüve” ki gizli adım, o gâibe bağlıdır. Bana ümmet olun, gâib zatımda hicabı kaldırır, cemalimi müşahade edersiniz. Ne hoş vakit ve ne mübarek saat ki, Şarab-ı Tahûr (temiz şarap) kadehleri dolaşır,⁹⁸ meclis süslenir, kul Tanrısına ulaşır, Tanrı huzurunda kendi cemali ile sâki (şarap sunucusu) olur. Âşıklar, (aşkın) feryat ve figanıyla Arş’tan da öteye geçer, keder ve çilenin sonuna erişirler. Öyle sonsuz bir rahat yüzü gösterir ki hâl bana şöyle der: “Rab Rab’dir, kul da Rabbindendir.”

Ey aziz, iyi dinle: ﴿هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا﴾ “*Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan O’dur*”⁹⁹ “Anlamı nedir, ne demek olur? Tanrı için bir kendine gel, kendini gör. Tanrı seni niçin yarattı? Dünya ve içindekiler senin için yaratıldı, seni ise kendisi için yarattı. Her bir günde, mülk ve melekût âlemine hitap gelir ki: Ey Cebrâil, sen haberimi kullarıma ulaştır ve ey Mikâil, sen de onların rızkını saklamak için hazır ol ve ey İsrâfil, sen bunlar için sur üflemeye hazır ol ve ey Azrail, sen onların canını almakla meşgul ol ve ey Rıdvan, sen onlar için cenneti süsle ve ey Malik, sen cehennem zindanını kızdır ve ey güneş, sen onların tarlalarını aydınlat ve ey ay, sen onları yıldızlarınla süsle, böylece onların seyir zevki olsun ve ey Ra’d, sen onların ekinlerini sulayan dünya için nağme yap. Benim kullarımı eğer kendine çekmeseydi, senin ne tesirin olabilirdi ki? Yine de O’nun davasını nasıl güderdiniz? Nitekim “Huve” kelimesini söyleyecek makama ulaşamazdın, zaten kişinin de ondan daha ileriye ulaşmaması gerekir.

Hikaye: “Bir derviş, Basra’da pür-tecelli içinde yürürken susadı ve su diledi. Bir kızcağız bardakla su verdi. Derviş suyu içerken gözü, kızın zülf tuzağına düşüp esir oldu. Adım atmaya izin kalmadı, kapıda kaldı. Ev sahibi hoca müflih (felaha eren) hocalardan biri, geldi ve gördü ki aşk ışığı dervişin gönül vilayetine yayılmış, beli bükülmüş, gözünden yaşlar akmış. Sordu: ‘Derviş ne oldu, başına ne hal geldi?’ Derviş dedi ki: ‘Ey hoca, ne olduğunu bilmem, ama bu kadarını bilirim ki, bu evden bir içim su istedim, bir kişi su verdi. İçtim ve gönlüm ki huve (O)’nun hazinesindeydi, yağmalandı ve burada kaldım. Ey hoca ben bu ticaretten razı değilim. İçtiğim suyu geri vereyim o da gönlümü geri versin de ben gideyim’ dedi. Hoca evine girdi ve sordu ki ‘Dervişe suyu kim verdi?’ Kız dedi ki ‘Ben verdim.’ Bunu duyan hoca (şeyh) sevindi, dışarı çıktı ve dedi ki: ‘Ey derviş, gönlünü hoş tut, maksadın hasıl oldu. Sonra derviş hamama götürdüler, dervişlik hırkasını çıkardılar, ona gösterişli, övünç dolu elbiseler giydirdiler. Kızı dervişle nikahlayıp onları yalnız bıraktılar. Derviş, kıza ilk kez

⁹⁸ Bu ifade “وَسَقِيَهُمْ رَبُّهُمْ شَرَابًا طَهُورًا” “Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir.” (İnsân 76/21) ayetinden iktibas edilmiştir.

⁹⁹ Bakara 2/29.

elini uzatınca, birdenbire manevî bir hâl ile cezbe geldi, kendinden geçti, düşüp bayıldı. Sonra kendine geldiğinde eve döndü. ‘Benim eski hırkam ve sopamı verin, bu giysilerinizi alın, ben gideyim’ dedi. Kız ‘Ne oldu?’ diye sordu: Derviş: ‘Senden yana elimi uzattım, Allah’tan: ‘Ey yalancı derviş, gözün bizden uzaklaştırdı, teninden salihlerin giysisini çıkardım. Eğer bir daha böyle yaparsan gönlünden iman hırkasını da çıkarırım’ diye bir ses geldi.

‘Lâ ilâhe illallâh’ Sözü’nün Fazileti

‘Lâ ilâhe illallâh’ şهادet kelimesidir, iman onun üzerine kuruludur, on iki harftir. Maksat o on iki harften sonra gelen ‘Hû’dur. Yakub’un oğulları da on iki idi, Yûsuf hariç. Yıl da on iki aydır, en değerlisi Ramazan ayıdır. ‘Muhammed Resûlullâh’ da on iki harftir, maksat sonundaki ‘Hû’dur. Âdemoğlunun vücudu da on iki bölümdür: yedi aza ve beş his. Makbul olan gönüldür. “Lâ ilâhe illallâh” kelimesi de on iki harftir. Makamı gönüldedir, gönül olur ki, bu on iki harf noktadan arınmış olur. Bu kelimeyi söyleyenin gönlü günah tozundan arınır. Ancak bu kelimenin değerini bilmezsiniz. Cebrail, kuvvet ve şevket ile hizmet kuşağını beline bağlayıp heybet hicabında durmuştur. Her bir saatte korkudan titrer, âlemler Allah’tan korkar. O titremekten yüz bin melek yere iner ve huzurda saf tutarlar, kulaklarını onun emrine vermişlerdir. Bir gün izin verilir de söylemeye başlarlar: Bir kez ‘Lâ ilâhe illallâh’ derler, başka bir söz söylemezler. Bu duruma delil Kur’ân’dadır: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ

“Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak Rahmân’ın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu söyler.”¹⁰⁰ Bir vakit gelecek ki izin versinler, ‘Lâ ilâhe illallâh’ desinler. İzin vermezler. Her sabah iki melek mezarlara iner ve şöyle nida eder: ‘Ey padişahlar, taht-ı devletten ayrılıp mezarda esir oldunuz. Ey gelinler, sıcak döşekten ve sevgili gönüllerden uzak kaldınız, yılan ve çıyan yastığı olup öldünüz.” Herkese, “Allah katında bir dileğiniz var mı?” diye sorarlar. Hal diliyle bir kez bağırıp derler ki: “Dileğimiz vardı, ancak mal mülk istemeyiz. İsteddiğimiz şey, bir kez daha ‘Lâ ilâhe illallâh’ diyebilmektir.” Hazret’ten hitap gelir ki: “Ey miskinler, fırsat varken demediniz. Şimdi fırsat kalmadı, izin geri alındı. Şimdi mi demek istersiniz?”

Hikâye: Hallâc-ı Mansûr, o kadar ‘hû’ dedi ki gönlü Hak nuru ile doldu, rahmet denizi coştı. Sırrına hitap geldi ki: “Ey Hallâc, dilin o kadar ‘hû’ dedi ki, aciz kaldın. Gönlünün evi bizden arındı, dilin zikirden arındı. Şimdi dik dur, senin dilinden “ene’l-Hak” diyelim.” Sual şudur ki, ‘Enel-Hak’ Hak’tan gelirse, Mansûr’un suçu neydi ki öldürüldü ve külleri savruldu?

¹⁰⁰ Nebe 78/38.

Cevap: Adet odur ki, padişahlar bir dilenci evine yahut kendi kulunun evine konuk gelse, o kulun kendine layık bir şey kurban etmesi gerekir. O padişahın izzeti için kendi himmeti kadar nesneyi kurban eder. “Lâ ilâhe illallâh” rahmet sultanı Mansûr’un gönül evine konuk oldu, buyurdu ki: “Ey Mansûr, bizim için ne kurbanın var?” Mansûr dedi ki: “İlahi, senden başka bir şeyim kalmadı. Arada bir tenim var, layık olursa kurban kılayım.”

Sana canımı ve gönlümü kurban kılmak isterim. Kurban nedir ki?

Allah yolunda baş ve can verdiler, canlarına minnet kıldılar.

Hikâye: Hallâc-ı Mansûr’u darağacına götürüyorlardı. Darağacı yüksekçe bir yere kurulmuştu. Mansûr bu darağacını görünce bayıldı, kendinden geçti. Ayıldığında sordular: “Ne oldu sana? Gözüne ne göründü?” O da şöyle dedi: “Bu meydana vardığımda gönlüme biraz ‘ucb’ (kibir, kendini beğenmişlik) geldi. (İçimden) şöyle geçti: “Bunca insan arasından O’nun (Allah’ın) yolunda kurban edilmeye layık olan senin bedeninmiş. Önünden geçince darağacı şöyle seslendi: Ey Mansûr, kendine bakma, bana bak, ibret al. Ben dağda ulu bir ağaçtım, ağaçlar arasında güzellerin zülfüyle aşk oynadım. Bu sevda içindeyken, bir kişi baltayla tepemden kesti, göğsümü delip bir ip geçirdi, sürüyüp pazara getirdi. Bir zaman böyle bıraktı, yattım, gelen geçen yüzüme bastı, geçti. Sonra Zekeriya gibi aşk bıçağıyla ikiye biçtiler, parça parça doğradılar, ezdiler, sonra ince ince deldiler. Bu kadar zahmetten sonra bu hale geldim. Bilmem ki güzellerden bir güzele mi uğrarım yoksa bir çirkine mi? Ben bir mahlukun aşkından bu kadar zahmet gördüm, sen Hâlik’in (Yaratıcının) aşkından ne kadar zahmet gördün ki hayret ediyorsun?”

Ey can, yüz kez Allah desen veya yüz yük şeker getirsen, o zevki bulamazsın. Veya Allah adını işitesin, o zevki nerede bulasın ki bir kez Allah’ı göresin. Şeyh Şiblî,¹⁰¹ Allah diyenin ağzına şeker koyardı. Sonra hali değişti ve Allah diyenin ağzına taş atmaya başladı. Dediler ki: ‘Önce niçin lütfederdin, şimdi niçin bu gaflet?’ Şeyh dedi ki: ‘O vakit gaflet alemindeydim, O’nun adını işitmek hoş gelirdi. Şimdi vuslat (kavuşma) alemindeyim, O’nun huzurunda adını işitmeye veya söylemeye utanıyorum. Bir kişi sultanın huzuruna gelirse, nasıl adını söyleyebilir veya söz söyleyecek cesareti olabilir?’

Aşık canlar canına erişmek için can ister. Canlar canına kavuşursa, can ne işine yarar? Canana (sevgiliye) ulaşmak için can gerekir. Bilirsin ki “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” “Kendini bilen,

¹⁰¹ Şiblî, (ö. 334/946). Tam adı: Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca’fer b. Yûnus) eş-Şiblî. İlk sûfilerdendir.

Rabbini bilir”¹⁰² ne anlama gelir ve ne sırdır? Eğer bilmezsen, dinle. Bir kişi kendini maşukundan (sevgilisinden) ayrı bulursa ve onun vasfına (kavuşmasına) talip olursa, daima üzüldür. Bir müzisyen bulduğunda, onu yanına alıp sevgilinin güzellik vasıflarını yad eder ve anlatır. Bazen boyunu servi ağacına benzetir, bazen gözünü bademe, bazen saçını menekşeye, bazen yanaklarını güle benzetir. Ansızın sevgili kapıdan içeri girerse, müzisyen durur ve sevgiliyi kenarına alıp, ‘Sen ayrılık aleminde yoldaşıdır, vuslat meclisinde kadeh yoldaşı ne zaman olacaksın?’ der. Kulun gönlü de Allah’ın aşığıdır. Kul ayrılık aleminde olduğunda, gönül yanmakta olur, dil onun müzisyenidir, çeşitli adlarla ve kemal vasıflarla onu zikreder. Allah lütfettiğinde, gönül gözünden hicabı kaldırıp tecelli eder. Gönül dile gelerek der ki: ‘Artık sen söyleme, ben cemalime bakarak mest olmuşum.’ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” “Kendini bilen, Rabbini bilir” sözü budur. Ancak bu nihai mertebedir, herkese müyesser olmaz. Ancak başka bir hadis ki, مَنْ عَرَفَ اللَّهَ طَالَ لِسَانُهُ” “Her kim Allah’ı bilirse dili uzar”¹⁰³ bu ne demek olur? Burada anlam şu ki, her kim Allah’ı bildiyse, dili O’nun zikrine uzar. Ne zaman ki Allah bir kulunu sever, o kulun gönlüne çok muhabbet bırakır. Çünkü kul Allah’ı çok sever. Nitekim denir ki: “Bir şeyi seven, onu çok zikreder.” Bu nedenle muhabbet, zikri artırır. Hayranlık kişiyi dilsiz eder. Mesela, bir sultan bir yere gitmek istediğinde, hizmetçi gelir ve o yeri temizler, sultan taht kurar, yeri şerefli ve aydınlık kılar. Aynı şekilde, “Lâ ilâhe illallâh” sultanı, bir kulunun gönül menziline cemal nuru ile şeref ve aydınlık kılmak istediğinde, önce hizmetçi gelir ve o gönül menzilini tecrit süpürgesiyle temizler, insanlık tozunu giderir, rıza suyunu saçar, vefa döşegini döşer, safa odunu tüttürür. Meskenet tahtını korur. Aşk sultanı terbiye ardında değildir, her nerede bir kırık gönül bulsa ve mecalsizini görse, rahatı orada sağlar. ‘Ben, kırık gönüllerin yanındayım.’ Kul, gönlünün tecelli yeri olmasını ister. O kişi, “Lâ ilâhe illallâh” süpürgesiyle gönül evini süpürmeli ki tecelli nuruna layık olsun.

Şunu bil ki Hak Teâlâ buyurur: ‘Lâm Elif sureti neden doğrudur?’ Yani ‘Lâ’, bizim süpürgemizdir. Kullanılmaktan, elden ele geçmekten süpürge şeklini alır. Eğer gönlün zikrinden muhabbet cevherini elde etmek istersen, ‘Lâ’ süpürgesiyle insanlık tozunu giderir. Sen daima ‘hû’ de, yani ‘Allah’ de, sakın ha, ‘ben’ deme. Zira iblis ‘ben’ dedi helak oldu. Her kim ‘Hû’ derse, kurtulur. Firavun ﴿أَنَا رَبُّكُمْ الْأَعْلَى﴾ “*Ben sizin en yüce Rabbinizim*”¹⁰⁴ dedi ve kavmiyle birlikte helak oldu. Mûsâ peygamber ‘O, en yüce Rabbimdir’ dedi, Mısır mülkünü

¹⁰² Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 2/262. Alimler bu sözün hadis olmadığını belirtmişlerdir.

¹⁰³ Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtîh şerhu mişkâtü’l-mesâbîh*, 9 cilt (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1422/2002), 4/1498. Kaynakta bu söz hadis olarak geçmemektedir.

¹⁰⁴ Nâziât 79/24.

buldu ve boğulmaktan kurtuldu. Her sabah Allahu Teâlâ'dan kullarına nida gelir ki; “Siz öyle kimseler olmayasınız. Sakın ha ‘ben’ demeyesiniz. Şöyle söyleyin: “Bir padişahın nesneleriyiz. Gözümüzün gördüğü, kulağımızın işittiği, bütün varlığımız O’nundur.

Hikaye: Halife Me’mûn’un¹⁰⁵ Hasan adında bir veziri vardı. O Hasan bir dervişe: ‘Sen kimsin?’ diye sordu. Derviş: ‘Ben, filan yıl iyilik ettiğin kişiyim.’ dedi. Vezir bu cevaptan hoşnut olup yine o dervişe bağışta bulundu. Biz de aynısını söyleriz ki: ‘Biz, kudretinin kalemiyle iman ve emanı gönlümüzde yazmış olan O’yuz ki; onlar, kalplerinde imanı yazılmış olanlardır. Babamızın suyunda, annemizin rahminde lütfu ile şekillenmişiz. Gözün, ibret alınacak şeyleri görmesi için, dilin de şehadet kelimesini söylemesi için bize çok lütuflarda bulunmuşsun. Şimdi, sonsuz lütfunla bir an olsun bizi bize bırakma.

Latife: Hz. Mûsâ çok defa saflık alemine girdi, muhabbet kasesinden aşk şarabını içti, üns meclisinde gönlü güzel cemalini talep etti. Çağırıp, Allah’ın lütfu için, ‘Bak sana Allah’ın varlığı için bu sarhoşluk evinden beni böyle etkiledin, güzelliğini sakladın, göster de seni göreyim’ dedi. Hitap geldi ki: ‘Ey Mûsâ, sen kendini görmeden isteğini kendince dilemedin, geri dön ki beni göremeyesin’ dedi.¹⁰⁶ Üç kez ‘ben’ dedin, bu kez ‘sen’ dedin. O kişi ki benlik arzusu içinde uçsa, bizim cemalimizi ne zaman görebilir?’ dedi. İyi bir aşık isen, Allah’ın cemalini müşahade edebilmek için benlik yükünü şehrinde dışarı bırak ki engel kaldırılıp kulağına bir ses gelsin.

Hikâye: Merv şehrinde bir zahid vardı, yüz yıl bir manastırda ibadet etmişti. Bir gün abdest almak için manastırından dışarı çıktı. İblis gece oradan yürürdü. Safa kokusu o manastırdan burnuna geldi. Eski hali aklına düştü, manastıra girdi, kapısını içeriden kapadı. Zahidin tespihini eline aldı, yüzüne sürdü, gözyaşları içinde ağladı. Zahid geldi ve kapının kapalı olduğunu gördü. ‘Acaba müridlerden biri mi geldi?’ dedi. Sonra kapıya vurdu. İblis: ‘Kapıdaki kimdir?’ diye sordu. Zahid: ‘Ben’ diye cevap verdi. İblis zahidin dediğini duyduğunda, hıçkırarak ağladı. Zahid tekrar kapıya vurdu. İblis: ‘Kapıdaki kimdir?’ diye sordu. Zahid yine ‘Ben’ dedi. Üç kez aynı şekilde ‘Ben’ dedi. İblis sonunda kapıyı açtı ve dışarı çıktı. Kara suretiyle kendini zahide gösterdi ve dedi ki: ‘Ey zahid, bana bak, ‘ben’

¹⁰⁵ Tam adı: Ebû Ca’fer (Ebû’l-Abbâs) Abdullâh el-Me’mûn b. Hârûn er-Reşid b. Muhammed el-Mehdî b. Abdillâh el-Mansûr el-Abbâsî (ö. 218/833). 813-833 tarihleri arasında hüküm sürmüş Abbâsî halifesidir.

¹⁰⁶ Bu sözler “وَلَمَّا جَاءَ مُوسَىٰ لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ ارْنِي النَّبْتَ قَالَ لَنْ تَرِيَنِي وَلَٰكِنْ اُنْظُرْ اِلَى الْجَبَلِ فَاِنْ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرٰنِي فَلَمَّا” “Mûsâ, belirlediğimiz yere (Tûr’a) gelip Rabbi de ona konuşunca, “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi. Rabbi, dağa tecelli edince[228] onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca, “Seni eksikliklerden uzak tutarım Allah’ım! Sana tövbe ettim. Ben inananların ilkiyim” dedi.” (A’râf 7/143) ayetinden iktibas edilmiştir.

deme. Yedi yüz bin yıl senin yürüdüğü bu yolu yürüdüm. Sadece bir kez ‘ben’ dedim. Ne hale geldiğimi gör ve ibret al. ‘Hû’ de ki, zarardan uzak olasın. ‘Hû’ demek; kendini bir avuç toprak bilip kalanını O’nun lütfu bilmek demektir.’

Nitekim Ayas Sultan Mahmud’a da böyle söylediler: ‘Bir evde bir genç sakladı, kimseye yol vermez, gizler.’ Sultan dedi ki: Bu doğru olabilir mi? Ben kendimi gençten saklamam, o benden saklanır’ dedi. Sonra Hasetçilerinden biri bana dedi ki: ‘Git, o evi aç, içinde ne bulursan yağmala.’ Gece oldu, o bey kendi yakınlarıyla meşaleler yakarak ve baltalar alarak geldiler. Kapıyı açtılar ve içeri girdiler. Bir eski kürkle bir çarık asılı duruyordu, başka bir şey yoktu. Çok kızdılar çünkü başka bir şey bulamadılar. Toza toprağa bulaşarak padişahın huzuruna geldiler. Şah sordu: ‘Elinizde, kolunuzda altın torbaları görünmüyor. Eğer gizlemişseniz bile bu yüzünüzden belli olmuyor.’ Onlar: ‘Ey cihan padişahı, bir kuru ev bulduk, bir eski kürkle çarık asılı duruyor, başka bir şey yok.’ dediler. Padişah buyurdu ki: Ayaz’ı Şah’ın huzuruna getirdiler. Şah dedi ki: ‘Ey doğru dost, doğruyu söyle, o kürkle çarık nedir?’ Ayaz dedi ki: Ey cihanın hükümdarı, o benim miskin (fakir) halimi temsil eder, Şah’ın huzuruna beni getirecek olan giydiğim kürk ve çarıktır. Ne zaman Şah’ın hizmetinden boşalsam, o eve girerim. O kürk ve çarığı önüme koyup nefsimi öğüt veririm ve derim ki: ‘Cihan (dünya), şu kürkle çarıkla satılmış bir kölesin, kalanı ise Şah’ın lütfudur.’ Bizim çarığımız, babamızın belinden gelen bir damla nutfedir (tohumdur), annemizin rahmine düşüp kan olmuştur. Kalanı, Allah’ın lütfudur. Bu yüzden, benliğimizin Allah’tan uzak olmasıdır. Gel şimdi, ‘hû’ isminin tefsirini bende sonlandırayım ve ardından Allah’ın adına başlayalım.

Rivayet edilir ki, Ashab-ı Kehf gençleri, Takyunus’un şerrinden kaçıp Allah’ı aramak için gittiler. Kıtımr adında bir köpek de arkalarından gelip onlara katıldı. Mağaraya girdiler ve üç yüz yıl uyudular. O köpek, onlara bekçilik yaptı. Şeytan, yedi yüz bin cin ile onları azdırmak için geldi. O köpek, onu görüp yüzünü göğe çevirdi ve bir kez ‘hû’ dedi. Şeytanın yedi yüz bin ordusu dağıldı ve geri çekildi. Bunda bir müjde vardır ki bin can değerinde bir nüktedir, ince anlam şudur ki, O (Ashab-ı Kehf) mağarasında yanan müminlerdir, bekçi ise köpektir. Burada gönül mağarasında yanan iman, onun bekçisi ise gönüldür. Şunu bilmelisin ki Allahu Teâlâ buyurur; “Eğer şeytan imanınıza kastederse, bir kez ‘hû’ demek sizden, şeytanı savuşturmak bizdendir. ‘Hû’ tefsirini tamamladıktan sonra, şimdi Allah’a sığınarak yüzümüzü Allah lafzının tefsirine çevirelim.

Allah Lafzının Tefsiri

Hikâye: Bir gün Veysel Karânî'nin evine, Allah'ın geniş rahmetiyle merhamet eden bir konuk geldi. Evinde yiyecek bir şey bulunmadı. Kalktı, çöle çıktı, yüzünü göğe tuttu ve dedi ki: "İlahi, havada uçan kuşlar senindir, ovada koşan geyikler senindir. Bunlardan yiyecek ver benim konuklarıma." Bunun üzerine Allah tarafından hitap geldi ki: "Sen var, işin tamam oldu. Çünkü sen yüzünü bize yönelttin ve niyazını bize arz ettin, biz o işi yerine getirdik." Sonra o miskin ve zayıf kul, bir avuç topraktan yaratılmış biri olarak o evliyalardan sultanına uyup niyaz diliyle yalvarır ve der ki: "İlahi, Kur'ân havzasında uçan mana kuşları senindir ve peygamberlik yazısında koşan hadis geyikleri senindir. O ikisinden bir yiyecek bu miskin zayıf kulunun diline sen ver ki senin Allah adın, haberin kullarına ulaşsın." Bu miskin sözleriyle Allah'a sığındı, siz de dualarınızda ona sığın ki, Allah'ın rahmeti gönlünüz evinde yer tutsun.

Dinle şimdi, Allahu Teâlâ tevfiik versin. Allah lafzı dört harften oluşur: bir elif, iki lâm, bir he. Elif, ebced harflerinin ilk harfidir. Elif de üç noktadan oluşur: Birinci noktaya Ruhü'l-Kudüs derler, ikincisine Ruhullah derler, üçüncüsüne Ruhü'l-Emin derler. Bu üç noktanın üç zahiri vardır: Ruhü'l-Kudüs zahirine nefis-i vâcide derler. Ruhü'llah'ın zahirine 'nefis-i vâhide' derler. Ruhü'l-Emin'in zahirine de 'nefis-i vâhide' derler. Nefis-i vâcide'ye 'nübüvvet'(peygamberlik) derler. Nefis-i vâhide'ye 'velâyet' (velilik) derler. Nefis-i vâhide'ye 'ilahiyte' (ilahi mertbe) derler. Şimdi bu uluhiyetin zahir ve batını vardır. Nitekim Hak Teâlâ buyurur: ﴿هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ﴾ **"O, Evveldir, Ahirdir, Zahiridir, Batındır."**¹⁰⁷

Peygamberler o uluhiyetin suretini vaaz ettiler, evliya onun manasını keşfettiler. Şöyle ki Hz. Âdem'e nesnelerin isimlerini öğretiler,¹⁰⁸ her bir nesnenin adını vaaz ettiler ve her bir nesneye yetmiş iki dil ile ad verdiler ve ayrıca o nesnelerin ne işe yaradığını da bildirdiler. O (Âdem), ilk peygamberdi. Âdem'den Muhammed'e kadar şeriat arttı, Muhammed'de tamam oldu. Nitekim Hz. Muhammed şöyle buyurdu: "إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ" **"Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim."**¹⁰⁹

Bu sureyi vaaz etmekten murad odur ki alem ikidir: Birine alemleri gayb derler, diğerine alemleri şehadet derler. Âlem-i gayb âhirettir, âlem-i şehadet dünyadır. Dünyada ve âhirette her bir nesnenin zahiri ve batını vardır. Mesela, Âdem'in zahiri surettir ki görünür, batın ise

¹⁰⁷ Hadîd 57/3.

¹⁰⁸ Bu ifade "وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا" **"Allah, Adem'e herşeyin ismini öğretti."** (Bakara 2/31) ayetinden iktibas edilmiştir.

¹⁰⁹ İbn Hanbel, Müsned, 2/381.

gönüldür ki içinde iman ve marifet vardır. Nitekim elifin zahiri bir çizgidir; kelamın hakikati ise noktadandır. Malumdur ki kelam ve harfler nokta ile oluşur, ancak nokta hiçbir şey ile tükenmez. Zira noktadan daha ilerisinde hiçbir şey yoktur. İlmi ilahi noktadadır ki elifin elifidir. Elifin manası şudur ki; her nesnenin tekili eliftir. Bil ki mertebe-i ilahidir. Allah'ın dört harfi buna işaretir: Elif, Lâm, Lâm ve He. Bu dört mertebe Âdem'de gönüldür, akıldır, candır ve nefesdir. Bu dört mertebe mukarreb (yakın) meleklerindir. Gönül Cebrail'in muhatap olduğu yerdir, zira gönül; ilim ve marifetin kaynağıdır. Cebrail de ilme vesiledir. Cebrail kalptir, kalp demek gönül demektir. Akıl, Mikail'in muhatabıdır çünkü akıl rızıklara, kulların rızıklarına vesiledir. Can, İsrail'in muhatabıdır çünkü canlar onun üfürmesiyle dirilir. O, sura üfürmedikçe insanlar dirilmez. Nefis, Azrail'in muhatabıdır çünkü Azrail mahlukatın canını alma konusunda güçlüdür, nefis de güçlüdür.

Bu dört şey tabiatta tenezzül eder: Dört tabiatta toprak Cebrail'in muhatabıdır, su Mikail'in muhatabıdır, hava İsrail'in muhatabıdır, ateş Azrail'in muhatabıdır. Bu sözün manası şudur ki, Allah ki dört harften oluşur, dört ilahi mertebeye tenezzül eder ki, zikrettiğin gönül, akıl, can ve nefistir. Onlar da dört hakikate gelir ki Kuran'da kullara ne buyurduysa, o emir nehiydir, va'd (teşvik) ve va'id (tehdit) dir. Onlardan da dört peygamber gelir ki İbrahim, Mûsâ, İsa ve Muhammed'dir. İbrahim gönül menzilindedir. Mûsâ akıl suretidir, İsa can suretidir, Muhammed nefis menzilindedir ve en güçlü olanıdır. Bu dört peygambere dört kitap inmiştir: Suhuf, Tevrat, İncil ve Kur'an. Suhuf, gönül suretidir, Allah'ın elifinin suretidir. Tevrat, akıl suretidir, Allah'ın birinci lâm'ının suretidir. İncil, ikinci lâm'ının suretidir. Kur'an, Allah'ın he'sinin suretidir. Peygamberlerden dört halife iner: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali (Allah hepsinden razı olsun). Ebû Bekir gönül menzilindedir, Ömer akıl menzilindedir, Osman can menzilindedir, Ali nefis menzilindedir. Ve onlardan dört imam tezahür eder: Ahmed(İmam Hanbeli), Mâlik, Ebû Hanife, Şâfiî. Ve bunlardan İslam'ın dört rüknü tecelli eder: Namaz, oruç, zekat, hac. İman bizzat batına bağlıdır, onun da dört rüknü vardır: Doğruluk, ihlas, tevekkül, rıza. Eğer tersine dönerse şer olur. Şer, surettir ki arştan şeriata iner. Arşa götüren dört melek vardır. Şeriati (İslam hukukunu) temsil eden dört imam vardır: Ebû Hanife, Malik, Hanbel, Şafi. Nitekim Rahmân arşa hâkim olduğu gibi, şariat sahibi olarak da şeriata hâkim olması gerekir. Her kim şeriattan dönerse, arştan ve arşın sahibinden de dönmüş olur. Bil ki Allah, iki farklı harften ve iki aynı harften oluşur. Bu farklı olanlardan biri açıktır, diğeri gizlidir. Bu iki nimet de (beden ve ruh) topraktan yaratılmıştır. Allah onları bize kolaylaştırmış ve değerli kılmıştır. Kur'an'da şöyle buyrulur: ﴿وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ﴾

﴿نَعْمَةُ ظَاهِرَةٌ وَبَاطِنَةٌ﴾ “O, size hem görünen hem de görünmeyen nimetlerini bol bol vermiştir.”¹¹⁰

Açık (görünen) nimetin işareti şudur: Allah insanı yokluktan varlığa çıkardı, ona güzel bir beden ve dış görünüş verdi. ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ “Ve insanı en güzel biçimde yarattık.”¹¹¹ Gizli nimetlerin işareti ise, Allah, insanın içine iman ve mârifeti (kendini ve Rabbini tanıma bilgisi) yerleştirmesidir. Böylece o değerli canı insana bağışladı ve onu çok kıymetli bir şekilde var etti. “Allah” isminin azamet (büyüklük ve yücelik) eseri, gerektirir ki aslında hiçbir şeyin varlığı bulunmasın (yani Allah’ın zatına nispetle mutlak varlık sadece O’na aittir, diğer her şey fanidir, yok hükmündedir). Ancak “Rahmân” ve “Rahîm” isimlerinin eseri olarak yaratma meydana gelmiştir. Yani, Allah Rahmâniyyet sıfatıyla varlık âlemini yaratmıştır. Öyleyse, kudreti tam, hikmeti sonsuz olan Allah; kendi “Allah” ismiyle birlikte, “Rahmân” ismini de zikirde (anısta) birlikte kullanmıştır. Ta ki Rahmân ve Rahîm adı, Allah adıyla kulları arasında perde olsun. Eğer Rahmân ve Rahîm adı olmasaydı, Allah adının azametinden alem yerinde duramazdı. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Allah’ın bir nurdan hicabı vardır. Eğer o hicabı kaldırsa, O’nun yüzünün parlaklığı, görebileceği yere kadar olan her şeyi yakardı.”¹¹² Yani, hikmet-i bâliga ile diledi ki, yer ehline güneşin nuru ve ısıısıyla fayda ve menfaat versin, gökler ve soğuk havalarla güneşi halk arasında vasıta kıldı. Eğer o vasıtalar olmasaydı, güneşin ısısı yer ehlinin dünyasını yakardı. Eğer Rahmân ve Rahîm adı olmasaydı, kim Allah diyebilirdi. Belki de Allah adının heybeti âlemi gözüne batırırdı. Zira Allah, ism-i a’zam’dır. Ehl-i tefsir (tefsir âlimleri) nice delillerle isminin büyüklüğünü açıklamışlardır.

İlk delil, Resûl’ün bir kişiyi namaz kılarken görüp, namazdan sonra şu duayı okuduğunu söylemesidir: “اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ الَّذِي لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا” “Allah’ım! Senden istiyorum; çünkü Sen, kendisinden başka ilah olmayan, bir ve tek olan, samed (her şeyin muhtaç olduğu, ama hiçbir şeye muhtaç olmayan) Allah’sın. Doğmamış ve doğurmamışsın, hiçbir şey sana denk ve benzer değildir.” Hz. Peygamber buyurdu ki: “Allah’ı bir isimle zikrettin ki, o isimle ne dilerse verilir ve hangi duayı edersen

¹¹⁰ Lokman 31/20.

¹¹¹ Tîn 95/4.

¹¹² Müslim, “İman”, 293.

kabul olunur.”¹¹³ Übey b. Ka’b rivayet eder ki, Peygamber buyurdu: “İsmi azam Allah’tır, Allah’tan başka ilah yoktur.”¹¹⁴ Bu delil ile Allah ismi azam olur.

İkinci delil, Allah ismi zatıdır, diğer isimler sıfat ismidir. Nitekim zat sıfattan üstündür, isim zat da sıfat isminden üstündür, dolayısıyla Allah ismi azamdır.

Üçüncü delil, sıfat zatta dahildir, sıfat ismi de zatta dahildir. Bu delil ile Allah ismi azam olur.

Dördüncü delil, Allah harflerinden ne kadar çıkarırsanız çıkarın anlamını kaybetmez. Örneğin, ‘elif’ çıkarırsanız ‘lillâh’ kalır, bu sıfat ismidir. ﴿لِلّٰهِ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَٱلْاَرْضِ﴾ **“Göklerin, yerin ve bunlardaki her şeyin hükümrânlığı yalnızca Allah’ındır.”**¹¹⁵ der. Eğer ilk ‘lâm’ çıkarılırsa ‘lehû’ kalır, bu da sıfat ismidir. ﴿لَهُۥ مُلْكُ السَّمٰوٰتِ وَٱلْاَرْضِ﴾ **“Göklerin ve yerin hükümrânlığı yalnızca O’nundur.”**¹¹⁶ der. Eğer iki ‘lâm’ çıkarılırsa “Hû” kalır, önce kendi ism-i a’zam’dır, diriltir ve öldürür. ﴿يُحْيِي وَيُمِيتُ﴾ **“Diriltir ve öldürür.”**¹¹⁷

Beşinci delil, “Diledi ki kendisi, Allah’ın sevgilisi olan (Hz. Muhammed), ayırıcı olan her şeyi (şirk ve putları) reddetsin ve kendisini (Allah’ı) kendine ispat etsin (tasdik etsin). Buyurdu ki: ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ Uluhiyet bu isme izafet edildi, bu nedenle Allah ism-i a’zam olur.

Altıncı delil, Allah isminin iman için mahsus olmasıdır. Çünkü ‘lâ ilâhe illallâh’ ism-i eğer ism-i a’zam olmasa, iman için nasıl uygun olurdu?

Yedinci delil, Hz. Peygamber buyurdu ki: “أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَإِذَا قَالُوهَا” **“Ben, insanlar ‘lâ ilâhe illallâh’ diyene kadar savaşmakla emrolundum. Onlar bunu söylediklerinde, kanları ve malları benden korunmuş olur, hesapları Allah’a aittir.”**¹¹⁸ Dünyada öldürülmekten ve malı yağmalanmaktan kurtulmanın ve cehennem derekesinden kurtulup cennete ulaşmanın sebebi bu isimdir. Bu nedenle ism-i a’zam da bu olur.

¹¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 31/310.

¹¹⁴ Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/120, 158; 5/142, 350; Müslim, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 258.

¹¹⁵ Mâide 2/120.

¹¹⁶ Hadîd 57/2.

¹¹⁷ Duhan 44/8.

¹¹⁸ Buhârî, “İman”, 17; Müslim, “İman”, 8.

Sekizinci delil, Tanrı Teâlâ'nın, dostu Muhammed'den daha fazlasına yönelip, tüm teveccühünü ona yapmasıdır.” “Allah de ki: ‘Allah’ demekle bunları terk et. Allah ism-i a’zam’dır.

Dokuzuncu delil, Tanrı Teâlâ'nın, bu adları kimsenin edinmemesi ve hiçbir kafirin kendi putuna bu adı vermemesi için saklamasıdır. Kendisi azametle Kur’ân’da buyurdu: ﴿هَلْ تَعْلَمُ لَهُ سَمِيًّا﴾ **“Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun??”**¹¹⁹ Bu adı kendisine mahsus kıldı, nasıl isim-i a’zam olmasın?

Onuncu delil, Hz. Peygamber’in buyurduğu ki: “Âdemilerin adlarından en sevgilisi Abdullah veya Abdurrahmandır ve dua ederken bu iki adı kullanın.”¹²⁰ Allah ve Rahmân isimleriyle dua etmeyi buyurdu. Ancak Allah adı, Rahmân adından daha şerefli ve daha şereflidir. Çünkü Rahmân adı, Allah’ın rahmetinin kemaline delalet eder. Allah adı ise, uluhiyetine ve azametine işaret eder.

On birinci delil, kulların kendisini zikretmesi için ﴿وَادْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾ **“Allah’ı çokça zikredin ki felah bulasınız”**¹²¹ bu adını söyledi ve onu kulların kurtuluşuna vesile olduğunu belirtti. Ayrıca ﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ﴾ **“Onlar ayaktayken, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah’ı anarlar.”**¹²² ayetinde bu isimle kendini zikredenleri övdü. Hz. Peygamber de “مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” **“Cennetin anahtarı lâ ilâhe illallâh’tır.”**¹²³ buyurdu. Yani, cennetin anahtarını açan ve cennetin bedeli “lâ ilâhe illallah” demektir. Belki de ihlas sahiplerinin gönüllerine bu isimle mertebeler açılır ve nurla dolarak münevver olur. Bu nedenle Allah ism-i a’zam’dır.

On ikinci delil, Resûlullâh sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Zikrin en faziletlisi lâ ilâhe illallâh’tır.”¹²⁴ Bu yüzden zikir ve duanın esası Allah ismiyle olur. Bu nedenle Allah ism-i a’zam olur.

¹¹⁹ Meryem 19/65

¹²⁰ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *es-Sünen*, 4 cilt, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.), “Edeb”, 69.

¹²¹ Cuma 62/10

¹²² Âl-i İmrân 3/191.

¹²³ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 18 cilt, thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 7/103.

¹²⁴ İbn Mâce, “Edeb”, 55

On üçüncü delil, Ebû Saîd'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hz. Mûsâ: ‘Allah’ım, bana seni övmek için bir şey öğret ki senin katında yakınlığım olsun’ diye niyazda bulundu. Allahu Teâlâ şöyle cevap verdi: ‘Ey Mûsâ, eğer benim yakınlığımı istiyorsan lâ ilâhe illallâh de.’ Hz. Mûsâ: ‘Bunu zaten kulların bilir. Bana bir öyle bir şey öğret ki onu benden başka kimse bilmesin’ dedi. Allahu Teâlâ buyurdu ki: ‘Ey Mûsâ, eğer yedi kat gökler ve yedi kat yer terazinin bir kefesinde olsa ve “lâ ilâhe illallah” sözünün sevabı diğer kefesinde olsa, lâ ilâhe illallah sözünün sevabı daha ağır gelir.”¹²⁵ Bu itibarla, Allah, ism-i a’zam’dır.

On dördüncü delil, Allah’ın bir isim olduğudur, akıl bunun tamamını anlamaya yetmez. Bu nedenle ism-i a’zam olması en uygundur.

On beşinci delil, Kur’ân-ı Kerim, Allah’ın kendi kelimasıdır. Allahu Teâlâ bu kelamına en büyük ismi olan Bismillah ile başlamıştır. Biliriz ki o kitapta ne varsa, isimlerden, sıfatlardan, hamd ve sena, izhar ve ayet, ispat ve hüccet, zikir ve nimet, nehy, vaad ve vaidir. Hepsî Allah adından sadır olmuştur.

Bir sultan kendi fermanını yazdırırken, fermanın başına en meşhur adını yazar. Böylece fermanda ne varsa, o padişahın sözü kabul edilir. Allah adı da dipsiz bir deniz gibidir; akıllar onu anlamakta hayran kalır ve alimler onun hakikatinde şaşkındır. ﴿وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ﴾ **“Onlar Allah’ı gereği gibi takdir edip tanımadılar.”**¹²⁶ yani kimse onun zatını ve adını tam anlamıyla bilemez. Bu yüzden Allah ism-i a’zam’dır.

İsm-i a’zam’ın özelliği, onunla dua edilirse kabul olunur ve ne dilerseniz verilir. Eğer o isimle dua edilirse ve kabul olmazsa, bil ki duanın şartları vardır, tıpkı namazın şartları gibi. O şartlar olmadan dua kabul olmaz. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Dua göğün anahtarıdır ve helal lokma o anahtarın dişleridir, ihlas ise gönül süsüdür.’¹²⁷ Nitekim Allahu Teâlâ Kur’ân’da ﴿فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ﴾ **“Haydi, içten bir dindarlıkla yalnız Allah’a bağlanarak O’na dua edin.”**¹²⁸ buyurmuştur.

¹²⁵ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹²⁶ Zümer 39/67.

¹²⁷ Kaynaklarda Hasan-ı Basrî’den; “Göğün anahtarı duadır” şeklinde bir söz nakledilmektedir. Bk. Mâverî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve’l-uyûn*, 6 cilt, thk. İbn Abdülmaksûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, tsz.), 4/347.

¹²⁸ Mü’min 40/14.

Duanın Makbul Olma Şartları

Duada ihlas esastır. Ayrıca huşu(kalp huzuru) ile yapılmalıdır. Çünkü dua, ihlasla ve gönülden yapılmalıdır. Allah'a karşı saygısızlık (haşa) ederek, O'nun kereminden dolayı dua etmeyi hakkı olmadan talep etmek uygun değildir. Ayrıca duanın bir şartı da, peygambere salât getirmektir (O'na selâm ve dualar göndermektir). Zira Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: “Dua gökle yer arasında askıda kalır. Kişi Peygamber'e salavat getirinceye kadar yükselmez. Öyleyse beni yolcu bardağı gibi unutmayın. Duanın başında, ortasında ve sonunda bana salavat getirin.”¹²⁹

Peygamber Efendimiz bu hadisinde “*Beni kervan bardağı gibi yapma*” buyurmaktadır. Yani bir kimse yolculuğa çıktığında önce yükünü tam olarak yerleştirir, sonra su bardağını alır ve onu ya yükün başına ya da sonuna ilâştirir. Halbuki bardak ona en çok lazım olan şeydir ama genellikle hizmetçiye taşıttırılır. İşte sen de beni (Hz. Peygamber'i) duanda böyle arka plana atma. Duanın başında, ortasında ve sonunda beni an; beni överek bana salavat getir.

Ebû Ümâme'den (ö. 86/705) rivayet edildiğine göre: Peygamber Efendimize sordular, “Bu (duanın makbul olması) ne zaman olur?” Hz. Peygamber: “الدُّعَاءُ مُسْتَجَابٌ فِي آخِرِ اللَّيْلِ وَبَعْدَ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوباتِ” “Gecenin son saatlerinde ve farz namazlardan sonra yapılan dua makbuldür.”¹³⁰ buyurdu.

Enes'den rivayet edildiğine göre; Resûlullâh buyurdu ki: “الدُّعَاءُ بَيْنَ الْأَذَانِ وَالْإِقَامَةِ لَا يَرَدُّ” “Ezan ile kamet arasında yapılan dua reddedilmez.”¹³¹

Saîd b. Sa'd Peygamber Efendimiz 'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “إِثْنَانِ لَا تَرْدَانِ أَوْ قَالَ مَا تَرْدَانِ الدُّعَاءُ عِنْدَ النَّدَاءِ وَ عِنْدَ الْبَاسِ حِينَ يَلْحَمُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا” “İki vakitte yapılan dua asla

¹²⁹ Rivayet bu şekilde kaynaklarda geçmemektedir. Ancak anlam ve içerik bakımından benzer olan “إِنَّ الدُّعَاءَ مَوْفُوتٌ” “Dua, yerle gök arasında asılı kalır ve bana salavat getirilmedikçe kabul olmaz.” şeklinde rivayet için bkz. Tirmizi, “Vitr”, 21.

¹³⁰ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre et-Tirmizi, *es-Sünen*, 5 cilt (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975), “De'avât” 79; ayrıca bkz. Ebu Dâvûd, “Tatavvû” 10.

¹³¹ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed; *el-Musannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, 7 cilt, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409), 6/3.

reddedilmez: biri ezan vakti, diğeri ise kafirlerle savaşırken ve bir rivayete göre yağmur yağarken.”¹³²

Ebû Hüreyre rivayet eder ki, Resûlullâh şöyle buyurdu: “مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَسْتَجِيبَ اللَّهُ دَعْوَتَهُ عِنْدَ” “Kim zor zamanlarda ve sıkıntılarda Allah’ın duasını kabul etmesini isterse, rahat ve huzurlu zamanlarda duayı çokça etsin.”¹³³ Ve yine buyurdu ki: “ثَلَاثُ دَعَوَاتٍ مُسْتَجَابَاتٌ لَا شَكَّ فِيهِنَّ: دَعْوَةُ الصَّائِمِ حِينَ يُفْطِرُ دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَدَعْوَةُ الْإِمَامِ الْعَادِلِ” “Üç kişinin duası asla reddedilmez: biri oruç tutanın iftar vaktinde, diğeri mazlumun duası, bir diğeri de adil yöneticilerin duası.”¹³⁴ Ve yine buyurdu ki: “ثَلَاثَةُ دَعَوَاتٍ لَا تُرَدُّ دَعْوَةُ الْمَظْلُومِ وَدَعْوَةُ الْمُسَافِرِ وَدَعْوَةُ” “Üç dua makbuldür. Duada icabet olunacağına hiç şüphe yoktur. Bir mazlumun zalimler hakkındaki duası, gariplerin duası ve anne babanın çocukları hakkındaki duası.”¹³⁵

Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) rivayet eder ki, Resûlullâh buyurdu ki: “إِنَّ رَبَّكُمْ خَيْرٌ كَرِيمٌ” “Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, cömert ve hayâ sahibidir. Kulu, O’na ellerini kaldırdığında, onları boş olarak geri çevirmeye hayâ eder.”¹³⁶

Resûlullâh yine buyurdu: “لَوْ كَانَ لِيَهُودِيٌّ عِنْدَ أَبِي جَهْلٍ حَاجَةٌ، فَاسْتَعَانَنِي عَلَيْهَا لَذَهَبْتُ إِلَى بَابِ أَبِي جَهْلٍ” “Eğer bir Yahudinin Ebû Cehil’in yanında bir işi olsa ve benden o işi çözmemi istese, o işi yerine getirmek için Ebû Cehil’in kapısına yüz kez giderdim.”¹³⁷ Peygamber böyle buyurur ki: “إِذَا كَانَ لِأَحَدٍ حَاجَةٌ فَسَأَلَ اللَّهَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَحْرُمُهُ بِكَرَمِهِ وَيَسْتَجِيبُ لَهُ دُعَاءَهُ” “Bir kimsenin ihtiyacı olsa ve o ihtiyacı Allah’a arz etse, Allah onu cömertliği ile mahrum etmez ve duayı kabul eder.”¹³⁸

“Şüphesiz ki dua, gafletle ve zayıf inançla yapıldığında kabul olmaz. Ebû Hüreyre (radıyallahuanh) rivayet eder ki, Resûlullâh buyurdu: “فَاسْأَلُوهُ وَأَنْتُمْ مُوقِنُونَ بِالْإِجَابَةِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَجِيبُ”

¹³² Ebû Dâvûd, “Cihâd” 39.

¹³³ Tirmizî, “De’avât”, 9.

¹³⁴ Tirmizî, “De’avât”, 115,129; İbn Mâce, “Siyâm”, 48.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 29.

¹³⁶ Ebû Dâvûd, “Vitr”, 23.

¹³⁷ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹³⁸ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

لَعَبْدٍ دَعَا عَنْ ظَهْرِ قَلْبٍ غَافِلٍ “Allah’a, dualarınızın kabul olacağına inanarak dua edin. Bilin ki, Allah gaflet içinde yapılan bir duayı kabul etmez.”¹³⁹

Hikâye: Zünnûn-i Mısırî şöyle der: ‘Kafiristan’a ibret için gittim ve pazarda bir kişiyi dövdüklerini ve azap ettiklerini gördüm. Sebebini sordum, dediler ki: “Yüce tanrıyı çarşıda insanların arasında gafletle andı.” Bu olaydan çok etkilendim ve düşündüm. Bir kimse ki görmez, işitmez; Şâni Yüce Olan’ı (Allah’ı) gafletle andığı için bu cezaya uğradı. Samed (hiçbir şeye muhtaç olmayan) ve en cömertlerin cömerdi olan Allah’tır; göze görmeyi, kulağa işitmeyi veren O’dur. O’nu gafletle anan kimsenin hâli ne olur!. Yoksa (bir kimse) dua edip de (böyle bir azaba) layık mı olur?”

Hikâye: Bâyezîd-i Bistâmî bir gece bir bekçiye rastladı ve bekçinin “Allah birdir” diye bağırdığını işitti. Bâyezîd-i Bistâmî ona sordu ki: “Bunu söylemenin karşılığında her gece ne alıyorsun?” Bekçi cevapladı: “Bir batman (yaklaşık 8 kg) ekmek alıyorum.” Bâyezîd-i Bistâmî dedi ki: “Her gece iki batman ekmek de benden al, yeter ki böyle gafletle Allah’ı anma.” Asıl dua, kalbin Allah’ın huzurunda olması ve gönülden tevazu ile yapılan duadır.

Hikâye: Süleyman Peygamber zamanında bir dönem yağmur yağmadı, insanlar ve canlılar sıkıntıya düştü. Süleyman Peygamber yağmur duasına çıkmayı emretti. Yolda giderken Süleyman, bir karıncanın kanatlarını yere dikmiş, ellerini ve gözlerini göğe kaldırarak Allah’a yakarıшта bulunduğunu gördü. Karınca şöyle diyordu: “Ey Rabbim, insanların günahları yüzünden biz zavallı canlıları helak etme.” Karınca bu sözleri söylerken gökyüzü bulutlandı ve yağmur yağmaya başladı. Süleyman Peygamber “Dönün geri, Allah sizin günahlarınızı karınca duası hürmetine affetti.” dedi.

Hikâye: Bir geyik avcısı vardı ve geçimini sürekli olarak geyik avından sağlardı. Bir gün avcı bir tuzak kurdu ve kendini gizledi. Birdenbire, dili ağızlarından dışarı çıkmış, yeleleri rüzgârda savrulan iki yavrusuyla birlikte bir geyik su içmeye geldi. Tuzağı görünce geri döndüler, fakat geri dönüp baktılar ve gidemediler. Tekrar suya yöneldiler, ancak tuzağı görünce korktular. Bunun üzerine geyik yüzünü gökyüzüne çevirdi ve bir kez meledi. Gökyüzü bulutlarla kaplandı, yağmur yağdı, sel aktı. Geyik kana kana su içti ve geldiği yola geri döndü. Bu sırada avcının kulağına şöyle bir ses geldi: “Görmüyor musun, utanmıyor musun? Şu hayvan yüzünü bize yöneltti, biz onu rahmetimizin su verdik, onu senin suyuna muhtaç kılmadık. “Eğer sen de yüzünü Allah’a dönüp, rızkını bizden bilersen ve bizim

¹³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/235.

canlılarımızı (yaratıklarımızı) incitmezsen; biz de sana rızık vermez miyiz?” Avcı bunları işitince, yakasını yırtıp dağlara kaçtı ve bütün varlıkların arasında kayboldu. Sonra şöyle söylendi: “Bir mümin, acizlik ve güçsüzlük içinde Allah’a yönelmeli, O’nun kereminden ve lütfundan dilemeli.” Çünkü Allah, mümin kulunu mahrum etmez; ancak baştaki kibir ve benlik duanın kabul olmasına engel olur ve kişinin duası göklere ulaşmaz.

Allah’a Karşı Tevazu Sahibi Olmak

Hikaye: Dâvûd Peygamber günah işlememişken, şımarıklık ve kibirle mescide geldi. Aniden bir ses geldi: “Ey Dâvûd! Bu kibirle, göğsünü kabartarak Rabbinin evine mi geliyorsun?” Bu uyarı üzerine Dâvûd Peygamber günah işlediğini fark etti. Seccadesini omzuna aldı ve gözyaşları içinde, başını eğerek mescide gitti. Ardından bir ses geldi: “Ey Dâvûd! Bu kez geçmişteki halin üzere geldin. Şimdi bizden ne istersen iste.”

Âdem Peygamber cennetten çıkarıldığında, başında tacı ve üzerinde cennet elbisesi vardı. Melekler sıra sıra karşısında durdular. Hz. Âdem bu süs ve ihtişamla kendini gördüğünde, kalbine kibir ve gurur dolmaya başladı. Bunun üzerine Allah’tan “Ey Âdem! Bu zahiri süse neden mağrur oldun? Bu temiz elbiseleri neden sevip benimsedin? Kalbinde bizim sevgimiz olmalıdır” diye bir hitap geldi.

Bu dış görünüş ve güzellik ne işe yarar? Resûlullâh bu yüzden şöyle buyurur: “*Altın ve ipek, ümmetimin erkeklerine haramdır, ancak kadınlarına helaldir.*”¹⁴⁰ Altın, kadınların kulağında ve ipek, kadınların üzerinde güzel durur.

Bizim yolumuz, sade ve mütevazî yaşam yoludur. Öyle ki, Zekeriya Peygamber’in giysisi daracıktı (içine zar zor sığıyordu). İsa Peygamber’in elbisesi ise o kadar basitti ki, iğneyle dikilecek bir yeri bile yoktu. Zekeriya Peygamber bir gün ridâsını (dış giysisini) sırtına atarak yürüyordu. Elbisesinin eteği yere süründü ve o anda “Büyüklik ve azamet yalnızca bize (Allah’a) aittir” diye bir hitap geldi. İsa Peygamber bir iğne getirdiğinde şöyle bir ses işitti: “Ey İsa! Bu iğneyi neden getirdin? Bizim gömleğimizin yırtığını dikmek için mi? Hâlbuki bizim gömleğimizde (maneviyatımızda) hiçbir yırtık yoktur. ﴿مَا لَهَا مِنْ فُرُوجٍ﴾ “**Onda hiçbir çatlak yoktur**”¹⁴¹ İğnenin ucu yeterliydi, ama sen fazlasını da getirdin. Bu sebeple seni de, Yunus gibi ‘nûn’ harfinin (balığın) içine hapsedtik. Ve bu hapiste ebedi olarak kalmak istemiyorsan, şunu bil ki; Kalbinin evinde (gönlünde) bizden başka bir şey bulursak, seni

¹⁴⁰ Tirmizî, “Libâs” 1. Ayrıca bk. İbni Mâce, “Libâs” 19.

¹⁴¹ Kâf 50/6.

takvâ ateşiyle yakarız. Bizim Allah adımıza (zikrimize) içli bir “âh!” (inleyiş, dua) karışır. Allah’ın adıyla yanan kandil, gönlünün evini aydınlatsın; çünkü O, yeri ve göğü aydınlatandır.” O Allah’tır ki, ﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ “Allah, göklerin ve yerin nurudur.”¹⁴²

Bir dilencinin evi bile küçük bir ışıkla aydınlanabilir. Ancak bizim müritlerin gönül evi -ki orada marifet kandili yanar ve o, sultanın tahtıdır- ve sadece bizim cemalimizin nuru ile aydınlanır. Çünkü marifet güneşi gönlün doğusunda doğduğunda, nefsin karanlığı dağılır, insana ait sıfatların yükleri dışarıya atılır. Yemek ve içmek artık oruca, uyumak ise uyanıklığa dönüşür. Gönül evine marifet hâkim olduğunda, bu nida gelir: ﴿هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ﴾ “İşte orada velâyet (yardım, hükümlanlık) yalnız Hakk olan Allah’a aittir. Batıl yok oldu”¹⁴³

Hikâye: Bir padişah vardı, yüzü güzel, sözü tatlı, halkına şefkatli, adaletli ve insaf içinde davranan, lütuf ve kerem sahibi olup özellikle yaşlılara karşı çok hürmetkârdı. Bir gün şehre gitmek üzere yola çıktı. Şehre gelince, şehir halkı onu karşılamaya ve şehri süslemeye karar verdiler. Padişaha bu durumu haber verdiler. Padişah “Siz şehri süslemeyi bırakın, çünkü biz şehre geldiğimizde, o şehir zaten bizim cemâlimizle süslenmiş olur” dedi.

Allah Kelimesinin Kökü ve Anlamı

Allahu Teâlâ denince; “cihanı yaratan yüce Rabb” demek olur. O, dünyanın servetini veren, canı veren ve annelerin rahmindeki can parçasını (cenini) var eden Zât’tır. Arapça’da buna “الْمُسْتَحَقُّ لِلْعِبَادَةِ مِنْ جَمِيعِ الْبَرِيَّةِ”¹⁴⁴ derler. Bu sözün anlamı şudur: Bütün varlıkların ibadetine ancak O (Allah) lâyıktır. Ve Allah’a bu yüzden ‘Allah’ denmiştir; çünkü O, ana karnında bebekleri koruyan, canları bedeninde tutan varlıktır.

Bazılarına göre, Allah kelimesinin aslı ‘ilah’tır, yani yaratıcı ve ilahi özelliklere sahip olan zat. Bu sözün anlamı, yaratılmışların ilahı olan Allah’ın ululuğu ve her şeyi kuşatan zatı öyledir ki, en derin akıllar bile O’nun mahiyetini anlamaktan aciz kalır. O’nun sıfatlarını ve niteliklerini düşünmek ve anlamaya çalışmak ne güzel bir uğraştır! O’na Allah ismiyle dua

¹⁴² Nûr 24/35.

¹⁴³ Bu ifade Kehf 18/44 ve İsrâ 17/81 ayetlerinden iktibas edilmiştir.

¹⁴⁴ Bk. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî,; *Te’vilâtu ehli’s-sünne*, thk: Mecdî Beslum, 10 cilt (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1406/2005), 10/259.

etmek gerekir; çünkü Allah adıyla edilen içten bir “âh” (yakarış) boşuna gitmez. ﴿وَمَنْ يَغْفِرْ﴾

﴿الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ﴾ “Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki?”¹⁴⁵

Allah Demenin Fazileti

Rivayet edilir ki, Âdem’in ruhu bedenine geldiğinde, vücudundaki tüm organları dolaştı ve orada, dört farklı unsur (toprak, su, hava ve ateş) üzerine kurulmuş karanlık bir ev buldu ve bu evin kalıcı olmadığını anladı. Sonra, içinde binlerce yırtıcı canlı gördü. Birbirleriyle kavga ediyor ve birbirlerine zarar veriyorlardı. Nefs-i emmâreyi gördü ki, yedi başlı bir ejderha gibidir. Yedi başı vardır: birincisi hırs, ikincisi haset (kıskançlık), üçüncüsü şehvet, dördüncüsü öfke, beşincisi cimrilik, altıncısı kin ve yedincisi kibirdir. Her bir baş ağzını açıp onu yutmaya kalkıştı. Bu nazik can, binlerce yıldan beri Allah’a yakınlığın komşuluğunda yüz bin türlü terbiye görmüştü. Bunu görünce korktu. O güne kadar, o yüce Allah’ın huzurunun kıymetini, yakınlığını ve tatlılığını tam anlamamıştı. Artık anladı. Ayrılık ateşi içinde yanmaya başladı. Derhal geri dönmek istedi. Çünkü geldiği vakit “nefha” (ilahi üfleme) adlı bineğe binerek gelmişti. Bu kez o bineği bulamadı. Bunun üzerine, mahzunluk ve kırıklık içinde kaldı. Bir ah çekti ve bir hitap geldi: “Ey kulum! Geri dönüp bize yönelmeye başladın. Biz de senden bu kırılmışlığı ve içten ah çekişi istiyoruz. Hem seni de o içli “âh!”ın hürmetine kabul ettik.” O içli (yanık) âh’ı, buhar olarak beynine ulaştı. Buhar beynine dolunca Âdem aksırdı. Aksırınca gözleri açıldı, dünyanın genişliğini ve güneşin parlaklığını gördü ve ‘Elhamdülillah’ diyerek Allah’a hamd etti. Bunun üzerine Yüce Allah’tan şöyle bir hitap geldi: “Ey Âdem Rabb’in sana rahmet eylesin. Seni yaratan O ‘dur. Seni yarattım ki bana hamd edesin ve Rabb’inin rahmetini işitesin. Bu hamd sana ve çocuklarına bir hediye olsun.”

Aksırmaktan dört şey elde edildi: Biri Allah’a hamdetmek, biri ‘Yerhamuke’ (Allah sana rahmet etsin) cevabını işitmek, biri ruhun Allah’ın izzetli hitabını duyarak bedeninde rahatlık bulmak ve diğeri de nefsin İsa gibi olmasıdır. Muvaffak can (yüce ruh), beynin ve gönlün içine girmesinin faydası; kişinin kendi gözüyle halini görüp ne durumda olduğunu bilmek ve hangi mertebeden hangi mertebeye ulaşmak çıktığını görmek ki, bundan dolayı hayrete düşmesin.

Âdem kendine baktı, bütün uzuvlarının balçıktan yaratıldığını gördü. Yukarı baktı, melekût âlemini gördü ve meleklerin tesbih ettiğini işitti. O pak (temiz) varlıkları gördüğünde,

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/135.

derin bir tevazu ile dudaklarını kıpırdatarak yalvarmaya başladı ve dedi ki: “Ey Rabbim! Yerde ve gökte sana aşkla yönelen bunca varlık varken, havada uçan bunca yüce yaratık (kuş) varken, ben onların arasında sadece zayıf bir kuş olarak, senin inayetinden ve lütfundan fazla bir şey istemiyorum.” Hitap geldi ki: “Ey Âdem! O tesbih eden varlıklar var ya, güç ve kudretle varlıklarını görüyorlar, bu yüzden kendi varlıklarına mağrur olmuşlardır. Nice bin yıldan beri bizim izzetimizle uçarlar ve ﴿نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ﴾ **“Seni hamd ile tesbih eder ve seni takdis ederiz”**¹⁴⁶ demekten öteye gidememişlerdir. Senin kuşundan daha üstün bir şey avlayamadılar. Ancak sen, âh çekişinle uçan yerhamuke (Allah sana rahmet eylesin) sözüyle ödülledirilen bir kuş oldun, seni avladık. Sen ileride günaha düşsende, ﴿رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا﴾ **“Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik”**¹⁴⁷ diyerek af dilersin. Acizlik çölünde dolaşmanın tuzağı gibidir. “أَنَا عِنْدَ الْمُنْكَسِرَةِ قُلُوبُهُمْ” “Ben, kalpleri kırık olanların yanındayım.”¹⁴⁸ Allah, kalpleri kırık olanların içli âhlarını (yakarışlarını) duyar, geri çevirmez. Bu sözün maksadı, Âdem Peygamber’e “Yerhamuke” “Allah sana merhamet etsin) denilmesinin sebebi, ilk defa “âh!” diyerek Allah adını zikretmesidir. Bu nedenle duanın kilidinin anahtarı “Allah” adıdır.

Can bu bedene geldiğinde bu bedende ne kadar kalacağı bilinmez. Bir başka şekilde de şöyle demişlerdir: “Dinle bu sırrı ki, kendi cevherinin ne olduğunu bilesin.” “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” “Kendini bilen, Rabbini bilir”¹⁴⁹ hükmüyle, kendini bildiğin kadar, seni yaratandan haberdar olursun. Çünkü anne rahminde bedenın tam olarak oluştuğunda, canın şahı olan takdir, çünkü bedenın hâkimiyetinde bir taht kurulur ve o tahtın adı gönüldür. O gönül ise, bir parça çamur gibidir; uçmak için hayat suyu ile yoğrulmuştur.” İman muhabbet hazinesidir. Bu taht imanla süslenince tamamlanır. Can, kendi canların canı olarak emre hazırdır; bedenın hakimiyetine yolculuk eder. Çünkü Hak Teâlâ bedenleri yarattı ve onlara Tâhâ ve Yâsîn suresini okudu. Canlar, bu zevkten mest oldu ve kendilerine geldiler ve şöyle dediler: “إِهْنَا” “Ey Rabbimiz ve efendimiz! Yine işittik (bir kez daha dinledik)” Bunun üzerine şöyle bir hitap geldi: “Eğer isterseniz, tekrar girip (yeniden dünyaya gelip) o kelâmı işitebilirsiniz. Bu âlemden beden âlemine yolculuk edin; beden vasıtasıyla o kelâmı size okuyayım.”

¹⁴⁶ Bakara 2/30.

¹⁴⁷ A`râf 7/23.

¹⁴⁸ Tüsterî, *Tefsir*, 1/61.

¹⁴⁹ Aclûnî, *Keşfu 'l-hafâ*, 2/262. Alimler bu sözün hadis olmadığını belirtmişlerdir.

Hikâve: Samimi bir âşık olan Kays, soylu bir beyin oğluydu. Bir gün aniden Lübna'ya âşık oldu. Lübna'nın bir hizmetçisi vardı, o hizmetçi güzel hilelerle Kays'ı Lübna'nın huzuruna götürdü. Ağır ağır, nazikçe Lübna'nın yüzündeki örtüyü kaldırıp, Kays'a sevgilisinin yüzünü gösterdi. Kays, malını o hizmetçiye bedel olarak verdi. Sonra halk bu işten dolayı Kays'ı kınadılar, O da şöyle dedi: 'Beni niçin kınıyorsunuz? Canım o kula feda olsun, çünkü o, sevgilime kavuşmama vesile oldu.' Sonunda ruh (can) da Yüce Allah'ın kelamına âşık olmuştur. Evrenin yaratıcısı, (güç sahibi) olan Allah, üstün hikmeti ile canı bedene yerleştirdi ki kendi kelamını ona duyursun. Can da kendi ilim ve marifet sevgisinden ne varsa bedene adadı, tene feda etti.

Özetle, gönül tahtı tamamlandığında, ruha emir gelir ki: "Bismillah, yolculuk vakti geldi!" Yani ruh, sultan gibi gönül tahtına oturduğunda, onun nuru bütün uzuvlara yayılır. Bu nurlanma sonucunda göz görme, kulak işitme, dil konuşma iznini alır. Tıpkı adil bir padişah tahtına oturduğunda, onun adaletinin etkisi tüm vilayetlere ulaşır ve tüm halk onun adalet ve bereketiyle emniyet (güven) içinde yaşar. Aynı şekilde, müminin ruhu gönülde taht kurunca, bedeninin tüm uzuvları, o ruha bağlı olan halk gibi davranır, itaat eder. Böylece gönül sultanlığı ve beden uzuvlarının düzgün işleyişi açığa çıkar. İyi kullar için bu sadece cennet, nimet, huri ve köşkler değildir. Asıl ödül, adil padişaha duyulan sevgi ve mutluluk, yakınlık ve onun cemalini (yüzünü) görebilmektir. Ancak kafirin canı, zalim padişaha benzer, mümin canı ise adil padişaha benzer. Ne kadar ki o adil padişahın vilayetinde itaat işlenirse, o kadar sevap işleyene gider ve o kadar da sevap padişaha gider. Nitekim bu konuda şöyle bir rivayet gelmiştir ki: "الإمام العادل يوضع جميع أعمال رعيته" "Adil yönetici, halkının bütün işlerini yerli yerine koyar (düzen içinde yürütür)"¹⁵⁰

İnsanın Yaratılışı

Bedenin oluşumu nasıl tamamlanmış? diye sorulunca Müfessirlerin başı olan Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) şöyle buyurur: "إن النطفة إذا وقعت في الرحم فأراد الله أن يخلق منها بشراً" "Nutfe rahme düştüğünde ve Allah ondan bir insan yaratmak istediğinde, o nutfe kadının bütün et ve kıl dokusuna yayılır. Sonra kırk gece kalır ve rahimde kana dönüşür, böylece bu nutfenin ilk

¹⁵⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

toplanma halidir.”¹⁵¹ Yani O padişah (Allah) ki, hiçbir alet kullanmadan bir suret (beden) kurar ve o nutfe damlasından Âdemoğlunun suretini çizer. O nutfeyi, ana rahminde yerleştirdikten sonra “bulunduğu yerden ayrıl” diye bir emir gelir. Böylece o kolsuz, kanatsız nutfe uçar, annenin tüm organlarını dolaşır, hiçbir kıl ve tırnak dibini bırakmaz, hepsini dolaşır ve yerine geri döner. O vakit ak olan nutfe bu kez kırmızıya dönüşür. Nutfe iken alaka (kan pıhtısı) olur. Dili olmasa da hal diliyle der ki: “Ne acayip bir yolculuk oldu bize! Takdir âleminden çıktık, biraz gurbet diyarında kaldık, sonra bir halden başka bir hale geçtik ve yine tekrar yerimize döndük.” Gayb alemindeyken henüz hiçbir şekil ve suret ortaya çıkmaz. Ancak üzerinden kırk gün geçtikten sonra, rahimdeki o alaka (kan pıhtısı) olur; o alaka da zamanla mudğa’ya dönüşür. Bir melek vardır ki ona ‘melekü’l-erhâm’ (rahimlerde görevli melek) derler. Bu meleğe Allah tarafından bir emir gelir ve mudğanın üstüne gelir bakar: bir parça et yatar. Bu eti gördüğünde, onun içinde ak yüzlü, kara gözlü konuşan diller vardır. Tıpkı çekirdeğin içinde ağaç ve dallar, çiçekler ve meyvelerin gizli olması gibi.

İmam Ebu’l-Leys, kendi tefsirinde Kur’ân’daki ﴿فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا﴾ **“kemiklere et giydirdik”**¹⁵² ayetini açıklarken şöyle der: “Allahu Teâlâ, o mudğa içinde önce kemikleri yaratır, sonra onları etle örter.” Böylece bedenin her bir uzvunun şekli tamamlanır. Ardından ruh o bedene girer (üflenir).”¹⁵³

Ruh gönül tahtına oturduğunda, göz görme, kulak işitme ve yüze güzellik bahşeder. Parmaklar hareket etmeye başlar. Her elde beş parmak vardır ve bu parmaklarda toplam yirmi sekiz eklem bulunur. Bu arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin yansımasıdır. Kur’ân’ın tamamı da bu harflerden oluşmaktadır. Bu işin içinde öyle sırlar vardır ki, onları ancak Allah’a yakın olan (mukarrebun) seçkin kullar bilebilirler.”

“Acaba insanın yaratılışı bir hikmet üzere midir?” Elbette öyledir. Çünkü iki cihan (dünya ve âhiret), onun varlığı için temellendirilmiştir. İnsanın beden âlemi açıktır, fakat ruh âlemi gizlidir. Günah, bedenin karanlığından; ibadet ise ruhun aydınlığındandır. Yarın (âhirette), bedenin meyvesini marifet (ilâhî bilgi) içinde gizleyecekler; ruhun meyvesini ise açıkça ortaya koyacaklardır. Bugün müminin yaptığı oruç ve namaz gibi ibadetler, yarın cennet nimetlerine dönüşecektir: huriler, saraylar, ırmaklar, ağaçlar... Her biri fasih (açık ve güzel) bir dille şöyle diyecektir: “Ey Allah’ın velî kulu! Bu gördüğün nimetler, senin

¹⁵¹ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed el- Hattâbî, *Meâlimu’s-sünen* (Haleb: el-Matbaatü’l-İlmiyye, 1351/1932), 4/324.

¹⁵² Mü’minûn 23/14.

¹⁵³ Semerkandî, *Bahru’l-ulûm*, 2/475.

dünyadaki amellerindir.” Yazık o bedbaht kimseye ki, bugün salih amel işlemek gibi büyük bir devletten (nimetten) mahrum kalır.

Ey aziz! Allah için artık kendine gel. Bu dünyada neyi istersen, aslında sende mevcuttur. Ancak sen kendinle birlikte değilsin, yani kendine dönmemişsin. Allahu Teâlâ buyurur ki: ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾ **“Kesin inanç sahipleri için yeryüzünde açık deliller vardır.”**¹⁵⁴ Eğer yeryüzündeki işaretlerden ibret almazsan, hiç değilse kendi nefsinde (varlığında) düşün. Ta ki anlarsın ki, seni yoktan var eden bir Yaratıcı vardır. Sonra da Allahu Teâlâ buyurdu: ﴿وَيَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا جَاءَكُم بِالْبَيِّنَاتِ﴾ **“Hatta kendinizde de (açık deliller vardır). Hiç görmüyor musunuz?”**¹⁵⁵ Yani iki dünyada ne varsa, onun benzeri sende de vardır.

Nasıl ki Allah, bu dünya da yağmur yağdırır, toprak o yağmurla canlanır ve o kuru toprağın derinliklerinden binbir çeşit otlar, çiçekler ve tatlı meyveler biter. Aynı şekilde, anne rahminin derinliklerinde de nice güzel yüzlü, kara gözlü ve konuşan diller yaratır. Nasıl ki, Âdem’i yaratırken, Azrail gelip yeryüzünden bir avuç toprak aldıysa; işte Allah o topraktan kimi kafır, kimi Müslüman, kimi peygamber, kimi veli, kimi Arap, kimi Türk... çeşitli insanlar yaratmıştır.¹⁵⁶ Hepsi de aynı topraktan yaratıldı. Azrail aynı zamanda Âdem’in bedenine vekil kılınmıştır. O melek, bedenin her yerinden azar azar (toprak gibi) toplar. Biz de o maddeden Allah’a inanan insanlar yaratırız. İşte bu gibi acaip sırlar insanoğlunun varlığında saklıdır. Ancak alimlere bile bu sırları açıklamak için izin verilmemiştir.

Allahu Teâlâ, Kur’ân’da seksen yerde Âdem’i ve Âdem’in yaratılışını zikretmiştir. Onları tek tek açıklamak çok uzun sürer. Nasıl ki dünyada dağlar yeryüzünü dengede tutuyorsa,¹⁵⁷ insan bedeninde de kemikler vardır, onlar da bedenin dengesidir. Nasıl ki dünyada yollar varsa, insan bedeninde de damarlar vardır. İnsanın bir uzvundan diğerine kan akar; damarlar içinde su gibi dolaşır. Vücutta üç yüz altmış damar sakın ve yine üç yüz altmış damar sürekli hareket halindedir. Her bir damara bir melek görevlendirilmiştir. Eğer o melek, -tıpkı yeryüzüne görevli olan meleğin de bazı yerlerde suları tutması gibi- bir damarda akan kanı durdurmak isterse, onu durdurur. Her insan bedeninde iki yüz sekiz kemik vardır. Başta elli beş kemik bulunur. Dişlerden otuz iki tanesi ağızda yer alır. Dişler, değirmen taşına benzer; ön dişler yiyeceği keser, arka dişler ise öğütür, un haline getirir. Dünya değirmeninin

¹⁵⁴ Zâriyât 51/20.

¹⁵⁵ Zâriyât 51/21.

¹⁵⁶ Bk. Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 16; Tirmizi, “Tefsir”, 2/1.

¹⁵⁷ Enbiyâ 21/31; Nebe 78/7.

üst taşı hareket ederken, insan değirmeninin alt taşı hareket eder. Dünya değirmeninin duvarlarını su yıkar ve harap eder, insan değirmeni de aynı şekilde, bu suyun içinde öğütülür. Baş elli parçadır, eğer eller tek parça olsaydı, içerideki buhar (ter) dışarı çıkamazdı (etkisini ya da gücünü gösteremezdi) ve insan çabucak helak olurdu. Ama eller parçalara ayrılmıştır; bu sayede ısı dağılır ve canlılık korunur. Eğer bir taş ya da sert cisim ele çarpar da bir yerinden yaralanırsa, kalan kısımlar sağlam kalır. Her bir elde otuz parça kemik vardır. Her bir parmak ise üçer parçadır. Eğer bu parçalar daha fazla olsaydı, tutmak zorlaşırdı. Parmaklarda da özel bir sır vardır, bu sır şudur ki; beş parmakta peygamberlik nişanı vardır, başparmakta ise Resûllük (Hz. Muhammed'in) nişanı vardır.” Bir parmakta Ebû Bekir'in nişanı, bir parmakta Ömer'in nişanı (işareti), bir parmakta Osman'ın nişanı ve bir parmakta Ali'nin nişanı vardır. Çünkü İbn Abbâs rivayet eder ki, “Âdem cennette kalmaya karar verdiğinde, Hz. Muhammed'in nuru onun iki omuzu arasındaydı. Melekler o nura karşı saf tutarlardı. Âdem dedi ki: ‘İlahi, melekler ardımda durur, neden karşıma geçmezler. Neden böyle yaparlar?’ Allah buyurdu: ‘Omzunda dostumun (Hz. Muhammed'in) nuru vardır, melekler o nurun karşısında dururlar.’ Âdem dedi ki: ‘İlahi, o nuru önüme getir ki, melekler karşıma geçsinler. Bunun üzerine Allahu Teâlâ o nuru Âdem'in alnına getirdi. Sonra Âdem dedi ki: ‘İlahi, o nuru melekler görüyor, ama ben görmüyorum. Onu görebileceğim bir yere getir.’ Allahu Teâlâ o nuru Âdem'in başparmağına getirdi. Âdem nuru görünce, parmağını kaldırıp ‘Lâ ilâhe illallâh, Muhammedun Resûlullâh’ dedi. O günden bugüne, şehadet getirildiğinde o işaret parmağı kaldırılır. Âdem dedi ki: ‘İlahi, alnımda o nurdan bir parça kaldı. Bu nur nedir?’ Allah buyurdu: ‘O, Muhammed'in ashabının (dostlarının) nurudur.’ Âdem dedi ki: ‘İlahi, onu da diğer parmaklarıma getir.’ Bunun üzerine Allahu Teâlâ her bir sahabenin nurunu bir parmağa getirdi. Âdem, bu nurları görüp şaşkına döndü. Sonra dünyaya geldi ve dünya işleriyle meşgul olunca o nurlar parmaklarından gitti.”¹⁵⁸ Ne gariptir ki, kişi daima günahlarla meşgul olursa korkarım ki gönlünden iman nuru da gider.

Yine bil ki, başparmak büyük bir sırdır. Çünkü baş parmak, Allah'ın mührü (işareti) gibidir. Bir başka sır da şudur: Her elde beş parmak vardır ve bu beş vakit namaza işaretler. Yani bir parmağını gözünün önünde tut ki, beş vakit namazı unutmayasın. Her bir elde on yedi eklem (mafsal) vardır; bu da gece ve gündüzdeki on yedi rekat farz namaza işaretler.

Bir başka sır da şudur: Nasıl ki yeryüzünde bitkiler vardır ve bunlar toprağa bağlıdır. Aynı şekilde insan bedeninde de kıllar vardır ve onlar da tende yetişir. Ve yine yeryüzünde

¹⁵⁸ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

yırtıcı (vahşi) canlılar vardır, insan bedeninde de bit ve pireler gibi zararlı canlılar vardır. Yeryüzünde nasıl denizler ve pınarlar varsa, insan bedeninde de ona benzer özellikler mevcuttur. Farklı sular vardır; kimisi acı, kimisi tatlıdır. Göz suyu tuzludur, kulak suyu acıdır, ağız suyu tatlıdır. Âdem'in bedeninde yetmiş bin kıl vardır. Her birinin dibinde bir pınar vardır. Ön dişin bir kökü vardır, işi az olduğu için yukarı dişin kökü çoktur. Zira o asılıdır. Kalan dişler, harflerin mahreçleri (çıkış yerleri) içindir. Allah'ın kudret eseri ve hikmet nişanı Âdemoğlunda çoktur. Akıl onu anlamakta âcizdir ve şaşkındır. Onu şerh etmek mümkün değildir. Mevlânâ Celâleddin Rûmî güzel demiştir: 'O büyük padişah, Âdem'in kalbine mühürlüdür. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserde şöyle denir: 'Allahu Teâlâ buyurur: Ey kulum, eğer bir padişaha hizmet etmek istiyorsan, bana hizmet et. Çünkü benim gibi padişah bulamazsın. Eğer benim padişahlığıma inanmazsan, padişahlığının düzenine bak. Yere bak nasıl döşedim; ﴿وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا﴾ **"Ve yeri döşedik"**¹⁵⁹ Sonra gökyüzüne bak, göğü nasıl yaydım; ﴿وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا﴾ **"Göğü nasıl bina ettik."**¹⁶⁰ Sonra yıldızları, ayı ve güneşi gör, bunların nuruyla alemini nasıl aydınlattım; ﴿وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ﴾ **"Güneş, ay ve yıldızlar."**¹⁶¹ Sonra hazinelerimi gör; dağlara altın ve gümüş madenlerini koydum, harcasan da tükenmez. Sonra dünya bahçesine bir bak, bu bahçe içinde ne lezetli tatlar ve ne türlü meyveler yarattım. Sonra mesajımı gör, o Kur'ân'dır. Sonra elçimi gör, o Muhammed'dir. Sonra zindanına bak, o cehennemdir. Sonra misafirlerimin evini gör, o cennettir. Eğer bu ibretleri görmekten acizsen, kendi nefisine bak; ﴿وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ﴾ **"Ve kendi nefislerinizde de öyle(deliller) var, hala görmüyor musunuz?"**¹⁶²

Kudret sahibi Allah şöyle buyurur: "Senin bedeninin büyük bir şehir gibidir. Şehrin temelleri nasıl inşa edilirse, ben de senin bedeninin temelini öylece attım. Senin ayaklarını yerin temeli gibi yaptım, sonra göğsünü gönlünün evi yaptım ki orası benim özel sarayımdır. Bu sarayın üstünde bir kale vardır, o kalenin de muhafızı vardır, göz ve kulak ise onun kapısıdır. Bu dünya, o sarayın bahçesidir ki, göz ne görse, kulak ne işitse, hepsi gönül tahtında can sultanına bir şeyler söyler." Yani her şey sana Allah'ı hatırlatır. Bunun üzerine o büyük padişah (Allah), bu hizmetkârlara der ki: "Gidin, o bahçeyi dolaşın. Bakın bakalım, bir bahçıvan bulabilecek misiniz veya ondan haber alabilecek misiniz?" Onlar bahçeyi dolaştılar,

¹⁵⁹ Zâriyât 51/48.

¹⁶⁰ Zâriyât 51/47.

¹⁶¹ Nahl 16/12.

¹⁶² Zâriyât 51/21.

ama bahçivandan haber alamadılar. Bunun üzerine gönül sultanı onlara şöyle dedi: “Ben anladım ki, siz onu bulmaktan âcizsiniz.” Bunun üzerine kendime geldim ve onu ben de aradım. Sonunda onu bana en yakın yerde buldum. Çünkü yüce Allah şöyle buyuruyor: ﴿وَهُوَ

﴿مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ﴾ “O (Allah) , siz nerede olursanız olun, sizinle beraberdir.”¹⁶³ Allah sana bu

kadar yakınken, sen neden ondan uzak olasın? Allahu Teâlâ şöyle buyurur: “Gözünü aç da kendine bir bak! gör ki ben sana ne inayet ettim. Seni ana babana sevdirdim. Bir ana gelinini damada güzel göstermek için nasıl süslerse, ben seni kudret elimle en güzel şekilde süsledim. Yüzünün şeklini kudret kalemiyle nakşettim. Kaşlarını yay gibi çektim, gözlerini badem gibi, yanaklarını da gül gibi yaptım ki, annenle baban seni görüp seni sevsin, memnun olsunlar diye. Seni dünya zindanına göndermekle bile sana ne büyük lütufta bulundum. Kıyas eyle ki seni kabir zindanından çıkarırım, mahşer alanına getiririm, sonra seni ebedi mutluluk yurdu olan cennet yurduna koyup misafir ederim ve kudret elimle sana şarap veririm, perdeleri kaldırıp sana sonsuz güzelliğimi gösteririm. Böylece sen Rahmân meclisinin dostlarından olasın. Bu kadar ikram ve lütfâ rağmen şeytanın maskarası olman revâ mıdır?” Yüce Arş ihtişamına, ululuk ve zînetine bakarak şöyle dedi: ﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ “O Rahmân,

arş’a istivâ etmiştir.”¹⁶⁴ Benim yüzümdeki o nakış, O’nun güzelliğinin eseridir. Her ne kadar ben hâdis (sonradan yaratılmış) bir varlık olsam da üzerimdeki bu nakış ezelidir, kadîmdir. Bu söz üzerine ilahi ferman geldi ki: “Eğer Rahmân senin yanağındaki nakışsa, bil ki o nakış benim hakikatimdir. Fakat hakikat sadık olan Veysel’in gönlüne yerleşmiştir. O benim zatımın sıfatının adıdır. Senin Veysel ile ne alakan olabilir? “Sen bizden bir hediyeyle razı olmuş ve bir işarete kanaat getirmişsin. Ama biz Veysel’e her gün kendi âlemimizden bin türlü hediye veririz. O hala ﴿هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ﴾ “Daha yok mu?”¹⁶⁵ der.

Maddi ve Manevi Nurlar

Güneş, dünya ışıdır; nurunu benim cemalimden alır. Nasıl ki ben gönülleri nurlandırırım; o da yerleri ve gökleri aydınlatır. Ay, güneş ve yıldızlarla tüm alemleri donatırım. Evliyaların, peygamberlerin, alimlerin ve müminlerin gönüllerini de nurumla aydınlattım. İman, irfan, yakîn (kesin bilgi) ve Kur’ân ile aydınlattım.

¹⁶³ Hadîd 57/4.

¹⁶⁴ Tâhâ 20/5.

¹⁶⁵ Kâf 50/30.

Arifler şöyle demişlerdir: Gönül iki türdür, göz de iki türdür. Biri dünya göğüdür ve biri gönül göğüdür. Biri zahir (dış) gözdür, diğeri batın (iç) gözdür. Zahir gözüyle dünya semasına bak, batın gözüyle gönül semasına bak. Eğer yaratıcıyı dilerse, gönül semasına bak; çokluk (dünya malı) istersen dünya semasına bak. Birlik (tevhid) istiyorsan gönül semasına bak, hesapsız melek görmek istiyorsan gönül semasına bak, hicapsız (perdesiz) bir melek görmek istiyorsan da yine gönül semasına bak! Bil ki ay ve güneş dünya aleminin ışığıdır; iman ve irfan ise gönül aleminin ışığıdır. Bu iki ışık arasında fark vardır. Her biri bin cana değer. Ay ve güneş dünya aleminin ışığıdır ki, buna “felekî ışık” derler. İman ve irfan gönül ışığıdır, ona da “melekî ışık” derler. Felekî ışık dördüncü gökten doğar, melekî ışık ise, muhabbet burcundan doğar. Felekî ışık gökte doğar, yeryüzü halkı onu seyreder. Melekî ışık yeryüzünde doğar, onu Arş’ın sahibi (Allah) seyreder. Felekî ışık (göksel nur) yılın zamanını ve vakitlerini bilmek içindir, melekî (manevi) ışık ise, helal ve haramı bilmek içindir. Felekî ışık gündüz doğar, gece kaybolur; melekî ışık ise gece gündüz muhabbet(aşk) burcunda sabittir. Felekî ışık nurunu Arş’tan (Allah’ın tahtından) alır, melekî ışık ise nurunu Arş’ın sahibinden alır. Felekî ışık doğu ile batı arasında hareket ederken; melekî ışık ise Allah’ın iki kudret parmağı arasındadır. Nitekim “قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ يُقَالُ كَيْفَ يَشَاءُ” “Müminin kalbi, Rahmân’ın parmakları arasındadır, onu dilediği gibi çevirir.”¹⁶⁶ denilmiştir. Felekî ışık, doğu ve batı arasında doğar ve batar; ama melekî ışık doğuya da batıya da bağlı değildir. Çünkü o ﴿لَا شَرْقِيَّةَ وَلَا غَرْبِيَّةَ﴾ “Doğuya da batıya da ait değildir.”¹⁶⁷ Felekî ışık kıyametin dehşetiyle yere dökülür ve söner. ﴿إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ﴾ “Güneş dürüldüğünde...”¹⁶⁸ Melekî ışık ise kıyametin sır perdeleri aralanınca başını kaldırır, mahşer meydanını nurla doldurur; Nitekim, ﴿يَسْعَى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ “Nurları önlerinde ve sağlarında koşar.”¹⁶⁹ Felekî ışığın önüne bir parça bulut perde olabilir; ama melekî ışığa arş bile perde olmaz. Felekî ışık yalnız aydınlatır; fakat melekî ışık göstermeye değil saklamaya değer hakikati barındırır.

İdris Aleyhisselam yıldız ilmiyle uğraşır, onları incelerdi. Aya sordu: “Neden nurun bazen artar ve bazen eksilir?” Ay şöyle cevap verdi: “Benim kendime ait bir nurum yoktur,

¹⁶⁶ Bu rivayet Müslim, “Kader”, 17’de “يُصْرَفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ” كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، أَصَابِعِ الرَّحْمَنِ، كَقَلْبٍ وَاحِدٍ، يُصْرَفُهُ حَيْثُ يَشَاءُ” lafzıyla geçmektedir. Ayrıca bkz. İbn Mâce, “Duâ”, 2.

¹⁶⁷ Nûr 24/35.

¹⁶⁸ Tekvîr 81/1.

¹⁶⁹ Hadîd 57/12.

boş bir göz gibi parıldarım. Güneşe karşı olduğumda onun nuruyla hilalden dolunaya doğru yükselirim. Gündüzleyin görünmez olurum; tıpkı boş bir göz gibi parıldarım, çünkü yansıtıcıyım. Ben, bir aynaya benzerim. Gündüz, ayna bütünüyle ışıkla dolmuş gibidir ama kendini göstermez. Eğer kader (takdir) aynanın gözü olsaydı, kendine bakardı; gündüz de güneşi tam görürdü. Her ne kadar demirden yapılmış olsa da ‘Sen kimsin?’ diye sorsalardı, ‘Ben güneşim’ derdi.” İlâhi tecelliler de aynen güneş gibidir, insanın gönlünde doğar ve o gönülden ‘Enel’l-Hakk’ (Ben Hakk’ım) dese bile bu şaşılacak bir şey değildir. Çünkü nasihat, doğrudan müminin gönlüne yönelir. Müminin kalbi Allah’ın emrine uygun olur, hak nuruyla dolar. Nakış ile ayna arasında da fark yoktur; çünkü nakşın sağ tarafı aynada sol tarafa düşer. Bu, yansımanın yön değiştirmesidir ama öz aynıdır. Nasıl ki bir tülbent başın etrafında dolanır, işte nur da kalp etrafında öylece döner. Bil ki, sevgilinin (maşukun) her ne kadar değerli taşları, kıymetli süsleri olsa da onun nazarında en kıymetlisi aynadır. Çünkü o aynada kendini görür. Eğer o ayna değerli taşlarla süslenmemiş bile olsa, sevgili yine de onu kendi elleriyle süsler. Eğer aynanın yüzüne ufacık bir toz konmuşsa, sevgili kendi lütuf eliyle o tozu hemen siler, aynayı tertemiz eder. Bu sözün maksadı şudur: Rabbimiz, bütün güzelliklerin sultanıdır. Onun aynası ise müminin gönlüdür. Allah o aynayı sevdiğinden dolayı, her otuz günde (yani her ayda) o aynaya üç yüz altmış kez nazar eder. Bu da gösterir ki Allahu Teâlâ’nın bin bir sıfatı vardır. Halk arasında “Allah’ın bin bir adı” diye anılan şey, işte bu bin bir sıfattır. Âdemoğlunun yaratılışında bu sıfatların tamamı vardır. Ve yine her bir sıfat için birer ayna koymuştur. Kula düşen ise şudur: Bu bin bir adla, o bin bir aynayı parlatmak, cilalamaktır ki o ayna (gönül), yüz gösterebilsin. Çünkü O sevgililer sevgilisi olan padişah (Allah), kendi adlarının her biriyle birer dereceden (tecelliden) bakar; kendini o bin bir aynada görür. Kul da O’nu (Allah’ı), bin bir gözle (her bir sıfatla) seyreder. Öyleyse, bu hikmete göre Allah’ı kendinde ara; çünkü ancak kendinde onu bulabilirsin. Nasıl ki bir insan, kendi görüntüsünü aynada bulursa, sen de Allah’ın nakşını kendinde görmelisin.

Bir kişi İmam Şiblî’ye geldi ve şöyle dedi: “Bana bildir ki Allah nasıl bilinir?” Şeyh ona şöyle cevap verdi: “Bilir misin sen, zelîl, zayıf nefsinin ne olduğunu? Neyden yaratıldığını, nerede yaratıldığını, ne zaman ve niçin yaratıldığını?” O kişi cevap verdi: “Nutfeden yarattı, karanlıkta yarattı, tedricen ve sınamak için yarattı” Şiblî dedi ki: “Vay ki ne delidir (hayret edilesi söz sahibidir!), Allah’ın isimlerinden biri olduğunu sen açıkladın, demek ki Allah’tır. Âdem devrinden bugüne kadar o ismin şerhini (açıklamasını) hiçbir kimse yapamamıştır. Peki ya sen bu ismi kendin nasıl bileceksin? Ben, İsrail kavmi için olmadık bir örnek vereyim: Onlar bir öküz istediler, kırk yılda buldular; sen ise bir saatte nasıl bulacaksın?”

Şiblî, bir gün Bağdat pazarında dolaşıyordu. Bağdırdı: “Sizlerden Allah diyeni var mı?” Bir genç öne çıktı ve dedi ki: “Biz bizim erdemimizle Allah diyenleriz.” Şiblî şöyle konuştu: “Siz ‘Allah var’ dersiniz ama kendi işinize bakarsınız. Ben ‘Allah var’ dedim ve dünyayı, ahireti terk ettim. Eğer dilerseniz, Allah’ın hakikat bilgisinden bir nesne gösterin; bir tabak, bir kadeh ve bir kişi getirin.” Onlar getirdiler. Tabakta ‘Allah’ yazıyordu. Tabak ikiye bölündü. Kadeh bir kez ‘Allah’ dedi ve havaya uçtu. Ardından Allah işaret etti ve o kişinin başının üstüne hemen bir ateş düştü. O kişi büyük bir feryat etti. Şiblî feryat eyledi ve dedi ki: ﴿يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا﴾

﴿وَسَلَامًا﴾ *“Ey ateş, serin ve selametli ol!”*¹⁷⁰ dedi. Ateşten bir nida geldi ve şöyle dedi: “Allah, yeri ve göğü yaratan kudrettir. İki âlemi (dünya ve ahireti), Âdem için yarattı; Âdem’i ise kendisi için yarattı. Çünkü Allahu Teâlâ, Âdem’in kalbini yaratınca, onu Mekke ile Tâif arasında kırk beş yıl yatırdı. O süre boyunca, her saatte gayb hazinesinden ona latif, değerli ve şerefli hediyeler verdi; bu incelikleri onun yaratılışına yerleştirdi. Sonra sıra gönüle geldi: gönül yaratılacaktı. O zaman, gönül balçığı (hamuru) semâdan alındı; ab-ı hayat (hayat suyu) ile yoğruldu. Gönül bu kemâle ulaştığında, gayb hazinesinde bir cevher vardı ki, bu cevher melekût (manevî âlem) hazinedarlarından bile gizliydi. Onun hazinedarı bizzat Allah’ın kendisiydi. Çünkü o cevher, hiçbir hazineye lâıyk değildi, sadece Âdem’in gönlüne layıktı. O cevher ise, muhabbet (ilâhî sevgi) cevheriydi. Emanet sandığına konmuştu. Ancak bu cevher yüzünden tüm mülk ve melekût âlemi hüznâ kapıldı; çünkü hiç kimse bu emaneti üstlenmeye yanaşmadı, taşımayı kabul etmedi. Nitekim kelimasında buyurdu ki: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ﴾

﴿وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا﴾ *“Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk da onlar bu emaneti yüklenmeyi kabul etmediler.”*¹⁷¹

Allah’ın Birliği / Vahdâniyet

Âdem ki, ezelden beri ehadiyet (Allah’ın birliği) sıfatının nuruyla Allah’ı bilmişti. Bu yüzden o yüce cevheri (ilâhî muhabbeti) hazine olarak taşıma liyakatini kazanmıştı. Binlerce can ve gönülle o cevhere doğru ilerledi. Derken ilâhî hitap geldi: “O cevheri hazinende taşımaya yalnızca sen lâıyksın! Çünkü ben senden daha değerli bir varlık yaratmadım.” İşte o Allah ki, seni yokluktan varlığa çıkardı, nice terbiyelerle yetiştirdi. Sana düşen, artık onun birliğini (tevhidini) sadece taklitle değil, yakîn (kesin bilgi) ile bilmek ve kabul etmektir. Çünkü O,

¹⁷⁰ Enbiyâ 21/69.

¹⁷¹ Ahzâb 33/72.

kendi azametiyle Resûlüne de şöyle buyurmuştur: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “*De ki: O Allah birdir.*” Ey Muhammed, senin “Allah birdir” deyişin, sadece bir sözdür. Çünkü bu birliği, gerçekten idrak ederek değil; canlılığında, etrafındaki basit şeylerden, örneğin bir kalemden, bir kaftandan, annen babandan duyup öğrenerek söylüyorsun. O yüzden senin ‘bir’ demenin hakikati yoktur; onun için insanlar da senin sözünü sıradan bir ifade gibi tekrar ederler. Mesela Bilâl-i Habeşi (ö. 20/641), ömrünün büyük bir kısmını sadece iki kelimeyle geçirdi: ‘Ehad, ehad!’ (Allah birdir, birdir!) Çünkü o, Allah’ın birliğini gerçekten bilmişti. Ne zaman ‘ehad’ dese, kendinden geçirdi.

Hikâye: Bir zamanlar büyük bir âlim, 999 kitap telif etti. Ona sordular: “Neden bir kitap daha yazıp bin yapmadın?” O da şöyle cevap verdi: “Bin demek dile kolaydır, benim emeğim bilinmez. Bunun üzerine eksik bir kitap ortaya koydum ki hakikat bilinsin.” Bu gerçekten de tuhaf bir sırdır: yoklukla anlatır; yoklukta hazır, yokluğu bütünüyle kuşatmıştır; fakat aynı zamanda yokluktan münezzehtir (yani o yokluk gibi değildir, ondan yücedir).

Hikâye: Rivayet olunur ki; İmam Şiblî, çok ağlamaktan gözleri görmez olmuştu. Halife ona bir Yahudi tabip gönderdi. Tabip dedi ki: “Ey Şeyh, eğer müsaade edersen gözünü tedavi edeyim ki bu alemin dünyayı göresin.” Şeyh şöyle cevap verdi: “Ey Allah düşmanı! Sen iki gözümle bu geçici alemin görmeyi mümkün kılsan bile, ben de gönül (kalp) gözüme bir mil çekeyim ki, artık birden fazla bir şey görmeyeyim.”

Hikâye: Bir fakih Bağdat pazarında fukka (bir tür kâse-kap) satarken, “مَا بَقِيَ إِلَّا وَاحِدٌ” “Sadece bir tane kaldı” diye çağırıyordu. Şeyh Şiblî bu sözü işitince kendinden geçip bayıldı. Kendine geldiğinde şöyle dedi: “Ey akıl! Allah’a ulaşmada, ‘bir’den başka bir şey olabilir mi ki?”

Hikâye: Rivayet edilir ki, Şeyh Şiblî Bağdat pazarında gösterişli elbiseler giyerek geçirdi. Orada bir tüccar hesap yapıp duruyordu. Şeyh’i onu görünce şaşırdı ve: “Hesaplama yapmam lazım, bana yardım et” dedi. Şeyh, tüccarın yanına oturdu. Tüccar dedi ki: “Al bunu, bu yüz binden fazla tutar” dedi. Sonra tekrar verdi: “Al, bu kadar daha...” Hayli hesap yaptı, epey miktar saydı ve nihayet sordu: “Peki sende ne var?” Şiblî, “Bir” dedi. Tüccar hayretle bağırdı: “Ey deli! Ben sana bu kadar para verdim, sen hâlâ ‘bir’ diyorsun” dedi. Şeyh cevap verdi: “Asıl deli sensin” Hakikatte yalnızca bir olan Allah kalıcıdır, diğer her şey mecazdır.”

Can için iman ağacı nazik bir ağaçtır. Onu gözyaşıyla sulamak gerekir ki kökü sağlam olsun. Ecel vakti geldiğinde, çeşitli rüzgarlar (bela ve şüpheler) estiğinde insan korkar; imanım zayıflar mı diye. Ama kökleri sağlamlaştıktan sonra, artık o kimse imanın zayıflamasından (imansızlıktan) emin olur. Nitekim Allahu Teâlâ, “أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ” “Şahitlik ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O’nun kulu ve elçisidir” şهادet kelimesini bir temsilde hurma ağacına benzetmiştir. Çünkü hurma ağacının kökü kalındır ve diğer ağaçlardan daha sağlamdır, gökyüzüne doğru da uzun olur. Tevhid ağacı da müminin gönlünde hurma ağacından daha sağlamdır. Çünkü hurma ağacının kökü kazmayla çıkarılabilir, ama tevhidin kökünü müminin gönlünden kılıç veya süngüyle çıkarmak mümkün değildir. Hurma ağacı asla menfaatten yoksun olmaz. Lifinden ip yapılır, kabuğundan sepet örölür, odunundan baston olur. Meyvesi yazın da yenir kışın da. İşte tevhid de böyledir. Her yönüyle faydalıdır, her an işe yarar. Mümin, Allah’a itaate hiçbir zaman ara vermez. Bazen farz ibadet yapar, bazen nafile ibadetlerle meşgul olur. Bazen tesbih çeker, bazen Kur’ân okur, bazen sadaka verir ve bazen de zayıflara, düşkünlere yardım eder.

Hikâye: Bir gün halife gemide oturmuştu, Şattü’l-Arab nehrinin akışını seyrederken gönlü pek neşeliydi ve: “اللَّهُ وَاحِدٌ أَنَا وَاحِدٌ” “Allah birdir, ben de birim” dedi. Maksudı, Allahu Teâlâ nasıl ki ilahlığında birdir, ben de halifelikte de birim demekti. Orada Cafer adında bir alim vardı, bu söze şöyle cevap verdi: “أَخْطَأْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْتَ اثْنَانِ مِنْ اثْنَيْنِ فِي اثْنَيْنِ إِلَى اثْنَيْنِ” “Hata ettin ey müminlerin emiri! Sen iki kişiden meydana gelmiş bir ikilisin; iki şeyin içindesin; iki şeye (akıbet) doğru gidiyorsun.” Yani, Sen ikisin: ruh ve beden. Gece ve gündüz ikilisinde yaşıyorsun. Anne ve baba olarak iki köktensin. Sonunda da cennet ve cehennem olarak iki akıbetten biri seni bekliyor.” Sonra şu ayete işaret etti: ﴿فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا﴾

“Allah’ı zikredin, nasıl ki babalarınızı zikrediyorsanız, hatta daha güçlü bir zikirle anın.”¹⁷²

Bu ayetin manasına dayanarak şöyle demişlerdir ki: Siz bir adamı, sırf atası iki kişi (anne ve babası) olduğu için kendinize layık görmezsiniz; bu yüzden onunla üstünlük yarışı yaparsınız. Madem size “iki atalı biri” bile uygun görülüyor, o hâlde nasıl olur da Allah’ın iki olduğu kabul edilebilir? Dolayısıyla Allah’a “iki” diyen birine karşı kalpten düşmanlık beslemek gerekir.

¹⁷² Bakara 2/200

Hikaye: O vakit ki, Âdem cennetten çıkarıldı, emir geldi ki Havva'dan ayrılışın. Havva, Âdem'le vedalaştı, ağlayarak birbirlerinden ayrıldılar. Hakk'a yemin olsun ki cennetten ayrılmaktan bin kat daha zordu. Âdem biraz yürüdü, bir kırlangıç onu gördü ve üzüldü. Sordu ki: "Niçin böyle yalnızsın?" Kırlangıç cevap verdi: "Benim hikayem uzundur, ama kullukta gayret ettim. Meleklerin secde ettiği Âdem'e secde etmedim. Böylece cennet padişahlığına eriştim. Ancak bu dünyayı terk ettim ki kulluk makamından bir tat alayım. Halk ne derse desin, ben kulluğu seçtim. Kırlangıç, Hz. Âdem ile bu kadar sohbet edince, kınama geldi: "Ey zayıf kuş, bizden izinsiz biriyle niçin sohbet ettin?" Ey Allah'ım, Âdem bir günah işlediği için, kırlangıcı onun sohbetinden menettiler. Kırlangıç dedi ki: "İlahi, ben onu senin birliğine gayret ederek ittim. Âdem'i gördüm ki yalnız gidiyor, senin birliğini övdüm ve dedim ki: Ben ona çift olayım. Birlik Tanrıya mahsustur, ona baki kalasın." Hitap geldi ki: "Ey miskin kuş, benim birliğimde sen gayret eylediysen, ben de senin suçunu affettim. Bıçağı sana haram eyledim ve seni Âdem'e komşu kıldım." Böylece Kırlangıç, Allah'ın birliğine gayret gösterdiğinden, bıçaktan emin oldu ve Âdem'e komşu oldu. Aynı şekilde mümin muvahhid kişi de, bunca yıldan beri tevhid yolunda yürür ve tevhid üzerine can verir. Eğer ahiret azabından emin olsa ve Muhammed'e komşu olsa, garip olmaz. Her şeyde, zerreden güneşe, karıncadan Süleyman'a kadar her birinde bir nişan vardır ki, Tanrı birdir. "وَبِ كُلِّ شَيْءٍ" "Her şeyde O'nun bir ayeti vardır ki, onun bir olduğuna delalet eder."

Eğer iki olsaydı, yer ve gök harap olurdu. ﴿لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلَهُ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا﴾ **"Eğer yeryüzünde ve gökte Allah'tan başka ilahlar olsaydı, ikisi de fesada uğrardı."**¹⁷³ Çünkü her yerde iki zorba olsa o yer harap olur. Eğer bir kovan içinde iki arı beyi olsa, fesat olmasın diye biri diğerini ezer. Zira iki zorba birbirine itaat etmez, olsa olsa zorba olur. Zorba olan Allah'a layık olamaz. Böylece Allah'ın bir olduğu, yeterli, kadîr ve kâhîr olduğu ortaya çıkar. Çünkü kemal sıfatı iki kişide olamaz; kemal sıfatı bir kişide olur. Eğer iki olursa kemal olmaz, belki eksik ve nakıs olur. Nakıs olan Allah'a layık olamaz. Kemal sıfatı öyle bir şeydir ki, akıl onu tarif edemez ve vehim ona eremez.

Ebu'l-Hasan Harakânî (ö. 425/1033) der ki: "Yüz yirmi dört bin peygamber geldi, (hepsi) O'nu (Allah'ı) bildiler. Ne kanlar döküldü ne zorluklar yaşandı, (o yolda) ne çabalar harcandı; sonunda yine de aciz ve şaşkın kaldılar. Şaşılacak şeydir ki, bu kara (karanlık, cahil)

¹⁷³ Enbiyâ 21/22

söz sahipleri, O'nun birliğini nasıl inkâr ederler! O'nun birliğine her zerrede adil bir tanıklık vardır; çünkü O birdir.”

Hikâye: Bir padişah vardı, gençken zalimdi. Hem aksak hem pis, hem kel idi ve çeşitli ayıpları vardı. Bir gün padişah yolculuktan dönerken bir Hristiyan onu gördü ve hemen iman getirdi. “Mûsâ peygamberden bunca mucizeler gördün, o seni bunca davet etti, iman etmedin. Şimdi bunu görünce nasıl iman getirdin?” diye sordular. Hristiyan şöyle dedi: “Bunu görünce anladım ki Tanrı birdir. Eğer iki olsaydı, biri buna padişahlık vermeye razı olursa, diğeri razı olmazdı. Bu nedenle anladım ki Tanrı birdir, münezzehtir.”

Hikâye: Bir grup zındık (inkârcı), İmam Şafii Hazretleri'nin huzuruna geldiler ve sordular: “Tanrı'nın birliğine delil nedir?” İmam dedi ki: “Biliyor musunuz ki dut yaprağının tadı, rengi, kokusu aynıdır. O yaprağı ipek böceği yerse ipek olur, arı yerse bal olur, geyik yerse misk olur, koyun yerse gübre olur, yılan yerse zehir olur. Kimdir ki bu bir nesneden bu kadar farklı şeyler yapsın, o birdir.”

Hikâye: Birkaç Dehrî (ateist) daha İmam-ı Azam'a düşman olmuşlardı. İmam bir mescitte yalnız otururken geldiler ve onu öldürmek için kılıç çektiler. İmam dedi ki: “Evvel bir sorum var, ona cevap verin, sonra istediğinizi yapın.” Dediler ki: “Ne diyeceksin?” İmam dedi: “Bir kişi hakkında ne dersiniz ki, der ki ben bir ağaç parçasını boyadım, kendisi marangozsuz tahta oldu, gemi oldu, su üstünde yüzerdi.” Dediler ki: “Yalan söylüyorsun, gemi gemicisiz nasıl yürür, marangozsuz nasıl olur?” İmam dedi ki: “Subhanallah, bir geminin gemicisiz yürüdüğüne inanmazsınız. Peki, bu kadar büyük âlem ve yüce gökler ve türlü türlü mahlûklar sânisiz (yaratıcısız) olur mu?” Bir kerede iman getirdiler.

Her nesnede Allah'ın birliğine dair bir nişan vardır. Mesela ay, güneş birbirini takip eder, yıl dört mevsim olur, bu tanıktır ki Allah birdir. Eğer iki olsaydı, biri derdi ki bugün batıdan doğsun, diğeri de derdi ki bugün doğudan batsın. Ya da bugün on gün kadar olsun, arada gece olsun, ya da bu gece on gece kadar olsun, ya da bu yılın evvelinde bir mevsim sonuna kadar uzar mı deseydi, hiç böyle olmaz. Anlaşıyor ki Tanrı birdir. Çünkü kendi keliminde buyurur: ﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ **“Şüphesiz ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün değişmesinde akıl sahipleri için deliller vardır.”**¹⁷⁴ Cafer-i Huldi der ki, ﴿وَسَقِيهِمْ رَحْمَتُ رَبِّهِمْ شَرَابًا طَهُورًا﴾ **“Rableri onlara tertemiz bir içecek**

¹⁷⁴ Âl-i İmrân 3/190.

sunar.¹⁷⁵ Bunun anlamı şudur ki, Allahu Teâlâ tevhid şarabını müminlere içirdi, o şarabın fazlasından sarhoş oldular ve bir daha dönmezler, tâ ki sakinin cemalini görmedikçe.

Resûl hazretlerinden sordular: “Tanrı’yı neyle bildin?” Haşa ki Tanrı’yı Tanrı’dan başka bir şeyle bilsinler, belki de bazı şeyleri Tanrı ile bildiler.

Zünnun-i Mısri’ye sordular: “Tanrı’yı neyle bildin?” O dedi ki: “Tanrı Teâlâ, O’nu başka bir şeyle bilmekten yücedir.” “Peki, akıl nedir?” diye sordular. O dedi ki: “Akıl âciz bir şeydir, kendisi gibi âciz bir şeye delâlet eder. Akıl, ibadet ve hayır ile şer arasındaki farkı anlamak için bir alettir.” Allahu Teâlâ akıllı yarattığında sordu: “Ben kimim?” Akıl dedi ki: “Bilmem.” Sonra Hak tevhid sürmesini gözlerine çekti. Bunun üzerine akıl bildi ve dedi ki: “أنت الله لا اله إلا أنت” “Sen Allah’sın, senden başka ilah yoktur.” Tanrı’yı Tanrı’dan başka nasıl bilebilirler?

Cafer-i Sadık’ın bir kölesi vardı ki bir günah işledi. Cafer onu dövmelerini emretti. Köle dedi ki: “Beni senden başka şefaathçi olmayan birine dövdür.” Cafer bunu işitince onu affetti. Köle dedi ki: “Beni sen affetmedin, o affetti ki bunu siz bana öğrettiniz.” Cafer dedi ki: “Ben muvahhidim (tevhid inancına sahibim) ve arada kimse görmüyorum.”¹⁷⁶

Hz. Peygamber’den nakledilir ki; cennet ehli cennette, cehennem ehli cehennemde karar kılarlar. Allahu Teâlâ, yakın meleklerinden bir melek verip, “Muvahhid dostlarımı arşın gölgesine getir ki şekilsiz cemâlimi görsünler” der. Melek, Allah’ın selamını getirir, Burak’lara binerler ve arşın gölgesine gelirler. Hitap gelir ki: “Merhaba ey evliyâlar ve dostlar ve ziyaretçiler” der. Sonra, “Kullarım, dünyada çok zahmet çektiniz, şimdi cemâlimi görün” diye perdeyi kaldırır. Böylece muvahhidler (Allah’ı birleyenler), Allah’ı Allah’ın nuru ile görürler. “رَزَقْنَا اللهَ وَإِيَّاكُمْ” “Allah bize ve size (cemalini görmeyi) nasip etsin.” Sonra emir gelir

¹⁷⁵ İnsan 76/21

¹⁷⁶ Kaynaklarda bu şekilde bir hikâye geçmemektedir. Ancak buna benzer şu şekilde bir olay nakledilmektedir: Câfer-i Sâdık Hazretleri’nin bir kölesi vardı. O, ibrikten su döküyor, Hazret de leğende ellerini yıkıyordu. Birden su elbisesine sıçradı. Câfer-i Sâdık Hazretleri köleye biraz kızarak baktı. Bunun üzerine köle:

“Efendim, Kur’ân-ı Kerîm’de «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ» / **Öfkelerini yutanlar**» Allâh’ın mağfireti ve cennetle müjdeleniyor.” dedi. O zaman Câfer-i Sâdık Hazretleri:

“Öfkemi yuttum!” dedi. Köle âyetindevâmını okudu:

“وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ” **İnsanları affedenler.**”

Câfer Hazretleri:

“Haydi seni affettim.” dedi. Köle yine âyetindevâmını okudu:

“وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ” **Allah ihsanda bulunan, iyilik eden kimseleri sever!**”

Bunun üzerine Câfer-i Sâdık Hazretleri:

“Haydi git, sen Allah Teâlâ’nın rızası için artık hürsün! Şu bin dinar para da senin!” buyurdu. Ebû Bekr el-Beyhakî, *Şu ‘abu’l-Îmân*, 14 cilt, thk: Abdulâlî Abdulhamid Hamid, (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1423/2003), 10/545.

ki: “Gidip yolunuza varın!” Sonra yerlerine giderler, ama bir grup girmez. Hitap gelir ki: “Siz niçin gitmediniz?” Onlar derler ki: “İlahi, biz Seni dünyada birledik, Senden başka ne varsa terk ettik. Dünyada Seninle bir olup, bir gün, bir saat bile Senden ayrı kalmadık, bizi Senden başka bir şeye gönderme. Biz Sensiz cenneti ne yaparız?” derler. Hitap gelir ki: “Ben muvahhidim ve siz de muvahhidlersiniz. Siz benim sevdiğim muvahhidlersiniz, ama cennet de sizinle müşerref olsun.”¹⁷⁷

Bir Arabi peygamberin yanına geldi ve dedi ki: “Tevrat, İncil ve Zebur’u okudum, hiçbir peygamberde Yûsuf kadar güzelini bulmadım. O Allah hakkı için, Yûsuf mu daha güzeldi, yoksa Âdem mi?” Peygamber dedi ki: “Âdem’den söz etme, Âdem bütün peygamberlerin babasıdır. Tanrı’nın seçtiği kuludur. Yûsuf’un güzelliği ondan gelmiştir. Âdem’in güzelliğinden bir nişandı.” Peygamber dedi ki: “Allahu Teâlâ Âdem’i yarattığında ona iki harika şey verdi: Biri, ona cemaline giydirdiği güzellik nuru, diğeri ise hükümlanlık yüzüğünü parmağına taktı. Meleklerle, **‘Âdem’e secde edin!’**¹⁷⁸ diye emir geldi. (Yasak ağaca yaklaşmak suretiyle) Günaha düştüğünde, o ikisi de ondan alındı. Nur, arşa yükseldi; yüzük ise Tuba ağacının dalına geçti. Sonra yüzük Süleyman’a verildi, güzellik ise Yûsuf’a. Süleyman yüzüğü bulduğunda, insanlar, cinler ve periler ona tabi oldular. Yûsuf ise o nurla Mısır’ın meliki oldu.”¹⁷⁹

Allahu Teâlâ buyurur: “Güzellik ve yücelik, Âdem’in nişanıydı (özelliği idi). Onu bulan bir memlekette nasıl ayrılık olabilir ki? Dünyada güvenlik diyarında birlikte olanlar, ahirette cennet diyarında da ayrılmazlar.” Tevhid muvahhidlerin gönlündedir, o benim cemalimin nişanıdır.

Peygamber Efendimiz (aleyhisselam) şöyle buyurdu: “**المؤمن طَيِّبٌ وَكَلَامُهُ طَيِّبٌ وَفِعْلُهُ طَيِّبٌ**” “*Mümin temizdir, sözü temizdir, davranışı temizdir, hastalığı temizdir, mevlası(Rabbi) da temizdir.*”¹⁸⁰ Ve nitekim Allahu Teâlâ şöyle buyurur: **﴿الطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ﴾** “*Temiz kadınlar, temiz erkeklere; temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır.*”¹⁸¹

¹⁷⁷ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹⁷⁸ Bakara 2/34; A’râf 7/11.

¹⁷⁹ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹⁸⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

¹⁸¹ Nûr 24/26

Bir haber şöyle nakledilmiştir: Ne zaman gece olsa Kirâmen Kâtibîn (yazıcı melekler), kulun amellerini Allahu Teâlâ'ya iletirler. Allahu Teâlâ “Sevaplarını beyaz deftere, günahlarını kara deftere yazın” buyurur. Sabah olduğunda, o melek gece yazılmış olan deftere bakar. Kara deftere yazılmış bir günah görür ki, defter beyaz olmuş, o günahın sevaba dönüştüğünü fark eder. Der ki: “Bu günah dün gece kara deftere yazılmıştı, şimdi beyaz olmuş! Günah sevaba dönüşmüş.” O sırada Allah’tan emir gelir ki: “O kulum senden önce diline kelime-i şهادeti getirdi, sonra onun hürmetine benden özür diledi. Ben de o kelimenin hürmetine onu affettim. Defteri beyaz eyledim, günahını sevaba çevirdim.” Nitekim Allahu Teâlâ buyurur: ﴿فَأُولَٰئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ﴾ **“İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere çevirir.”**¹⁸² Ve ﴿إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ﴾ **“O’na güzelsöz yükselir; salih amel de onu yükseltir.”**¹⁸³

Öyleyse bu kelimeyi (Kelime-i Şهادet) güzelce muhafaza etmeye gayret et ki; ölüm sarhoşluğu sırasında bu kelime dilinde akıp gitsin ve böylece kabir aleminin uçsuz bucaksız cennet bahçelerinden bir bahçeye kavuşasın. Ama sen bu kelimeyi kolay ve basit bulduğun için, onun kıymetini bilmezsin. Halbuki, İsrailoğulları bu kelimeyi söylemek istediklerinde kırk gün çile çekerler, sonra bir kez bu kelimeyi söylerlermiş. Allah’tan emir geldi ki, “Her ne halde olurlarsa olsunlar ne kadar isterlerse bu kelimeyi söyleyebilirler.” Şimdi bile gayb âleminden melekler ve ilahi memurlar bu kelimeyi çokça söylemenizi talep ederler. Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: ﴿اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾ **“Allah’ı çokça zikredin”**¹⁸⁴ İşte bu zikir dedikleri ‘kelime-i tayyibe’ (temiz söz) iki kelimedden oluşur: biri “La ilâhe illallâh” ve diğeri “Muhammedun Resûlullah”. Cenab-ı Hak, rahmetinin gereği olarak bu iki kelimeyi iki ayrı sureye yerleştirmiştir ki, her müminin imanı dengeli ve adaletli bir şekilde tamam olsun. لا

﴿مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ﴾ **“Allah’tan başka ilah yoktur.”**¹⁸⁵ kelimesini Muhammed suresinde, ﴿إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ﴾ **“Muhammed, Allah’ın resûlüdür (elçisidir)”**¹⁸⁶ kelimesini Fetih suresinde zikretti. Eğer bu iki kelime tek bir surede geçseydi, o sureyi okumak veya söylemek, bazı özürlü kişiler, (cünüp olan, hayız olan kimseler) için mümkün olmayacaktı. Bu yüzden Allahu Teâlâ, sonsuz rahmetiyle ikisini iki ayrı surede zikretmiştir. Böylece ayet tamam olmasın ki, mümin her ne

¹⁸² Furkân 25/70

¹⁸³ Fâtır 35/10.

¹⁸⁴ Ahzâb 33/41

¹⁸⁵ Muhammed 47/19.

¹⁸⁶ Fetih 48/29.

halde olursa olsun bu kelimeleri söyleyebilsin, ondan mahrum kalmasın. Çünkü o kelime (Lâ ilâhe illallâh) müminin tüm varlığını ayakta tutar. Nitekim Allahu Teâlâ keliminde buyurur:

﴿أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِالسَّمَاءِ تُؤْتِي أَكْثَرَهَا كُلَّ حِينٍ يَأْذِنُ

رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ﴾

“Görmedin mi Allah nasıl bir misal verdi? Güzel bir söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen güzel bir ağaca benzer. Bu ağaç her mevsimde, Rabbinin izniyle meyvesini verir. Allah, insanlar düşünüp öğüt alsınlar diye onlara böyle misaller verir.”¹⁸⁷

Necmeddin Dâye,¹⁸⁸ bu ayetin tefsirinde şöyle der: “Allahu Teâlâ buyurur: ‘Görmez misin ey Muhammed, Allah nice misaller verir. Bu misalle Allah’ın nuruna kabiliyetli olan insanı kasteder. Çünkü insan (Âdemoğlu), o nura istidatlıdır (yeteneklidir). Oysa hayvanlarda böyle bir kabiliyet yoktur. Burada geçen “طَيِّبَةً كَلِمَةً” “güzel söz”, ifadesiyle kastedilen ‘lâ ilâhe illallâh’ kelimesidir. Bu kelime Allah’ın birliğinin sıfatıdır ve yalnızlığının şeklidir. Bu güzel kelime, kökü toprağın derinliklerine sağlamca yerleşmiş, dalları ise göğe doğru uzanan kutlu bir ağaca benzer. Nitekim Muaz b. Cebel (ö. 18/639) der ki: “شَجَرَةٌ طَيِّبَةٌ” (güzel ağaç), iman ağacıdır; kökü Allah katında sabittir. Çünkü bu kelime Allah’ın sıfatıdır. Dalları ise gönül göğüsündedir (ruhun yüksek makamlarındadır) ﴿تُؤْتِي أَكْثَرَهَا كُلَّ حِينٍ﴾ **“Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir.”**¹⁸⁹ Ayetinin tefsirinde şöyle denmiştir: Her zaman o iman ağacından manevi meyveler, müşahade ve mükâşefe (kalple görme ve sırların bilinmesi) nimetleri elde edilir, onlarla beslenilir.”

Necmeddin Dâye, kendi tefsirinde Muhammed b. Ali’den rivayet eder ki, “Şecere-i Tayyibe (güzel ağaç), iman ağacıdır. Allahu Teâlâ onu gönülde bitirir. O ağacın toprağı tevfidir (Allah’ın doğruya yöneltmesi), kökü inayettir (Allah’ın özel lütfu), suyu riayetdir (koruma, gözetleme), dalları kifayettir (yeterli oluş), yaprakları velâyettir (manevi yakınlık), meyvesi vuslattır (Allah’a kavuşmak), gölgesi ise ünsdür (Allah’la dostluk ve yakınlık). Bu

¹⁸⁷ İbrahim 14/24-25.

¹⁸⁸ Ebû Bekr Necmeddin Dâye Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî (ö. 654/1256) Kübrevî şeyhi, müfessir. “BaHrî’l-Hakâ’ikve’l-me’ânî fî tefsîri’s-seb’i’l-meşânî” adlı bir tefsiri vardır. Necmeddin-i Dâye’nin, Anadolu’dan Bağdat’a dönmesinden sonraki uzun dönem içinde kaleme aldığı geniş hacimli bir tefsir olup ‘Aynü’l-Hayât ve et-Te’vilâtü’n-Necmiyye isimleriyle de anılır.

¹⁸⁹ İbrahim 14/25.

ağacın kökü müminin gönlünde sağlamdır, dalları ise inayetiyle göklerde gelişir ve artar. Cebbar olan Allah’ın terbiyesiyle sürekli büyür, yükselir.”

Ebû Saîd Harrâz (ö. 277/890 [?]) şöyle der: “Yeryüzündeki en değerli hazine Allah’ın nazar ettiği gönüldür. Çünkü Allahu Teâlâ gönlü kendi hazinesinin evi kıldı. Sonra o gönül üzerine rahmet rüzgârını estirdi. Şirk ve nifak tozlarını gönlün dışına attı. O gönülde iman ağacını bitirdi. Sonra bu ağacı çeşitli manevî sularla suladı. Dünyadaki diğer ağaçlar susuz kalırsa kurur ama iman ağacı susuz kalınca kurumaz.” Dünya ağaçları bir pınarın suyu ile sulanır; ama iman ağacı önce tevbe suyu ile sulanır, sonra pişmanlık suyu, ardından hasret suyu, sonra şevk suyu ile sulanır. Allahu Teâlâ bu iman ağacın üzerine önce minnet bulutunu gönderir, o buluttan kulun gönlüne rahmet yağmuru yağdırır. Yukarıdan rahmet, aşağıdan hizmet suyu gelir ki, o iman ağacı taze ve yeşil kalsın. Sonra bu buluttan; nefis üzerine hidayet yağmuru, dil üzerine letafet (yumuşaklık) yağmuru, sır üzerine settarlık (günahları örtme) yağmuru, can üzerine keramet (manevi ikram) yağmuru yağar. Bu yağmurların bereketiyle dile yağan yağmurdan şükrü ve sena meyvesi biter; nefse yağan yağmurdan itaat ve hizmet meyvesi biter; gönle yağan yağmurdan doğruluk ve safiyet meyvesi biter; sırta yağan yağmurdan şevk ve arınma meyvesi biter; cana yağan yağmurdan ise, dîdar (Allah’ı görme) ve bekâ (sonsuzluk) meyvesi biter. Böylece bu bahçe güzel bir düzene girer, süslü ve meyveleri de o nisbette bol olur. Ancak bahçenin sahibi bu bahçeden uzakta olursa, o zaman bu güzellikler heba olur. Allahu Teâlâ buyurur: مَا وَسَعَنِي سَمَائِي وَلَا أَرْضِي وَلَكِنْ وَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي الْمُؤْمِنِ ” “Ben yere ve göğe sığmam, ancak mümin kulumun gönlüne sığarım.”¹⁹⁰ Eğer istersen ki o manevi bahçe (gönlün) daima mamur, canlı ve verimli kalsın, “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” “Allah’tan başka ilah yoktur” kelimesini çokça söyle.

Hikâye: Hz.Yunus balığın karnından çıktığında, balık ona yaklaşıp şöyle dedi : “Ey Allah’ın Nebisi, seni kırk gündür sırtımda taşıyorum, bana ne vereceksin?” Hitap geldi ki: “Onu bırak, çünkü onu getirdiğin için sana cenneti verdim.” Balık kırk gün boyunca Yunus’u taşıdığı için Allahu Teâlâ, kendi kereminden ona cenneti verdi. Öyleyse bir mümin ve muvahhid kul, kırk yıl veya daha fazla süreyle bu tevhid kelimesini üzerinde taşıdığı için Allah’ın keremiyle cennetten mahrum bırakılmayacaktır. Onu sadece cennetle mi ödüllendirir? Elbette daha fazlasını verir.

¹⁹⁰ Hadis alimleri tarafından bunun sağlam bir kaynağının olmadığına işaret edilmiştir. Bk. Aclûnî, *Keşfu’l-hafâ*, 2/230.

Hikâve: Hz. Peygamber vefat ettikten sonra, Hz. Ebubekir Sıddîk bir gece rüya gördü ve rüyasında Hz. Peygambere şöyle dedi: “Ey Allah’ın Rasulü, bu ağlamanın sebebi nedir?” O sırada Hz. Ömer yanından geçiyordu ve bunu işitti. Kapıyı vurdu. Sıddîk (Ebubekir) uyandı ve dedi ki: ‘Bir rüya gördüm, dostlarım, toplanın size anlatacağım.’ Bunun üzerine dostları toplandılar ve Ebû Bekir şöyle dedi: ‘Rüyamda kıyametin koptuğunu gördüm, insanlar mahşer yerinde toplanmıştı. O halkın çevresini zebaniler (melekler) tutmuş, onları cehenneme doğru sürüklüyorlardı. Hesap yerine vardım, orada nurdan yapılmış kürsüler gördüm. O kürsülerde şaşırtıcı kişiler oturuyordu, gözlerini arşa dikmişlerdi. Bir meleğe sordum, ‘bu kişiler kimlerdir?’ dedim. Melek dedi ki, ‘Bunlar peygamberlerdir.’ Dedim ki: ‘Arşa neden böyle dikkatli bakıyorlar?’ Dedi ki: ‘Muhammed arşın altında ümmetini için yalvarıyor, onlar da ona bakıyorlar.’ Dedim ki: ‘Ben de onun ümmetindenim, onu bana da gösterin’ dedim. Sonra beni arşın altına götürdüler. Resûlü gördüm, başında sarığı, belinde ise bir kuşak vardı. Bir eliyle arşın tavanına uzanmış, diğer eliyle cehenneme gitmekte olan insanları tutmuştu. Yüksek sesle şöyle diyordu: ‘Ümmetim, ümmetim! Ey Allah’ım benim ümmetim alimlerdir, zahidlerdir, salihlerdir, ariflerdir.’ İzzet sahibi Allah tarafından bir hitap geldi ki: ‘Ey Muhammed! Ne kadar güzel sözler söylersin, ama neden isyankârları ve fasıkları (günahkârları) anmazsın? Onlar benim emirlerimde kusur etmiş kimselerdir.’ Bunun üzerine Resûl dedi ki: ‘Allah’ım! Bunlar hep bizimle olan müminlerdir, kâfirler değildir. Bunlar tevhid ehli olan muvahhidlerdir, inkârcılar (mülhidler) değildir.’ Bunu söyledikten sonra öyle bir ağladı ki, gözyaşları benim üzerime döküldü. Ben de sordum: ‘Ey Allah’ın Resûlü! Bu ne ağlamaktır?’ Buyurdu ki: ‘Gözyaşı ancak ağlamakla olur.’ Sonra Resûl’ü gördüm; elini yeni yapılmış bir mezara doğru uzatmıştı. Şöyle dedi: ‘Müjde ey Ebû Bekir! Tevhid bereketiyle ümmetim bağışlandı.’ Ben de dedim ki: ‘Acaba bağışlanan bu yeni ölen kimse mi, yoksa bir başkası mı?’ Sen kapıyı çaldın, uyandım. Şimdi bilemiyorum, acaba bağışlanan bu yeni ölen mi, yoksa başka biri mi? Bu söz üzerindeyken dışarıdan bir ses geldi: ‘Geri dönün!’ Dışarı çıktılar, fakat kimseyi görmediler. Yine bir ses geldi: ‘Geri dönün!’ O ses Hızır’dı ve şöyle diyordu: “Öyleyse iyi bilin ki, dünya ve âhirette kurtuluşun sebebi tevhiddir (Allah’ın birliğini tanımaktır). Zaten cinleri ve insanları da bu tevhid için yarattı ki, yalnızca O’na yönelsinler.” Allah, kelimasında şöyle buyurur: ﴿مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ﴾ **“Cinleri ve insanları, ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.”**¹⁹¹ Yani Allah, cinleri ve insanları kendisini birlemek için yarattı. Ayrıca başka bir ayette: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ﴾ **“Ey insanlar, Rabbinize kulluk**

¹⁹¹ Zâriyât 51/56.

edin.¹⁹² Demek ki ey insanlar, sizi yaratan Allah’a yönelin, onu diri tutun ve kulluğunuzu (itaatinizi) kabul edin. O Allah ki sizi yarattı, besledi ve her şeyin asıl sahibi O’dur. Bilmelisiniz ki kulluk, aslında ibadettir ve ibadet de samimiyetle, içtenlikle Allah’a itaat etmektir. Kulluk, Allah’a karşı her zaman kendinizi vazifelendirmek, görevli saymak demektir. Çünkü varlıkların en yücesi olan Peygamber Muhammed Mustafâ’dan rivayet olunur ki: “O, o kadar çok namaz kıldı ki ayakları şişti. Cebrâil (Cebrail) ona geldi ve şöyle dedi: “Ey Resûlullâh! Allahu Teâlâ senin geçmiş günahlarını da gelecek günahlarını da affediyor değil mi? Neden bu kadar zahmet çekersin? Peygamber aleyhisselam şöyle cevap verdi: “أَفَلَا أَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا” “Allah’a çok şükreden bir kul olmayayım mı?”¹⁹³

İbadetten lezzet alan biri, bir an bile ibadetten uzak duramaz. Bir derviş, tekke kapısından dışarı çıktı, elbisesi kirliydi. Şeyh dedi ki: ‘Neden elbiseni yıkamıyorsun? Derviş dedi ki: ‘İbadetten elim değmez.’ Bunu duyan Şeyh ağladı ve dedi ki: ‘Ubudiyet (kulluk), mücahade makamında değirmenin altın taşı gibi sabit olmaktadır. “العبودية ترك الاختيار فيما يبدو من” “Kulluk; alinyazılarından ortaya çıkan şeylerde tercihte bulunmayı terk etmektir.”¹⁹⁴

Dosttan gelen belayı, bir lütuf, bir hediye gibi kabul etmek ve aynı zamanda bu belanın yükünü bir minnet, bir şeref bilerek taşımaktır. Tıpkı o âhiret hanımı Rabia el-Adeviyye’nin (ö. 185/801 [?]) yaptığı gibi; bir gün sıtma hastalığına yakalanmıştı. Ziyaretine gelenler ona sordular: “Gönlün ne istiyor ne arzu ediyorsun?” Rabia dedi ki: “Sıtmam devam etsin.” Ziyaretçiler şaşırdılar. Rabia şöyle açıkladı: “Çünkü bu sıtmayı bana dost (yani Allah) diledi. O’nun dileğine ben nasıl karşı gelebilirim?” Sözün özeti şudur: Rıza makamında (Allah’ın takdirine gönülden razı bir halde) sabit durmak, gerçek kulluktur.

Peygamber Efendimiz , sahabelerine sordu: ‘Kimsiniz?’ Onlar cevap verdiler: “Müminleriz”, dediler. “İmanın alameti nedir?” dedi. “Dostun belasına sabrederiz, nimetlerine şükrederiz, kazasına razı oluruz” dediler. Bunun üzerine Resûl hazretleri buyurdu: “Kabe’nin Rabbi olan Allah’ın hakkı için siz müminlersiniz.”¹⁹⁵ Çünkü mümin, ibadet ve ubudiyet makamında sabit olunca, müşahade (kalp gözüyle Allah’ı görüyormuş gibi)kulluk eder. Bu hal sayesinde ubudiyet makamı ona hasıl olur. Nitekim demişlerdir ki: “الْعُبُودَةُ صِفَةُ أَهْلِ

¹⁹² Bakara 2/21.

¹⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/176; Buharî, “Teheccüd”, 6.

¹⁹⁴ Ebü’l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü’l-Kuşeyriyye*, 2 cilt, thk: Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf (Kâhire: Dâru’l-Me’ârif, tsz.), 2/347.

¹⁹⁵ Taberânî, Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb; *el-Mu‘cemü’l-ıvsaat*, 10 cilt, thk: Tarık b. İvazu’l-İlah b. Muhammed – Abdülmunsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru’l-haremeyn, tsz.), 9/163.

”الْمُشَاهَدَاتِ“¹⁹⁶ “Ubudiyet(kulluk), müşahade ehlinin sıfatıdır.” İbadet, İslam makamıdır, kulluk ise ihsan makamıdır. Kim ibadet eder, salih amel işler ve yaptığı ibadet onun ruhunu ve bedenini kaplarsa o kişi Allah’a gerçek kul olur. Bundan sonra, ona bir sır açılır. Sultanların tacına bakar ve der ki; Ey kafirler ve ey müminler, Allahu Teâlâ hepimize hitap ederek şöyle buyurur: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ﴾ “*Ey insanlar, sizi yaratan Rabbinize ibadet(kulluk) edin.*”¹⁹⁷ Yani ey kafirler, sizi yaratan Rabb’e iman edin ki, o sizi var etti. İhlasla ile amel edin ki, o size iman elbisesini giydirdi.”

İnsanın Bir Damla Sudan Yaratılmasının Hikmeti

Allah, insanı nutfeden (bir damla sudan) yarattı. Bunun hikmeti nedir?:

Birinci hikmet: Eski zamanların usta nakkaşları (sanatkârları) dirilselerdi, bu varlık (insan) üzerine bir süs bile çizemeyecek kadar hayran kalırlardı. Böyle güzel bir suret ve zarafet, ancak kusursuz sanatkâr olan Allah’ın eseridir; bu da Âdemoğlunun (insanın) şeklidir, O’nun sanatıdır. Bu yaratılışın (insanın) üzerine Allah sanki şöyle yazdı: “Bu yaratılış, kudretimin bilinmesi içindir”.

İkinci hikmet: Bu (insan), dirilik maddesidir; yani hayatın asıl taşıyıcısıdır. Allahu Teâlâ buyurur ki: ‘Kulum, sonunda sana öyle bir hayat vereceğim ki fenâ (yokluk) rüzgarı onun yanından bile yaklaşılamayacak.’

Üçüncü hikmet: Toprağın üzerine bir çöp veya toz konsa, hafif bir rüzgârla harekete geçer ve içindeki özü dışarı çıkarır. Ezelî sanatkâr (Allah) Âdem’in suretini(şekli) işte bu toprak üzerine nakşetti, kurdu. Eğer günahın tozu insanın yüzüne düşerse, seher vaktinde esen fazilet rüzgarıyla veya ilim meclisinde esen vaad ve vaîd (öğüt ve uyarı) rüzgarı o günahın tozunu dışarı atar. Artık neden yaratıldığını öğrendin; şimdi de nerede yaratıldığını işit: ﴿فِي

﴿قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ “*Sağlam bir yerde*”¹⁹⁸ yani “فِي رَحِمِ الْمَرْأَةِ” “anne rahmi”nde yaratıldığını işit.

Dördüncü hikmet: “Anne rahminde yaratılmanın hikmeti nedir?” O hikmet şudur: “Rahîm (الرَّحِمُ) kelimesinin harfleri ile rahmet (الرَّحْمَةُ) kelimesinin harfleri aynıdır. Yani, baştan

¹⁹⁶ Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Zeynülislâm Abdülkerîm b. Hevâzin; *Letâîfû’l-işârât*, 3 cilt, thk. İbrahim Besyûnî (Mısır: el-Hey’etü’l-Mısriyye, 3. Baskı, tsz.), 1/112.

¹⁹⁷ Bakara 2/21.

¹⁹⁸ Mü’minûn 23/13.

beri benim rahmetim sana yoldaştır. Ana rahmi, öyle karanlık bir yerdir ki, içine hiçbir ışık girmez. Bu karanlıkta yaratılmanın faydası, sanatkârların bile o karanlıkta bir daire bile çizememeleridir. O mükemmel yaratıcı, kudret kalemıyla bu mükemmel ve hayranlık uyandıran insanı, o karanlıkta yaratmıştır ki kimse senin haline muttali (vakıf) olmasın. Cömert ve kerem sahibi Allah’a hamdolsun ki, ilk halindeyken (ana rahmindeyken) kimseye senin durumunu göstermek istemedi. Şimdi nasıl olur da Allah, senin dostunun ve düşmanının sonunda (öldüğünde) senin ayıplarını görmesine izin versin?

Beşinci hikmet, Allah seni karanlıkta yaratmıştır ki şunu bilesin: Allahu Teâlâ buyurur ki: “Ey Kulum, ben senin şekil ve suretini karanlıkta (gizlice) yarattım. Eğer senin de kalbinde iman varsa, karanlık gecelerde benim huzuruma arz eyle, ben onu takdir ederim (değerlendiririm). Kalp (sahte) akçaları gece harcayıp geçerim.”

Hikâye: Eskiden bir bakkal vardı, gündüz dükkanını açardı, gece kapatırdı. Kimin kalp akçası (sahte para) varsa, onu gerçek para yerine kabul ederdi. Kalp akçayla bir çuval doldurmuştu. Ölüm vakti geldiğinde, o kalp akçayı getirmelerini emretti. Önüne döktüler. O dedi ki: “Ben miskinliğim ve yoksulluğumla senin kullarının kalbini geçirdim. Senin cömertliğiyle benim kalp amelimi kabul edersen ne olur?” Bir ses geldi: “Kabul ettik ve bağışladık.”

Altıncı hikmet: Miskin bir günahkâr, eğer aniden yolunu şaşırp şehvete uyarsa, hızla suçlarlar. Karanlıkta yürüyen biri yolunu şaşırsa, bu garip olmaz.

Yedinci hikmet: Allahu Teâlâ, Âdem’i karanlıkta yarattı, bu dünyaya aydınlığa getirdi. Kim Allah’ın cemalini gördüyse, hayretle parmağını ısırды. Bu, şu anlama gelir: Karanlık gecede yapılan her amel, yarın kıyamet gününde aydınlığa çıkar (onu görürler). Kıyamet gününde onu güzel bir suret ile mahşer yerine getirirler. Mahşer halkı hayret ederler ki bu ne surettir. Derler ki, “bu falan gecede karanlıkta yaptığı amelin suretidir.”

İnsanın Topraktan Yaratılmasının Hikmeti

Bil ki Allahu Teâlâ mukaddes kitabında Âdem’in yaratıldığını çeşitli şekillerde zikreder: ﴿إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ﴾ *“İsa’nın durumu, Allah nezdinde, Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı, sonra ona “Ol” dedi, o da*

oluverdi.”¹⁹⁹ Ve bir başka yerde: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ﴾ “Gerçekten biz insanı

topraktan yaratmışsınız.”²⁰⁰ Ve bir başka yerde: ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾ “İnsanı

pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı.”²⁰¹ İlk ayette Allah insanı topraktan yarattığını

söyler. Bu, Âdem’in birinci işaretidir. Ondandır başka işaretler de vardır. Toprak mütevazidir, Âdem’in asıl sıfatıdır. Yani ey Âdem, seni topraktan yarattım ki bu sebepten sen varlıklar arasında en aşağı olanısın. Eğer sen alçakgönüllü olursan, melekler seni omuzlarında taşırlar, göklerde gezdirip cennetin tahtına koyarlar. Ya da başını benim eşiğimin toprağına korsan, melekler de başlarını senin eşiğine koyarlar. Nitekim Allah buyurur: ﴿وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ﴾

﴿فَسَجَدُوا﴾ “Melekler Âdem’e secde edin dedik, onlar da secde ettiler.”²⁰² Meleklerin Âdem’e

secdesi, tevazunun zirvesidir, elbette en büyük yakınlık da secde de olur.²⁰³ Nitekim

Firavun’un büyücüler (vezirleri) dediler ki: ﴿قَالُوا لِفِرْعَوْنَ أَئِنَّا لَنَأَجْرًا إِن كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ قَالَ نَعَمْ وَإِنَّكُمْ﴾

﴿إِذَا لِمَنِ الْمُفْرَيْنِ﴾ “Sihirbazlar gelince, Firavun’a, “Eğer (Mûsâ’ya karşı) biz üstün gelirsek,

gerçekten bize bir mükâfat var mı?” dediler. Firavun, “Evet, hem o takdirde mutlaka bana

yakın kimselerden olacaksınız” dedi.”²⁰⁴ Firavun biliyordu ki, onların azmi ve hırsı üstün

olduğu için, mal versem razı olmayacaklardı. Çünkü padişah katında dünyada makarriblikden (Allah’a çok yakınlıktan) daha üstün bir şey yoktur. Nitekim Mûsâ (aleyhisselam), kendisini

büyük görüp bu yüceliğiyle aşağılık duruma düştü. Dedi ki: ﴿قَالَ رَبِّ ارْنِي أَنْظُرَ إِلَيْكَ قَالَ لَن تَرَانِي﴾

“Mûsâ, وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا﴾

“Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım” dedi. Allah da, “Beni (dünyada) katiyen

göremezsın. Fakat (şu) dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni görebilirsin.” dedi.

Rabbi, dağa tecelli edince onu darmadağın ediverdi. Mûsâ da baygın düştü.”²⁰⁵ Çünkü sıra

Hız. Muhammed’e geldi, onun yüzünü görme arzusu ağır bastı, o diledi ki yüzünü görsün, ama kendini aşağı gördü, dedi ki: ‘Ben nasıl böyle büyük bir sözü söyleyeyim?’ Hitap geldi ki: ‘Ey

¹⁹⁹ Âl-i İmrân 3/59.

²⁰⁰ Mü’minûn 23/12.

²⁰¹ Rahmân 55/14.

²⁰² Bakara 2/34.

²⁰³ Bir Hadiste: “أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ فَأَكْثِرُوا الدُّعَاءَ” “Kulun rabbine en yakın olduğu an secdeye varmış olduğu andır; secdeye duayı çokça yapın” buyurulmaktadır. Müslim, “Salât”, 215; Nesâî, “De’avât”, 118.

²⁰⁴ Şu’arâ 26/41-42.

²⁰⁵ A’râf 7/143.

Muhammed, mademki sen kendini alçak gördün, şimdi secdeye var. Allahu Teâlâ'ya yakın olup O'nun cemalini gör. ﴿وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ﴾ *“Secde et ve yaklaş.”*²⁰⁶

Yaratılışın topraktan olmasının işaretlerinden biri, toprağın ateşi söndürmesidir. Âdemoğulları cehenneme uğradıklarında, cehennem der ki: ‘Hemen geç, zira senin nurun ateşimi söndürüyor. Bir başka işaret ise, karanlık yerlerde kandil yakmalarıdır. Toprak karanlıktır, Âdem’in vücudunu topraktan yarattı ki, iman ve marifet kandilini oraya yerleştirsın. Bir başka işaret de odur ki, çeşit çeşit meyveler topraktan biter. Âdem’i de topraktan yarattı ki, ondan da çeşitli manevi meyveler zahir olsun. Bir başka işaret, toprağın sebep olduğu artış ve berekettir. Bir tek tohum toprağa bırakılsa, yedi yüz tohum olarak geri döner. Aynı şekilde, can tohumunu Âdem’in bedenine verdiler; o da çeşitli ibadet, taat, zevk ve şevk tohumlarıyla meyve verdi. Bir başka işaret de toprak madenlerin yeridir; altın gibi değerli madenler toprağın derinliklerinde bulunur. Yer altında gümüş madenleri ve bazı yerlerde bakır madenleri ve bazı yerlerde demir madenleri vardır. Âdem’de de bu madenler vardır. Peygamberlik altın madenidir, velâyet (evliyalık) gümüş madenidir, ibadet bakır madenidir. Küçük günahlar değersiz taş madenidir, büyük günahlar demir madenidir. Başka bir yerde şöyle buyurur: ﴿بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾ *“İnsanın yaratılışını çamurdan başlattı.”*²⁰⁷

Allahu Teâlâ, Âdem’in yaratılışını çamurdan başlattı. Onu çamurdan yaratmasında çeşitli hikmetler ve hayret verici müjdeler vardır. Her bir hikmette toprağın nice üstünlüğü ve kerametleri bulunur.

Birinci hikmet şudur ki: Toprak yoğun su ise ince ve akıcıdır. Bunda şöyle bir işaret vardır; Allahu Teâlâ, sonsuz kudretiyle o (latif) ince suyu o yoğun toprağa öyle bir karıştırdı ki, artık kimse sudan toprağı ayıramaz. Aynen bunun gibi, Allah’ın rahmetiyle günah öyle karışmıştır ki, hiç kimse rahmet ile günahın sınırını kesin olarak ayıramaz.

İkinci hikmet şudur ki: Toprak sakindir, su ise hareketlidir. Bunda şöyle bir işaret vardır; Allah seni toprağın sükunetinden ve suyun hareketinden yarattı ki, Allah yolunda su gibi coşkun olup yüzüstü sürünecek kadar gayretli olasın. Ve Allah’tan bir bela geldiğinde ise, toprak gibi sakin olup o belanın altında sakin (sabırlı) ve sabit (teslimiyetli) durasın.

²⁰⁶ Alak 96/19.

²⁰⁷ Secde 32/7.

Üçüncü hikmet: Eğer bir kimse balçığa düşerse, elbisesi kirlenir, ama organları zarar görmez. Bunda şöyle bir işaret vardır; Allahu Teâlâ Âdemoğlunu da balçıktan yaratmıştır. Eğer bir gün tökezleyip günah balçığına düşecek olursa, teni kirlenir, yani vücudu günah balçığına bulaşır ama inancı zarar görmez ve tevbe suyu ile arınır. O toprak balçık haline geldikten sonra, Allahu Teâlâ o balçığı dört sıfat ile zikreder: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ﴾

“Biz insanı süzölmüş bir çamur özünden yarattık”²⁰⁸ Bir ayette de ﴿إِنَّا خَلَقْنَاهُمْ مِنْ طِينٍ لَازِبٍ﴾

“Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık.”²⁰⁹der, “لازِب” “lâzib” yapışkan balçığa

denir. “سُلَالَةٍ” “Sülâle”, öz ve seçkin madde demektir. Bu yüzden yedi nesil boyunca ona temiz

balçık derler. Allahu Teâlâ gönöl toprağını cennetten aldı ve Kevser havuzunun suyunu

koydu. Yani, Âdemoğlunu yapışkan balçıktan yarattı ki, eğer aniden bir sıkıntıya uğrarsa, o

balçık onun sıkıntısına yapışsın, onu bırakmasın. Ayrıca Kur’ân’da ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ﴾

﴿مِنْ حَمٍّ مَسْنُونٍ﴾ **“Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan**

yarattık.”²¹⁰ denmiştir. “حَمٍّ” “Hame”” kara balçık demektir. Bu balçık genellikle su arkalarının

dibinde biriken çamurdur. Saf su aşağıya doğru akar, o balçık ise dipte kalır. Burada şu anlam

vardır: Kul günaha daldıktan sonra tevbe edip günahını dünyada bırakması ve ahirete

günahsız olarak varmasına işarettir. Başka bir ayette: ﴿خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾ **“İnsanı**

salsal (kurumuş çamur) dan, pişmiş balçıktan yarattı.”²¹¹ “صَلْصَالٍ” “Salsâl”, kuru balçık

demektir. Kuru balçığa bir şey vurulduğunda ses çıkarır. Âdemoğlunun ayağı da mihnet taşına

dokunduğunda hemen ‘Rabbenâ’ (Ey Rabbimiz) diye niyazda bulunur. “فَخَّارٍ” “Fehhâr” ise,

pişmiş kiremit demektir. Her ne kadar kuru balçık olsa da kuru ateşte pişmeden su tutmaz, işe

yaramaz. İnsanoğlunun da kuru balçığını, aşk ve şevk ateşiyle pişirdiler ki, marifet orada yer

bulsun. Çünkü her şeye gücü yeten, düzelten; bu yapıyı ve düzeni öyle bir dengeyle kurdu ki,

bu zayıf ve aciz varlığı, bütün alemler ona hizmet edecek seviyeye erişirdi. Kullarına şu övgü

sözünü söyledi: ﴿فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ﴾ **“Yaratanların en güzeli olan Allah ne yücedir!”**²¹²

²⁰⁸ Mü’minûn 23/12.

²⁰⁹ Sâffât 37/11.

²¹⁰ Hicr 15/26.

²¹¹ Rahmân 55/14.

²¹² Mü’minûn 23/14.

Bu sözün anlamı şudur: “Ey kulum! Ben ‘yaratıcıların en mükemmeli’ isem, sen de ‘yaratılmışların en mükemmelisin’. Her daim eline bir ayna al ve kendi güzelliğine bak. Eğer seni güzel yarattıysam, sen de benden utan ve çirkin işler yapma. Yok eğer seni çirkin yarattıysam, yine de benden utan ve yine çirkin işler yapma. Yüzün çirkin olmasın, amelin çirkin olmasın. Ben seni bu güzellikle yarattıysam, bir düşün ki ‘neye işe yararsın? Seni niçin yarattım?’ Alnını secde için yarattım, gözlerini beni görmek için yarattım, cemalime bakman için yarattım, kulağını hikmet ve nasihati işitmen için yarattım. Dilini beni birlemen (tevhit) için yarattım. Elini helal kazanç ile sadaka verebilesin diye yarattım. Ayağını hizmet için yarattım. Gönlünü marifet için yarattım. Canını muhabbet için yarattım. Sırrını, esrarı (gizli hakikatleri) anlaman için verdim. Her bir uzvuna baktığında şunu anla, cihan, alem ve onun içindeki her şey, senin yaratılışındaki, letafet (incelik), güzellik ve yüceliğe delildir ve sen bunların her birinde ölçülü hikmetler bulursun. Böylece benim birliğimi dikkatle düşündükten sonra, “تَفَكَّرْ سَاعَةً خَيْرٌ مِنْ عِبَادَةِ سِتِّينَ سَنَةً” *“Bir saatlik tefekkür, altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır.”*²¹³ sözünün anlamı sana açık olsun.”

Kim ki bu azimle zikreder ve kendini tanırorsa hiç şüphesiz Allah’ı tanımaya da layık olur. Çünkü Allah seni yarattı ve sana bildirdi. Sonra şöyle buyurdu: ﴿وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ﴾ *“Sizden öncekileri de...”*²¹⁴ Yani, atalarınızı ve annelerinizi de yarattı. Ve devamında buyurdu ki: ﴿الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً﴾ *“Yeryüzünü size döşek yaptı, göğü de bina kıldı.”*²¹⁵

İmam Ebû Hanife der ki: Allahu Teâlâ bu ayette kendi birliğine beş alamet zikretti. Bu alametlerden ikisini Âdemoğlunun kendi nefsinde anlattı. İlk alameti sizi yaratması, ikincisi babalarınızı ve analarınızı yaratması, üçüncüsü yeryüzünü size döşek yapması, dördüncüsü göğü ise tavan yapması ve beşinci olarak, yerden ve gökten sizin için rızık meydana getirmesidir. ﴿وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ﴾ *“Gökten su indirdi de onunla çeşitli meyveler çıkardı, sizin için rızık olsun diye.”*²¹⁶

İnsanoğluna en yakın olan kendi nefsidir; onu bilmek kendisi için vaciptir, çünkü Âdem, kendi halini başkalarının hallerinden bilir ve görür. İkinci atası (yani oğlu) da kendi

²¹³ Bazı kaynaklarda hadis olarak nakledilen bu söz kelâm-ı kibârdandır. Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/310.

²¹⁴ Bakara 2/21

²¹⁵ Bakara 2/22

²¹⁶ Bakara 2/22.

halini diğer hallerden yakındır. Ana rahmi, yer ve gök gibidir. Yani, bu nesnelerin yaratıcısı vardır ki, onun benzeri hiçbir şey yoktur. Bu, Allah'ın sıfatıdır. Âdem'i, kendisini birlesin ve hiçbir şeyi ona ortak koşmasınlar diye yarattı. Çünkü Allahu Teâlâ, Âdem'i ibadet için yarattı. Yer de ibadet için yaratılmıştır. Bil ki Allah yeri, sen onun üzerinde ibadet edesin diye yarattı. Sen onun üzerinde fâsıklık ve fesat yapma ki kıyamet gününde utanmayasın. ﴿يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ﴾

﴿أَخْبَارَهَا﴾ **“İşte o gün, yeryüzü, kendi haberlerini anlatır.”**²¹⁷

Birçok veli şöyle demiştir: “Bir yerde günah işleyecek olursan, hemen orayı terk etme; taat (ibadet) edinceye kadar orada kal. Yerin menfaatleri çoktur. Eğer onları araştırarak olsanız cilt cilt kitaplar yazılır. Allah, o yerin içinde ne türlü bitkiler olduğunu bilir. Bu menfaatlerle Âdem'i yarattı. Toprak fazilet ve şerefiyle bilinir. Doğasında cömerttir; ona bir tane verirsen, yedi yüz tane geri verir. ﴿كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ﴾ **“Yedi başak bitiren bir tane gibi; her başakta yüz tane.”**²¹⁸ Yani, yer sana ana gibidir, hatta anadan daha şefkatlidir. Annen seni bir çeşit sütle besler.

Allahu Teâlâ buyurur ki: “Dokuz ay annenin karnında yatıp hiç zahmet çektin mi ya da açlık, susuzluk gördün mü? Sonunda yine yerin karnına gireceksin. O senin büyük annen olacaktır. Zahmet çekmeyeceksin, yeter ki anne karnında günah işlememiş olduğun gibi orada da günahsız olasın.” Çünkü Allah, yeri ibadet için yarattı ve ibadet için temizlik gereklidir. Allah gökten su yağdırdı ki tenini cenabetten arındırasın ve elbiseni necasetten temizleyesin. Kur'an'ı verdi ki gönlünü hıyanetten arındırasın. Bilesin ki Allah buyurur: Eğer elbiseniz kirlendiyse gökten gelen su ile temizlenir. ﴿فَانْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً﴾ **“Ve gökten su indirdik...”**²¹⁹

Eğer gönlünüz kararırse gökten gelen Kur'an ile temizlenir, “مَنْ قَرَأَ الْقُرْآنَ وَظَنَّ أَنْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ كَانَ” “Kim Kur'an'ı okuyup da Allah'ın kendisini affetmeyeceğini zannederse o kimse Kur'an ile alay eden biri gibidir.”²²⁰

²¹⁷ Zilzâl 99/4.

²¹⁸ Bakara 2/261.

²¹⁹ Hicr 15/22.

²²⁰ Bu söz kaynaklarda “مَنْ قَرَأَ كِتَابَ اللَّهِ وَظَنَّ أَنْ لَنْ يَغْفِرَ لَهُ، فَهُوَ مِنَ الْمُسْتَهْزِئِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ” “Kim Allah'ın kitabını okuyup da günahlarının affedilmeyeceğini zannederse o kimse Allah'ın ayetleriyle alay edenlerden biridir.” şeklinde Vehb b. Münebbih'in sözü olarak geçmektedir. Ahmed b. Hanbel, *ez-Zühd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420/1999), 71.

Hafız b. Hiyaz anlatır: Bir komşum vardı, fasık biriydi. Eğer ömrünün sermayesini sayacak olsalar, bir tane bile iyilik bulunmazdı. Bu beyit onun hakkında söylenmiştir:

İnsanoğlunun ömrü, gafletin kötülüğüyle geçmiş bir vakittir;

Dünün yükü bile bugünden daha hafiftir.

O öldüğünde Müslümanlar onun ölümüne sevindiler. Onu rüyamda gördüm, yüzü güzel, üstünde hoş bir elbise, başında sarık vardı. Kendime dedim ki: ‘Bu ne acayip bir manzaradır ki rüyama böyle güzel bir şekilde geldi. Acaba gözlerim mi hata yaptı ki düşmanı dost suretinde gördü? Yahut âlemlere rahmet eden Allah, bu olay vesilesiyle bir sır gizlemiştir ki o sır her akla sığmaz.’ Bunun üzerine ona şöyle sordum: ‘Sen falan değil misin?’ Dedi ki: ‘Evet, benim.’ Ona sordum: ‘Bu mertebeye nasıl eriştin?’ Dedi ki: ‘Kur’ân’dan iki sure okumak ve gözlerimden birkaç damla yaş akıtmaktan. Her gece Yâsîn ve Duhân surelerini okurdum ve kendi perişan halim için birkaç damla yaş akıttırdım. Duhân suresini okuduğum için beni cehennemden kurtardı, Yâsin suresini okuduğum için Allah beni kendisine erişti.’

Ey günah içinde perişan olan miskinler, gelin ve yine geçmiş ömrümüz için kan ağlaşalım ki ne taat (ibadet) etmek için zevkimiz var, ne özür dilemek için korkumuz var. Ama kibrimiz her zamankinden fazladır. Oysa her birimiz, kendi kendimize gururlanıyoruz. Ancak ölüm rüzgârı estiğinde, gözümüzden gaflet tozunu giderir ve bindiğimizin at mı yoksa eşek mi olduğunu anlarız. Sonra dedi ki: ﴿اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ﴾
﴿الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ﴾
“Allah, gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkarandır.”²²¹ Gönlünü hazır et ki bu miskin, Allah’tan tevfik (doğru yolu bulma) dilesin ve hakikat şarabını şevk kadehinden canının üzerine döksün.

Alimlerin Mertebeleri

Bil ki, ağaç iki çeşittir: Biri insanın diktiği, diğeri Rahmân’ın diktiği. Rahmân’ın diktiği ağaç insandır. Birçok arifin dediği gibi, ”الْإِنْسَانُ شَجَرَةٌ لِلَّهِ لِأَنَّ اللَّهَ رَبُّهُ مِنْ حَالَةِ النُّطْفَةِ تَرْبِيَةً بَعْدَ ”
”الَّتَرْبِيَةِ إِلَى أَنْ يَصِيرَ عَارِفًا بِاللَّهِ “İnsan, Allah’ın ağacıdır çünkü Allah onu nutfe halinden itibaren aşama aşama terbiye etti. Böylece Allah’ı tanıyan biri oldu.” İnsanın diktiği ağaç üç çeşit meyve verir. Birinci çeşit meyve, dışı sert, içi yumuşak olur; ceviz veya badem gibidir.

²²¹ İbrahim 14/32.

Kabuğu yenmez. İkinci çeşit meyve, çekirdeği içinde olur; hurma veya şeftali gibidir. Üçüncü çeşit meyve ise ne dışta kabuğu var ne de içinde çekirdeği vardır; incir veya üzüm gibidir. Rahmân'ın diktiği ağaçlar da insanların diktiği ağaçlar gibidir. Ancak o ağaçların meyvesi ilimdir. İlim de üç çeşittir: Bazı âlimler vardır ki, dışı süslüdür. Çeşitli ilimlerle dolu olan, fakat içinde dünya sevgisi de bulunan âlim. Bu dünya sevgisi ona zarar verir, âhiret kazancını elde etmek isteyen için bu dünya sevgisi yaramaz. Badem veya ceviz gibi, içinde çekirdeği olduğu için yenmez. Ancak akıl sahibi kişi, yenilecek olanı (çekirdeğini) yer, yenilmeyecek olanı bırakır. Nitekim, nasibi olan kimseler duvar nakışlarından bile öğüt alırlar. Bir mümin âlim, duvar nakışlarından geri değildir. Öyle âlimler vardır ki, dışı süslüdür, fakat içi doludur. Bu âlimler, zahirlerini harap etmiştir, çünkü dostun nazarı zahirde değil, batındadır. “إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُورِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ، وَأَعْمَالِكُمْ” *“Allahu Teâlâ sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.”*²²² Bunlar, insanlardan yüz çevirip, bir lokma ile yetinip, “مَنْ صَمَتَ نَجَا” *“Susan kurtulmuştur”*²²³ hadisinde ifade edildiği üzere sessizlik köşesine çekilip, sorulmadıkça cevap vermeyenlerdir. Bazı âlimler vardır ki, ne dış kabukları ne de içlerinde çekirdekleri vardır. Hikmetle doludur. Bunlar Rabbânî âlimlerdir ve onların sohbeti az bulunan değerli eşyalar gibidir. Allah hepimizi bu âlimlere bağışlasın. O insanlar ki, yağmur damlasından çeşitli meyveler üretir, Kur’ân ayetlerinde de tevhid, iman ve ihlas bitirir. Allahu Teâlâ Kur’ân’ı yağmura benzetti, çünkü yağmur ölü yeri diriltir, Kur’ân da ölü gönlü diriltir. Tenin gıdası yemektir, gönlün gıdası Kur’ân’dır. Eğer tenin gıdasını tenden çıkarırlarsa, ten ölür. Gönülden de Kur’ân’ı çıkarırlarsa, gönül de ölür. Tenin ölümü, canın gitmesiyle olur; gönlün ölümü, imanın gitmesiyle olur. Yağmur ihtiyaç kadar yağarsa, halka menfaat sağlar. Eğer çok yağarsa, her yer harap olurdu. Kur’ân da ihtiyaç kadar indi. Eğer Kur’ân tek seferde topluca inseydi, âşıklar bir kez göğe yükselecekti. Eğer âlem bir yerde dirilseydi, yağmurun bir damlasını geri çevirmezlerdi. Aynı şekilde, Kur’ân’ın bir ayeti bile âlemi diriltmeye yeterdi. Yağmur suyu, iyi yerde gül ve reyhan bitirir, tuzlu yerde diken bitirir. Kur’ân da müminin gönlünde doğruluk ve ihlas, söz ve vefa bitirir; münafığın gönlünde ise nifak, hased ve kibir bitirir.

﴿مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ *“Kim Allah’a güzel bir borç verirse...”*²²⁴ ayeti

geldiğinde, Ebû Bekir sahip olduğu her şeyi verdi. Resûlullâh sordu: ‘Kendine ne bıraktın?’

²²² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/285, 539; Müslim, “Birr”, 33; İbn Mâce, “Zühd”, 9.

²²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 11/235.

²²⁴ Bakara 2/245. Ayrıca bkz. Mâide 5/12; Hadîd 57/11, 18; Teğâbun 64/17; Müzzemmil 73/20.

‘Bana Allah ve O’nun peygamberi yeter,’ dedi.²²⁵ Ebû Cehil ise işittiğinde, ‘Muhammed’in Tanrısı yoksul olmuş, ödünç ister,’ dedi.²²⁶ Ebû Bekir’in gönlünde doğruluk bitirdi, Ebû Cehil’in gönlünde ise inkâr vardı. Ancak işler, Allah’ın inayetiyle olur. Kime inayet yoldaş olursa, onun yaptığı işler kolayca gerçekleşmiş gibidir.

Hidayet Allah’tandır

Ebû Tâlib, peygamberin amcası ve Hz. Ali’nin babasıdır. Bunca zaman Resûl terbiyesinde kalmış, bunca mucize görmüş, fakat sonunda kâfir olarak vefat etmiştir. Ashâb-ı Kehf’in köpeği ise kimseden davet işitmemiş ve kimseyle sohbet etmemiştir. İman ve marifet bulmuş, evliya zümresine dahil olmuştur. Rivayet edildiğine göre; Ebû Tâlib’in ölüm vakti geldiğinde, Hz. Ali, Resûl’ün yanına geldi ve dedi ki: ‘Ya Resûl, babama ölüm gelmeden önce git ki Müslüman olsun.’ Resûl hızla geldi ve yanında oturdu. “Ey amca, bu dünyadan pişman olarak mı gideceksin? Önünden âb-ı hayvan (hayat suyu) akıyor, sen böyle susuz mu öleceksin? Her ne kadar şu anda imanında bir eksiklik olsa da, ben sana şefaât edebilirim ve (Allah katında) senden bunu kabul ederler” dedi. Ebû Tâlib dedi ki: “Gerçekten sen hak peygambersin, sana iman getirdim.” Ebû Cehil ise: “Lanet ona olsun. Atanın ve dedenin dinini terk ettin, kendi beslediğin bir çocuğa mı uydun?” dedi. Döndü ve tekrar kâfir oldu. Yedi kez peygambere döndü, yedi kez Ebû Cehil’e döndü, nihayet Ebû Cehil’e uyarken öldü. Resûl’ün büyük üzüntüsü göklere çıktı, mübarek eliyle baştan ayağa kadar sıvazladı ve: “خَفَّفْ

الله عذابك” “Allah azabını hafifletsin” dedi. Ancak ayaklarının altını sıvazlamayı unuttu.’

Kıyamet günü cehennem ehli türlü türlü azapla azap görecek, Ebû Tâlib’e ise ateşten iki nalin (ayakkabı) giydirecekler. Onların sıcağından beyni kazan gibi kaynayacak. Bunun üzerine Resûl onun için istiğfar etti ve Allahu Teâlâ şu ayeti indirdi:²²⁷ ﴿مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا

لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ﴾ *“Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah’a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır, ne de mü’minlere.”*²²⁸ Ve bir başka ayet daha indirdi: ﴿إِنَّكَ

لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ﴾ *“Sen sevdiğini doğru yola*

²²⁵ Bk. Ebû Dâvûd, “Zekât”, 40.

²²⁶ Bk. İbnü’l-Arabî, Muhammed b. Abdullah Ebû Bekir; *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 4 cilt, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1424/2003), 1/308.

²²⁷ Bu konudaki rivayetler için bk. Taberî, Muhammed b. Cerîr; *Câmiu’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, 24 cilt, thk: Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2000/1420), 19/598-600.

²²⁸ Tevbe 9/113.

eriştiremezsin, ancak Allah dilediğini doğru yola iletir.”²²⁹ “Ey Muhammed, neden üzülüyorsun? Ebû Tâlib’in imanı gitmiştir. İman senin elinde değil ki, sevdiğine verebilesin. İman benim elimdedir, dilediğime veririm.” Bu hikâyeden anlaşılıyor ki, sen benim dostumsun, sevdiğin kişiye iman vermedim. Şeytan, benim düşmanımdır ve senin düşmanıdır. Onun dileğiyle dosttan iman nasıl alabilirim?

Ehad Kelimesinin Tefsiri

Hikâye: Ebû Yûsuf’un (ö. 182/798) bir kölesi vardı, Müslüman etti ve kelime-i şهادeti öğretti. Bir gün ona sayı saymayı öğretmek istedi. Ebû Yûsuf köleye: “Bir de” dedi. Köle “Bir” dedi. Ebû Yûsuf: “İki de” dedi. Köle: ‘Bir dedikten sonra, neden iki diyeyim?’ dedi. Ebû Yûsuf dedi ki: ‘Bunlar sayılardır, tevhid ile ilgisi yoktur.’ Köle dedi ki: ‘Efendim, ben hesap kitap bilmem, bir dedikten sonra, iki diyemem.’ Bunun üzerine Ebû Yûsuf ağladı ve o köleyi azat etti. Bir ses geldi ki, “Eğer sen onu kulluktan azat ettiysen, biz de onu cehennem ateşinden azat ettik.”²³⁰ Bir Hristiyan çocuk bir defa Allah’ın birliğini ikrar ettiği için dünyada ve ahirette cehennemden azat oldu. Bir mümin ise eğer yetmiş seksen yıllık ömrü boyunca şهادet kelimesini dilinden düşürmediyse, cehennemden azat olup cennette Allah’ın cemalini görse, şaşırmasıdır. Muvahhidler yeryüzünde “Allah Rabbimizdir” dediler, yer altında da “Allah Rabbimizdir” derler. Kıyamet gününde yerin altıyla üstü, müminin tevhidinde tanıklık eden iki şahit olurlar. ﴿فَاتَّبَعُوا اللَّهَ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا﴾

﴿فَاتَّبَعُوا اللَّهَ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا﴾ *“Böyle söylemelerine karşılık Allah da onları, içinde ebedî olarak kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetlerle ödüllendirdi.”*²³¹ Ashab-ı Kehf yiğitleri zalim kral Takyunas’ın önünde bir kez ‘Rabbimiz’ dediler, Allah’ın izzet ve kudretinden bir hırka (manevi koruma) buldular. Önceki küfür karanlıkları, iman nuruna dönüştü. Takyunas’ın şerrinden kurtuldular. Onların sohbetlerinin bereketiyle adı ‘Maklub’ olan bir köpek, sıradan bir it iken yüce bir makama erişti. Kur’ân’da pek çok yerde anıldı. Sonunda arslan suretine girip cennete girecektir. O gençler üç yüz dokuz yıl bir mağara köşesinde dışarıdan hiçbir eziyet görmeden zahmetsizce dinlendiler. Allah’ın rahmeti ve kudreti onların bedenlerinde tecelli ederdi. Allahu Teâlâ buyurdu: ﴿وَنُقَلِّبُكُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ﴾ *“Biz onları sağ ve sol yanlarına çeviririz.”*²³² İbn Abbâs der ki: Cebrail onları döndürürdü.²³³ Mücâhid²³⁴ der ki: Üç

²²⁹ Kasas 28/56.

²³⁰ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

²³¹ Mâide 5/85.

²³² Kehf 18/18.

²³³ Mukâtil, *Tefsir*, 2/578.

yüz yıl boyunca bir yanları üzerine yattılar.²³⁵ Geriye kalan dokuz yılda da mümin ve tevhid ehli olarak ‘Rabbimiz Allah’tır’ dediler. Eğer bunları da şeytanın şerrinden koruyup, günah karanlığından çıkarıp, nefislerinin kötü sıfatlarını terbiye edip, ﴿يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ “*Ey mutmain(huzura ermiş) nefis*”²³⁶ hitabının elbisesiyle süslenerek kalp mağarasının ﴿تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ﴾ “*Kendisine kavuştukları gün, selam ile karşılanırlar*”²³⁷ sesini bu yiğitlerin kulaklarına eriştirir ve böylece cennet derecelerinden onların kabirlerine rahmet ve selam ulaştırır. Onlara hitap ederek der ki: ‘Bu gelin uykusu gibi tatlı bir uyku değildir.’ Zira Yahya b. Muaz’ın²³⁸ dediği gibi: ‘İlahi, bana ‘mümin’ dedin, buna sevindim ve azabından emin oldum. ‘Müslüman’ dedin, yol gösterdin korktum ve cezadan kurtulmuş oldum. Bizim adımız da ve nişanımız da yoktu ki, Allah ezelde ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ “*Onlar gaybe iman ederler*”²³⁹ dedi. O büyük zat (Yahya b. Muaz) bir sözünde daha şöyle demiştir: İlahi! Eğer imanı bana bağışladıysan, sen kerem sahibi bir padişahsın; bağışladığını nasıl geri alabilirsin? Ve eğer (imanı) ödünç verdiysen, onunla çok sohbet ettim; artık dileğim onu geri vermemektir. İlahi, onu (imanı) benden ayırma. Ben, yamalı hırkalı bir dervişim, perişan bir dilenciyim; tuhafılıkta büyük, deli gönüllü bir başım. Sen daha yoklukta (yaratılmamışken) kudret zerresi bu hırkayı senin üzerine biçmişti. ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ “*Onlar gaybe iman ederler*”²⁴⁰ sözüyle belirtti. Kerim (cömert) olan Allah! Eğer başlangıçta sevgi senden olmasaydı, Senin aşkını dile getirmeye kimin gücü yeterdi? Ey zavallı! Bil ki: ﴿وَالَّذِينَ كَانَتْ لَهُمْ أَرْوَاحُ مُتَوَكِّلِينَ﴾ “*Ve onlara takvâ kelimesini zorunlu kıldık*”²⁴¹ Bu ne demektir? “Takva kelimesi”, tevhid kelimesidir,²⁴² bunu bilmek yeterlidir. Mü’min olan kula, sen bunu lütfettin, o senin katında değer kazandı. Halbuki o bunu kendiliğinden hak etmiş değildi. Ey kerim olan Allah! Bizim tevhid kelimesinden haberimiz yoktu, ansızın gayb aleminin en yüce mertebesine erişildi.

²³⁴ Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî (ö. 103/721) Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerindendir.

²³⁵ Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/341.

²³⁶ Fecr 89/27.

²³⁷ Ahzâb 33/44.

²³⁸ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Muâz b. Ca'fer er-Râzî (ö. 258/872) Seyrüsülûk makamlarından bahseden ilk sûfilerdendir.

²³⁹ Bakara 2/3.

²⁴⁰ Bakara 2/3.

²⁴¹ Fetih 48/26

²⁴² Mukâtil, *Tefsir*, 4/76.

Hikâve: O fakir Ayaz ki, sultanın kulları arasında en aşağı derecede olanıydı. Sultan Mahmud’un gözü Ayaz’a ilişkin, bütün şehzade ve vezirler, Ayaz’ın kendilerine bir kez bakmasını bile arzuluyorlardı. Sultan Mahmud’un lütufkar bir bakışı Ayaz’ı yüksek makamlara getirdi. Şimdi düşün ki; Sübhân olan Allah’ın inayet nazarı mümine yönelse onu ne makamlara eriştirir. Ayaz sultanın huzuruna getirildiği gün, bütün devlet büyükleri ve beyler hazır bulunuyordu. Ama sevgi fermanını, Sultan doğrudan Ayaz’ın adına yazdırdı. İşte o gün Kur’ân’daki ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ **“Allah onları sever, onlar da O’nu severler”**²⁴³ hükmü bu yoksul kulların defterine yazıldı. Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve bütün Arş ehli, Allah âleminde hazırды. Allah’ın kudreti, o gün bal yapan arıyı bile yüceltti; kartal ve doğan gibi büyük kuşlar bile onun hizmetindeydi. Allah’ın keremi öyle büyüktür ki, bir zayıf kurda bile ipek atölyesinde ipekçilik (yüksek bir iş) lütfeder. O yüksek kuşlar da Allah’ın ilmindeydi, yani her şey Allah’ın bilgisi dâhilindedir.

Bir başka örnek; o vakit ki, geyik göbeğinden misk (koku) yaptık; bizim yüce Rabbimiz Hindistan’ın kokularından (ve nimetlerinden) habersiz değildi. Dünyada nice zorbalar ve boyun bükmeyen kibirliler vardı; Firavun, Nemrut, Hâmân, Ebû Cehil, Ukbe, Şeybe gibi birçokları... Ama Bizim lütfumuz, tevhid ve iman elbisesini (şerefini, kıymetini) Muhammed ümmetinden zayıflar için biçti. Allahu Teâlâ buyurur ki: “İman, bizim katımızda bir emanetti; onu sahibine teslim ettik. ﴿وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى﴾ **“Ve onlara takvâ kelimesini zorunlu kıldı”**²⁴⁴ “مِفْتَاحُ الْجَنَّةِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ” **“Kelime-i tevhid, cennetin anahtarıdır”**²⁴⁵ Yani tevhid kelimesini, müminlere verdik ki; tâ ki Cennette Allah’ın hoşnutluğu onlara lütufla verilsin, kimseye minnetleri olmasın. Peygamberler, Kâbe’nin anahtarını bir kâfirden zorla aldı; Allahu Teâlâ bunu uygun görmedi. Allahu Teâlâ buyurdu: “Lütufla gir ve ver (zorla alma)!”²⁴⁶ Yani anahtarı zorla değil, güzellikle teslim almasını emretti. Binlerce lütufla, onlar istemeden cennetin anahtarını müminlere verdi ve bu haberi bütün mahlukata ulaştırdı. ﴿الَّذِينَ﴾

﴿يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ **“Onlargaybe iman ederler.”**²⁴⁷ Lütufla verdiğini zorla geri alman uygun düşer

²⁴³ Mâide 5/54

²⁴⁴ Fetih 48/26.

²⁴⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, 2 cilt, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî (Cidde: Mektebetü’s-Sevâdî, 1413/1993), 1/274; İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ; *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, 8 cilt, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyâd: Dâru’t-Tayyibe, 1420/1999), 7/110.

²⁴⁶ Taberî, *el-Câmiu’l-beyân*, 8/491-492.

²⁴⁷ Bakara 2/3.

mi? Asla olmaz. Hz. Süleyman, Allah'tan mülk diledi ve dedi ki: ﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَهَبْ لِي مُلْكًا لَا

﴿يَنْبَغِي لِأَحَدٍ مِّنْ بَعْدِي﴾ *“Rabbim, beni bağışla ve bana, benden sonra kimseye nasip olmayacak*

*bir mülk ver.”*²⁴⁸ Allahu Teâlâ mal verdi, ancak Süleyman gördü ki, mal kalıcı değildir.

Pişman oldu ve yedi yıl boyunca ‘geri al’ diyerek ağladı. Allahu Teâlâ buyurdu: ‘Ey Süleyman, bu benim ihsanımdır, sana verdim. Bu benim keremim, geri almam uygun değildir .

İster bağışla, ister elde tut, ama ben onu geri alacak değilim. ﴿هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ

﴿حِسَابٍ﴾ *“Bu, bizim bağışımızdır. Artık (dilediğine) lütfet yahut tut; (bunda) sana bir hesap*

*yoktur.”*²⁴⁹ Bu ifade de bir müjde vardır ki, bin canla şükretmek gerekir. Çünkü Allahu Teâlâ

buyurur ki: “Süleyman bir kez mülk diledi, verdim. Geri al diye yedi yıl ağladı, almadım. Sen dilemeden ezelde sana iman verdim, yetmiş seksen yıldır ağlıyorsun, nasıl geri alayım?”

Hikâye: Hz. Yakub, her ne kadar oğullarından incinse de, yine de onları kötü gözlerden

korumaya çalışırdı. ﴿وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ﴾ *“Ey oğullarım,*

*Mısır’a varacağınız zaman hepiniz bir kapıdan girmeyin, farklı kapılardan girin.”*²⁵⁰ diye

onları uyardı. Yakub’un oğulları henüz Kenan’dan çıkmamışlardı. O sırada Cebrail geldi ve

“O kapıdan kardeşin Bünyamin girecek” diyerek Yûsuf’a müjde verdi. Yûsuf da o kapının

üzerine bir köşk yaptırdı. Her gün Yûsuf o köşke çıkıp oturur ve yolu gözleyip ağlardı.

Kardeşleri Mısır’a geldiklerinde, Cebrail yine haber verdi. Bunun üzerine Yûsuf yedi meydanı

süsleyip hazırlattı, üç bin köle çevrede saf bağlayıp durdular. Kardeşler kapıya

yaklaştıklarında, aynı anneden doğmuş olan iki kardeş diğerlerinden ayrıldılar, deve yüklerini

indirip her biri başka bir kapıya yönlendirildi. Bünyamin yalnız kaldı. Kendi kendine: “Keşke

benim kardeşim Yûsuf da hayatta olsaydı da ben de yalnız kalmasaydım!” dedi ve ağladı.

Yûsuf onu gördü ve hizmetkârlarına “Şu kimsesiz kalmış genci yanıma getirin!” dedi.

Hizmetçileri getirince Yûsuf, perde arkasından”Sen kimsin?” diye sordu. O da: “Ben

Yakub’un evlatlarından biriyim” dedi. Sonra Bünyamin öne çıktı, yeri öptü ve babasının

mektubunu Yûsuf’a sundu. Bünyamin perde arkasında ağladı. Yûsuf: “Niçin ağladın,

arkadaşından ayrılacağın için mi?” diye sordu. Bünyamin: “Ey Mısır Azizi! Ağlamam ayrılık

sıkıntısından değildir; bil ki bu kardeş özlemindendir. Çünkü diğer tüm kardeşler yanlarındaki

kardeşleriyle aynı kapıdan girdiler. Benim de bir kardeşim vardı, adı Yûsuf’tu. Gözümün

²⁴⁸ Sâd 38/35.

²⁴⁹ Sâd 38/39.

²⁵⁰ Yûsuf 12/67.

önüne geldi. İçimden; ‘Ne olaydı canım kardeşim sen de hayatta olsaydın da beni böyle yalnız bırakmasaydın’ dedim. Yûsuf bunu işitince: “Üzülme! Allah her şeyi bilir, işleri boşa çıkarmaz. Ben sana kardeş olurum” diyerek ağladı. Sonra kolundaki altın bileziği çıkararak Bünyamin’in koluna taktı ve onu içeri, odalarına götürmesi için hizmetkarlara teslim etti. Diğer kardeşleri Bünyamin’in kolunda bu altın bileziği görünce kıskandılar. Yehuda dedi ki: “Sen güzel yüzlü bir kölesin, bileziği bize verde biz onu gizleyip saklayalım.” Ancak ne kadar uğraşılsa da Bünyamin’in kolundan o bileziği çıkaramadılar. Şunu bil ki Allahu Teâlâ buyurur: “Yûsuf’un Bünyamin’in koluna bağladığı bir bileziği, on kardeş birleşip uğraşmalarına rağmen onu Bünyamin’den ayıramadılar. O halde şeytan kimdir ki, Benim kudret elimle müminin kalbine bağladığım iman nimetini müminin kalbinden söküp alabilsin.”

Hikâye: Züleyha bütün malını Yûsuf’un aşkı uğrunda harcadı, geriye sadece altın bir put kaldı. Bir gün o putu önüne getirdi, ağlayarak feryat etti ve dedi ki: ‘Bunca zamandır sana taptım ve sana çeşitli şekillerde yalvardım, ama sen bir gün bile bana merhamet etmedin, Yûsuf’un gönlünü bana yumuşatmadın.’ Gökten bir ses geldi ki: ‘Eğer o görmeyen ve duymayan put merhamet etmediyse, görüp işiten ve ‘samed’ olan Allah sana merhamet etti. Eğer gerçekten Yûsuf’un aşkında derinleşmiş isen, puta tapmaktan vazgeçmiş olman gerekirdi.’ Bu sesi duyan Züleyha Yûsuf’un aşkıyla başını kaldırdı, eline baltayı aldı ve putu parçaladı. O esnada Yûsuf gezinmekteydi ki, Cebrail onun yanına geldi, Allahu Teâlâ’nın selamını getirdi ve dedi ki: ‘Adımını benim bastığım yerin üzerine basma, önce Züleyha’nın gönlünü razı et.’ Anlatan kişi devamla der ki: Ayaz’ın vücudunda ne kadar kıl varsa, Züleyha’nın da o kadar saçı vardı ve Ayaz’ın ne kadar saçı varsa, Sultan Mahmud’un da ona karşı o kadar aşkı vardı. Beyaz, dıştan görünen sevgiden, Sultan Mahmud’un gönül yangınından ne haberi olabilir? Allah’tan uzak olan Firavun’un, tecelli ve ilahi güzelliğin özlemiyle tutuşanların gönül yangınından ne haberi olur? Yûsuf’a cefa eden kardeşlerinin, Hz. Yakub’un gönül acısından ne haberi olur? Mısır’daki dedikoducu kadınların, Züleyha’nın aşk acısından ne haberi olabilir? Züleyha dedi ki: ‘Sen beni Yûsuf’un hakikat yoluna ilettin.’ Züleyha geldi ve orada oturdu. Dediler: ‘Yûsuf geçti.’ Dedi: ‘Hayır, henüz geçmedi.’ Dediler: ‘Senin gözün görmez, nereden bildin?’ Züleyha cevap verdi: ‘Benim dünyam onun yolunda uyanıktır, bedenimdeki her uzvum onun atının ayağının sesini tanır.’ Dedi ve sonra Yûsuf onun yanından geçti, baktı ki Züleyha iyice yaşlanmış, yüzü kararmış, gözleri görmez olmuştu. Yûsuf ona: “Malın nerede?” diye sordu. Züleyha: “Senin yolunda harcadı” dedi. Yûsuf: “Gözlerine ne oldu?” dedi. Züleyha: “Senin sevdan gönlümün çömleği altında aşk

ateşini yaktı. Onun buharı saçımı ağarttı, dumanı gözüme girdi, gözüm görmez oldu. Aşkının sıcaklığı içime işledi, elimde ayağımda kuvvet kalmadı, canımdan bezdim, güzelliğim soldu. Elimde ne bir iş var, ne de yanımda yiyecek, ne gönlümde huzur var ne de kalbimde kararım. Bu düşkünlükle canım senin esirindir, başım senin ateşindir, gözüm senin hayalindedir, gönlüm senin tuzağındadır. Fakat senin gönlün hala olgunlaşmamış, yerindedir” dedi. Yûsuf: “Sevgin nerede?” dedi. Züleyha: “İçimdedir, Üstelik gönlümde her geçen gün artıyor” dedi. Yûsuf: “Buna bir şahit gerek” dedi. Züleyha: “Kamçının ucunu yüreğime koy. Eğer gerçekten ben bu ateşteysem, ateş onunla buluşsun” dedi. Yûsuf kamçıyı yüreği hizasında tutarken, Züleyha bir kez ‘âh!’ dedi, kamçı ateş aldı, tutuştu. Yûsuf kamçıyı elinden bıraktı, atın başını geriye çevirdi. Züleyha: “Bir kadından aşağı görme beni. Kırk yıldır yüreğimde bu aşk ateşi saklarım. Bir gün olsun o ateşten yüz çevirmedim. Sen bir anda kamçıyı bırakıp kaçtın” dedi.

Rivayet edilir ki: O kamçının iki ucu altındı, altın eridi fakat tahtası (sapı) kararmadı. Çünkü aşk öyle bir ateştir ki eritir, yakmaz. Nitekim mümin de kabrine konulunca, heybetli melekler gelip: “Malın nerede?” diye sorarlar. Mümin kul: “Mirâsçılar aldı” der. Melekler: “Güzelliğin nerede?” diye sorarlar. Mümin kul: “Ölüm korkusundan, ölüm meleğinin heybetinden soldu” der. Sonra melekler yine sorarlar: “Peki sevgin ve imanın nerede?” Mümin kul parmakla göğsünü işaret ederek: “Henüz yerindedir, zerre kadar eksilmedi” der. Sonra melekler: “Buna bir şahit gerek” derler. Mümin kul bir kez “Allah” deyince, iman ve irfan nuru müminin göğsünden parlar ve o nurun heybetinden melekler yüz fersah geriye kaçarlar. Mümin kul der ki: “Ey himmetsizler, benden kaçmayın, yetmiş yıldır ben bu nuru kendi göğsümde sakladım, siz ise onu bir kez görünce kaçtınız.” O nur ki , mümin için kabirde yoldaştır, o nur ki cehennem ateşini söndürür. O nur ki, mahşer yerini aydınlatır. ﴿يَسْعَىٰ نُورُهُم بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ﴾ *“Onların nurları önlerinden ve sağlarından koşarak gider.”*²⁵¹

Hikâye: Hz.Yûsuf Mısır’da padişah olunca, her bir bey ve her bir vali, ona vezir olmayı istiyordu. Cebrail, Allah’tan selam getirdi ve “Sabah filan kapıya var, her kim o kapıdan girerse, onu vezir yap” dedi. Sabah olunca Hz. Yûsuf hizmetkarlarıyla o kapıya vardı. Kapıyı açtılar ve yüzü sararmış, başı açık, yalınayak ve sırtında odun yükü olan bir genç içeri girdi. Yûsuf; “Bunun gibi biri bana vezir olmaya nasıl layık olabilir?” diye düşündü. Derhal Cebrail geldi ve Allahu Teâlâ’nın şöyle buyurduğunu ilettili: “Bu kişi daha dört aylıkken senin için şahitlik yapmaya layıktı, şimdi yirmi dört yaşına gelmişken vezirliğe layık olmaz mı?” Bu genç daha dört aylık çocukken Yûsuf’un iffetliliğine şahitlik etmişti. Allahu Teâlâ onun

²⁵¹ Hadid 57/12.

tanıklığını boşa çıkarmadı. Bir zamanlar aba giyerken, şimdi atlas (ipek) giymeye layık oldu. Mümin kişi, elli yıldır Allahu Teâlâ'nın birliğine ve Muhammed Mustafa'nın peygamberliğine şahitlik etmişse, Allahu Teâlâ'nın o kulu kendi kereminden ve ihsanından nasıl mahrum edebilir, ona hiç değer vermez mi? Belki de ona cennet bahçelerinde Rahmân'ın cemalini görmek nasip olacak. “رَزَقْنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ” “Allah bize ve size bunu nasip etsin.”

Hikâve: Melik Reyyân²⁵² bir rüya gördü ve onu rüya tabircilerine sordu. Tabirciler: ‘Bu rüya zor bir rüyadır, bize bir ay süre ver.’ dediler. Bir ay geçtikten sonra Melik tekrar sordu, fakat tabirciler rüyayı unutmuşlardı. Melik onlara kızdı ve: ‘Ben sizi bir gün işe yarayasınız diye yanımda tutuyorum, fakat geçen ay sorduğumu bu ay unuttunuz’ dedi. O sırada içki sunan hizmetkar zindandaki Yûsuf’u hatırladı ve Melik’e: ‘Zindanda gördüğüm birini hatırladım’ dedi. Melik çok sevindi ve: ‘Var git ona sor’ dedi. Saki (içecek sunan hizmetkar), Yûsuf’un yanına geldi, özür diledi ve Melik’in rüya gördüğünü ama kendisinin ona Yûsuf’tan bahsetmeyi unuttuğunu söyledi. Yûsuf ona rüyayı nasıl gördüğünü anlattı ve tabirinin ne olduğunu da söyledi. Saki, Yûsuf’un söylediklerini Melik’e iletti. Melik, “Hemen git ve nasıl bir önlem almamız gerekiyor diye sor” dedi. Yûsuf almaları gereken tedbirin ne olduğunu söyledi. Melik bundan mutlu oldu. Sonra: “Onun gibi biri zindanda kalmamalı, benim yanımda olmalı” dedi. Bunun üzerine Züleyha, zindan görevlisine bir adam gönderdi ve “Yûsuf benim hakkımda bir şey söyledi mi?” diye sordurdu. Görevli: “Hayır, iyilikten başka hiçbir şey söylemedi” dedi. Züleyha: “Ne kadar erdemli bir davranış, on iki yıl benim yüzümden sıkıntı çekti ve on iki yıl zindanda kaldı, buna rağmen benim hakkımda iyilikten başka bir şey söylemedi öyle mi? O zaman ben de onun hakkında iyilik yapmalıyım” diye düşündü. Züleyha, hükümdarın huzuruna çıktı ve: “(Ona atıkları iftirayla ilgili olarak) Gerçek onun dediği gibidir. Asıl suçu ben işledim, ona iftira attım” dedi.

Nitekim mümin kul, kabir yurduna konulunca, Münker ve Nekir melekleri onu sorguya çekerler. Allahu Teâlâ o meleğe: “O kulum benim hakkımda inkara dair bir şey söyledi mi?” diye sorar. Melek: “Hayır, ey Rabbimiz, böyle bir şey söylemedi bilakis Senin bir olduğunu ikrar etti, Sana hamdu senada bulundu.” Allahu Teâlâ der ki: “Ne güzel kul, yetmiş yıl dünya zahmetini ve bin yıl kabir zahmetini çekti, buna rağmen benim hakkımda iyilikten başka bir şey söylemedi. Öyleyse Ben de onun hakkında iyilik yapar ve günahını affederim ki; böylece Cennet diyarına gidip Benim cemalimi görebilsin.”

²⁵² Hz. Yûsuf dönemindeki Mısır Firavun’u.

Hiz. Yûsuf, kardeşlerini babalarının yanına gönderdi ve: *“Sizin baba bir kardeşinizi de bana getirin. Görmüyor musunuz, ölçeği tam dolduruyorum ve ben misafir ağırlayanların en iyisiyim. Eğer onu bana getirmezseniz, artık benim yanımda size verilecek tek ölçek (zahire) bile yoktur ve bir daha da bana yaklaşmayın.”*²⁵³ dedi. Allahu Teâlâ da ruhları bu aleme gönderdiği zaman: “Eğer bana tevhid ve imanla gelerseniz, size cenneti ve cimalimi görmeyi nasip ederim. Yok eğer tevhid getirmeyip, bu aleme karanlığı (şirk ve inkar) getirirseniz, size azaptan başka bir şey verilmez” dedi.

Hikâye: Bir gün Ebû Cehil (Allah’ın laneti üzerine olsun), birkaç taş alıp avucuna koydu ve Hiz. Peygamber’in yanına gelerek: “Ey Muhammed, eğer gerçekten peygambersen, avucumdakinin ne olduğunu söyle?” dedi. Hiz. Peygamber: “Ben mi söyleyeyim, yoksa benim kim olduğumu avucundakiler mi söylesin?” Ebû Cehil: “Senin kim olduğunu avucumdakiler söylesin!” dedi. Hiz. Peygamber’in işaret etmesi üzerine Ebû Cehil’in avucundaki taşlar hep bir ağızdan dile geldiler ve: “أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ” “Şehâdet ederim ki Allah’tan başka ilâh yoktur. Yine şehâdet ederim ki Hiz.Muhammed, O’nun kulu ve resûlüdür” dediler. O mel’un (lanetlenmiş) öfkeyle yerinden fırladı avucundaki taşları yere fırlattı.²⁵⁴ Allah, Cebrail’e hitap ederek: “Ne duruyorsun, o taşlar benim birliğime ve dostumun peygamberliğine şahitlik ettiler. Artık o taşların yerde olması revâ değildir. Onları al ve cennet bahçesine koy” dedi. Sonra mümin kullarına hitaben: “O taşlar ki bir kez benim birliğime şahitlik ettiler, onların yerde yatmalarına gönlüm razı olmadı. Ey kullarım! Siz ki yetmiş yıldan beri benim birliğime ve dostumun peygamberliğine ikrar edip bana ibadet edersiniz, cehennemde kalmanızı nasıl revâ görebilirim ki?” buyurdu.

Zamanında Hiz. Yûsuf’un kardeşleri, Bünyamin’i yanlarına alıp Mısır’a geldiler. Hiz. Yûsuf’un orada bir sarayı vardı. O sarayın duvarında kardeşlerinin kendisine ne yaptıkları, - onu boğmaya kalkıştıkları, ona vurdukları, her birine yalvarıp ağlamasına rağmen kendisine acımadıkları ve hatta onun için bir mektup yazarak köle pazarına sürdükleri- tek tek yazılmıştı. Yıllar sonra Yûsuf, kardeşlerini sarayına getirerek misafir ettiğinde kardeşleri duvardaki o yazıları görünce gözyaşı döktüler. Acıktıkları zaman yemek yemek istediler fakat duvarda nakşedilmiş olan kendi yaptıkları kötülükleri görünce, utançtan yemek iştahları kalmadı.

²⁵³ Yûsuf 12/59-60.

²⁵⁴ Bu olay muteber kaynaklarda geçmemektedir.

Aynı şekilde yarın ahirette Allah günahkâr kulunun eline bir kalem verir ve: “Ey miskin kul! Yaz! Dünyada ne işlediysen yaz” der. O kul: “Ben yazı bilmem, nasıl yazayım?” deyince Allah: “Parmağını ağzına daldır ve oradan mürekkep al. Sonra parmağını hareket ettir, dünyada iken ne işlediysen yazılsın” buyurur. Sonra Allahu Teâlâ’nın kudretiyle onun parmağı; zalimce mazlumlara vurduğunu, onların yalvarışlarını, muhtaçların ikramlarını ağırdan aldığını ve garipleri ihmal ettiğini vs. hepsini yazarak önüne koyar. Artık o günahkâr kulun oradaki hali nice olur? Ey Rabbimiz, o günün dehşetinden hepimizi emin kıl!

Sonra Yûsuf’un kardeşleri, kendi yaptıkları kötülüklerden dolayı yemek yiyemediler. Yûsuf onlara: “Daha önce sarayda ağlamıştınız. Şimdi gidin ve gönül ferahlığı ile yiyin” dedi. Fakat Bünyamin: “Bana yemek gerekmez, bu sarayda oturup şu nakşa bakarak kendi hasretim için ağlayayım” dedi.

Yûsuf kendi oğluna dönerek: “Git, onun yanında dur, yüzünü aç. Bir sana baksın, bir de o resme baksın. Eğer sana sorarsa: “Kimin oğlusun?” de ki: “Yûsuf Sâdikullah’ın (Allah’ın sadık kulu) oğluyum” de. Sonra Bünyamin oturdu. Bünyamin; bir resme baktı, bir de Yûsuf’un oğluna baktı. Sordu: “Evladım bu sureti nereden aldın?” O da cevapladı: “Bu yüzü o (Allah’ın) Sadık olan kulunun yüzünden aldım.” Bünyamin tekrar sordu: “Sen kimin oğlusun?” Dedi ki Yûsuf Sâdikullah’ın oğluyum,” diye cevap verdi. Bünyamin hayretle sordu: “Yani, burada adı Yûsuf Sadıkullâh olan biri mi var?” Evet var dedi çocuk. Bünyamin dedi ki: ‘Onu bana göster.’ Dedi ki: ‘O seni bulur,’ Yûsuf: ‘Onu getirin, beraber yemek yiyelim.’ dedi. Sonra Bünyamin sofraya geçti ve iki kardeş aynı çanakdan yemek yediler. Yûsuf elini çanakdan uzattığında, Bünyamin feryat etti ve dedi ki: ‘Ey Aziz! Senin parmaklarının zarafeti, Yûsuf’un parmaklarının zarafetine benziyor. Yûsuf: ‘Üzülme, ben sana kardeş olurum” dedi. Sonra Yûsuf, gizlice (halvette) perde arkasından kardeşi Bünyamin’e kendi haberini (durumunu) sordu. Ey Bünyamin, ‘kardeşinin hakkında ne bilirsin?’ Bünyamin dedi: ‘Birileri kurt yedi dediler, birileri sattılar dediler, birileri öldü dediler ve bazıları ise hayatta derler. Bunun üzerine Yûsuf perdeyi kaldırdı ve: ‘O söylenenler yalnızca birer şüpheydi. Bak, işte beni apaçık gör!’ dedi.

Benzer şekilde, yarın kıyamet gününde, Allahu Teâlâ birçok mümin kulunu gizli bir perde arkasında toplayacak ve onlara kendisi hakkında şöyle soracaktır: “Kulum! Benim hakkımda ne bilirsin? Sen ne söyledin, onlar ne söylediler?” Kulları: “Ey Rabbim, onların ne dediklerini ve benim onlara neler söylediğimi sen bilirsin” diyecektir. O anda bir hitap gelir: “Kulum, Ben elbette biliyorum ancak senin söylemeni istiyorum.” Bunun üzerine kul şöyle

der: “Ey Allah’ım, Dehrîler: “Tanrı yoktur” dediler, ama ben: “Vardır, adı Allah’tır!” O Allah ki, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “*O Allah birdir*” dedim. Müşrikler “Tanrı birden fazladır” dediler. Ben: “﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “*O Allah birdir*” dedim. Hristiyanlar: “Allah’ın oğlu vardır” dediler. Ben: “Yoktur, ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ “*O doğurmamış ve doğurulmamıştır*” dedim. Müşebbihler (Allah’ı yaratılmışlara benzetenler): “Allah, bize benzer” dediler. Ben: “﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ “*O’nun bir benzeri, eşi, dengi yoktur*” dedim. Sonra Allahu Teâlâ her türlü suret ve şekilden münezzeh olan cemalinden perdeyi kaldırarak şöyle buyurdu: “Ey kulum, benim hakkımda ne dedilerse, hepsi zandan ibaretti. Şimdi şüphesiz olarak, benzersiz cemalimi (güzelliğimi) açık şekilde gör!”

Hikâye: Mimşâd ed-Dîneverî’den²⁵⁵ şöyle naklederler: “Bir gün hücremde otururken güzel yüzlü bir genç geldi. Cildi yumuşak ve giysisi düzgündü. Bana: “Ey Mimşâd, ölmek için hiç temiz bir yer (günahsız mekân) var mıdır?” diye sordu. Ben miskin ve fakir biri olarak şaşkınlık ve cahillikle dedim ki: “Her yer temizdir, nerede ölmek istersen öl” dedim. Sonra o kimse içeri girdi, iki rekat namaz kıldı ve ölüm sekeratına düştü. Yanına gittim, gördüm ki gözyaşı yanaklarına inmişti. Elbisemin ucu ile o yaşları silmek istedim. O, gözlerini açtı ve: ‘Ya Mimşâd, silme bırak ki, o yüce huzura (Allah’a) böyle varayım, dost hasretinin yaşı yanaklarımda görünsün. Belki Allah bana merhamet eder’ dedi. Bunu işitince, içim hüznle doldu ve: ‘Ey genç, gönlün bir şey diler mi, vasiyetin nedir?’ diye sordum. O genç: ‘Gönlüm bir şey dilemekten geçti, ancak vasiyetim odur ki gömleğimin eteğinde bir altın vardır. Eğer iman ve tevhid üzere ölürsem, o altını bir fakire ver. Çocuklar da mezarımın üzerine nişan koysunlar’ dedi. Ben: ‘Ey genç, tevhid gönüldedir, dil gönlün tercümanıdır. Eğer dilin konuşamaz hale gelirse, senin tevhid inancı üzere öldüğünü nasıl bilebilirim?’ dedim. Genç: ‘Ey Mimşâd, beni defnedince kabrimin başından ayrılma, ben sana gelir ve durumumu anlatırım’ dedi. Onu defnedince, mezarının başında oturdum. Seher vakti olduğunda onu gördüm. Rengi değişmişti. ‘Selam olsun sana ey Mimşâd’ dedi. Ben: ‘Neden geç geldin ve yüzünün rengi neden değişti?’ diye sordum. Genç: “Sakin sorma! Allahu Teâlâ bana: ‘Utanmadın mı ki Mimşâd’a şikâyetle bulundun?’ dedi. Ben de: ‘Ey Rabbim! Ben Senin neyini şikâyet ettim ki? Senin kereminde (lütfundu) ne kötülük gördüm ki şikâyet edeyim?’ dedim. Allah: ‘Reva mıdır ki “hasret yaşını silme” dedin? Ben sana iman verdikten sonra, o hasreti sana çektiren kimdi?’ buyurdu. Rabbimin bu siteminin dehşetinden rengim değişti

²⁵⁵ IX. ve X. ve yüzyıllarda Irak’ta yaşayan büyük velilerden. Dînever’de doğup büyüdüğü için Dîneverî nisbesiyle meşhûr olmuştur. Doğum târihi bilinmemektedir. 911 (H.299) senesinde Dînever’de vefât etmiştir.

(yüzüm sararıp soldu, titredim). Seher vakti olunca ‘Mimşâd beni beklemektedir’ dedim. Allahu Teâlâ buyurdu: ‘Var benden Mimşâd’a selam söyle ve de ki: ‘Ben sana hasretim sen de bana hasret misin?’

Gel şimdi “ehad” kelimesinin tefsirini burada bitirelim.

Ehad ile Vâhid Arasındaki Fark

Ehad ile vâhid arasında, sahabe çoğuna göre bir fark yoktur. Buna delil şudur ki, Abdullah Ferhat der ki: ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas Suresini) okurlar ve bazıları bu iki kelime arasında fark gözetir. “Vâhid” kelimesi ayırım (fasl) içindir, yani belirli bir sıfat bağlamında kullanılır, “vâhid”i sıfat olarak kullanırlar, “ehad” ise zat için kullanılır. Vâhid’in üç anlamı vardır:

1. Zâtında hiçbir parça ve bölünme olmaması, ne bir cüzü ne de bir mekânı bulunmamasıdır.
2. Hiçbir benzerinin olmamasıdır. Araplar “واحد في عصره” “*Falân kişi zamanında tektir (vâhid)*” derken, onun benzerinin bulunmadığını kastederler.
3. Fiillerinde hiçbir ortağının bulunmamasıdır. Bu sebeple “مُتَوَحِّدٌ بِحَدِّ الْأَمْرِ لَا يُشَارِكُهُ وَلَا مُعَاوَنَ”

”Bu işte tek başınadır ona ortak olan yoktur, yardımcısı da yoktur.”²⁵⁶

Bu üç sıfat bir araya gelince, kul da bu sıfatlarla anıldığında ona ‘vâhid’ derler.

Samed Kelimesinin Tefsiri

Tefsir ehli, ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ ayetinde geçen ‘samed’ kelimesi hakkında şöyle demişlerdir²⁵⁷:

İbn Abbâs, Mücâhid, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]); ‘Samed, içi olmayan varlıktır’ Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713) der ki: ‘Samed, karnı olmayan varlıktır.’

Şa’bî²⁵⁸ der ki: ‘Samed, yeme ve içme ihtiyacı olmayandır.’

²⁵⁶ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Zerrûk, *Şerhu Zerrûk alâ metni’r-risâle*, 2 cilt (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427/2006), 1/33.

²⁵⁷ Müfessirlerin “samed” kelimesi hakkındaki görüşleri için bk. Mukâtil, *Tefsir*, 4/923-926; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 24/689-692.

İkrime (ö. 13/634) der ki: ‘Samed, içinden bir şey çıkmayandır.’

Bazı müfessirler ‘Samed’ kelimesini, sonrasında gelen ayetlerle açıklamıştır: Yani: ﴿يَلِدْ وَيَمْلُكْ وَيُؤْتِ لَهُ كُنُوزًا حَقْدًا﴾ yani: *“O doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’nun dengi değildir.”*

İbn Abbâs şöyle demiştir: ‘Samed, hiçbir kimseden doğmamış olandır. O’nun ululuğu tam kemale ermiştir ve O’ndan daha yüce bir varlık yoktur. İhtiyaç anında kulların ihtiyaçlarını arz ettiği kimsedir.

Katâde (ö. 117/735) der ki: ‘Samed, insanlar yok olduktan sonra da baki kalandır.’

Ali b. Mûsâ der ki: ‘Samed, akılların onu idrak etmekte aciz kaldığı kimsedir.’

İkrime der ki: ‘Samed, ondan yukarı kimse olmayan kimsedir.’

Sâdî der ki: ‘Samed, bela ve fitne zamanında kendisinden yardım istenen kimsedir.’

Yemânî der ki: ‘Samed, asla uyumayan kimsedir.’

İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) der ki: ‘Samed, kimsenin sıfatıyla sıfatlanmayan, kendi zati sıfatlarıyla kaim olan kimsedir.’

Mukâtîl b. Hayyân (ö. 135/752) der ki: ‘Samed, asla ayıbı olmayan kimsedir.’

Rebî (ö. 65/685 [?]) der ki: ‘Samed, musibetler ve afetler karşısında asla değişmeyen sabit ve daim olan kimsedir.’

Saîd b. Cübeyr der ki: ‘Samed, kendi sıfatında kâmil olan ve kendi işinde tam kudret sahibi olandır. Samed, galip demektir; Hiç kimse O’na galip gelemes.’

Ebû Hüreyre der ki: ‘Samed, Senden müstağni (ihtiyaçsız) olan, ama senin O’na mutlak surette muhtaç olduğun zattır.’

Hemedânî der ki: ‘Samed, fani olmayan kimsedir.’

Hasan b. Fazl der ki: ‘Samed, dilediğini yapandır; hiç kimse ona karşı koyamaz’

²⁵⁸ Ebû Amr Âmir b. Şerâhîl b. Abd(illâh) el-Hemdânî eş-Şa‘bî (ö. 104/722) Hadis âlimi, tâbi.

Muhammed b. Ali (ö. 114/733 [?]) der ki: ‘Samed, gözlerin onu göremediği, aklın onu idrak edemediği zattır. Her şey onun ölçüsüne göre şekillenir.

Cafer der ki: ‘Samed, gözle görünmeyen, akılla ulaşılmayan, mahlukatın bilgisiyle bilinmeyendir. O’nun ötesinde başka bir şey bilmeye kadir olmayandır.’

“es-Samed” ismi beş harftir: Elif (ا), lâm (ل), sâd (ص), mîm (م), dâl (د). Elif, onun vahdâniyetine (birliğine) işaretler. Lâm (ل), onun ulûhiyetine (ilahlığına) işaretler. (Sâd harfinin idğâm-ı şemsiyye harflerinden olması sebebiyle) Elif ve Lâm’ın birbirinin içinde örtüşmesi, (harf olarak görünmesine rağmen okunmaması) da şu gerçeğe işaret etmektedir: Allah’ın zâtı görülmez, O’na hiçbir şey kıyaslanamaz. Hiçbir akıl ona erişemez, hiçbir ilim O’nu kuşatamaz. Fakat yazıda açıktır; bu Allah’ın zatı mü’minin kalbinde sabittir ve kıyamet gününde müminlere görünür hale gelecektir. Sâd (ص), Allah’ın sırrının gerçekliğine işaretler. Mîm (م), O’nun doğru ve hak üzere oluşuna işaretler. O’nun gerçek mülk ve hükümlanlığına işaret eder; dilediğine verir, dilediğinden alır. “Samed”, öyle bir zattır ki, varlığı asla sona ermez, yokluk rüzgârı onun tarafına hiç esmez. “Samed”, öyle bir zattır ki, diller O’nu anlatmakta aciz kalır, parmaklar O’nu etmekten işaret bile acizdir. İbn Attâr der ki: Samed, yemek yemeyen ama ihtiyaç anında ikram eden kimsedir. İbn Attâr der ki: Samed odur ki, yemek yemez; fakat yedirir. İhtiyaç zamanında herkes O’nun dergâhına yönelir. Her kim hakikati bildiyse, bilir ki o Samed daima vardır; onun yokluğu asla olmaz. Böyle bir kimse de kendi nefisini fânî (yok olmaya mahkûm) ve zelîl (aşağı, aciz) bilir, dünya nimetlerine elini uzatmaz ve onların zevkine yönelmez.” Birçok hakîm demişlerdir ki: ‘Eğer dünya altından, ahiret ise çamurdan bir çömlektan ibaret bulunsaydı bile, akıllı kişi yine dünyaya rağbet etmezdi. Çünkü dünya geçicidir. Kalıcı olan çömlek, geçici altından daha üstündür. Peki ya dünya çömlek gibi geçici, âhiret altın gibi kalıcıysa, o hâlde âhiret elbette ki çok daha değerlidir.

Hikâye: İki kişi bir ev konusunda tartışıyorlardı, derken o evin duvarından bir kerpiç dile geldi ve şöyle dedi ki: “Ben bir pâdişâh idim, bin yıl dünyada padişahlık ettim. Sonra öldüm, çürüdüm. Bin yıl daha böylece yattım. Sonunda bir kişi geldi, beni bir bardak yaptı. Bir süre o bardağı kullandı, sonunda kırıldı. Tekrar bin yıl toprağın içinde yattım. Ondan sonra bir kişi geldi, beni bir kerpiç yaptı, bu duvara yerleştirdi. Şimdi siz neyin kavgasını ediyorsunuz ki, bu ev için birbirinize düşüp incitiyorsunuz?”

Her kim şu gerçeği anladıysa bilir ki, o Samed yemez, içmez; ama yedirir, içirir. Rızkını ancak ondan istemelidir ve kendi halini ona havale ederek tevekkül etmelidir. Rızık için kederlenmeyiniz. Nitekim birini yaratırken tek başına yarattı, kimseye ihtiyacı yoktu. O halde rızık vermekte de ortağı yoktur. O halde, rızık veren odur, rızığımızı ondan bilelim ki; bizim gerçek rızık vericimiz (Rezzâk) olan odur.

Nitekim İbrahim Halilullah, durumunu Allah’a şöyle anlatmıştır; Cenab-ı Hak onun sözlerini kendi kelâmı içinde peygambere şöyle nakleder: ﴿الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي﴾

﴿الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ﴾ “O ki, beni yaratandır ve beni doğru yola erİştirendir; O ki, beni yedirir ve içirir; O ki, hasta olduğumda bana şifa verir.”²⁵⁹ Çünkü İbrahim aleyhisselam doğacağı zaman, annesi bir mağaraya vardı ve orada doğurdu. Annesi onu emzirdi, sonra mağaranın bir köşesine koydu ve mağaranın ağzını da taşla kapattı. Bir müddet zaman geçtikten sonra geldi ve gördü ki İbrahim’in, bir parmağından süt, diğer parmağından bal emiyor. Annesi hayrete düştü ve ‘Acaba bu nasıl bir şeydir?’ dedi. İbrahim ise beşikten, dudağının altından şöyle dedi: ‘Sabret, sana bunun nasıl olduğunu anlatacağım.’ Sonra İbrahim büyüdü, genç bir delikanlı oldu ve parmağını emme dönemi geçti. Annesine ve kavmine sordu: ﴿مَا تَعْبُدُونَ﴾ “Neye taparsınız?”²⁶⁰; ﴿مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ﴾ “Şu

kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?”²⁶¹ Onlar da: ‘Putlara taparız.’ dediler. Bunun üzerine İbrahim “Onlar sizin sözünüzü işitir mi? Onlara dua etseniz cevap verir mi? Yalvarırsanız sizi korurlar mı? Onlara tapmanız sebebiyle size bir iyilik ederler mi? Onlara tapmazsanız size bir zarar verirler mi?” dedi. Onlar: ‘Hayır’ dediler. İbrahim ‘Öyleyse neden onlara taparsınız?’ dedi. Onlar ise: ﴿بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ﴾ “Hayır! Biz atalarımızı

onlara taparken bulduk.”²⁶² dediler. İbrahim dedi: ‘Bunlar benim düşmanımdır, ben bunların düşmanıym.’ Sonra dedi: ‘Alemlerin Rabbi olan Allah’a inanırım ve yalnız O’na ibadet ederim.’ Dostları ona sordular: ‘O terbiye edici rab kimdir?’ İbrahim dedi: ﴿الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ

يَهْدِينِ﴾ “Beni yaratan ve bana yol gösteren alemlerin Rabbi olan Allah’tır.”²⁶³ Beni yaratan odur, sonra doğru yolu bulmam için bana başarı verdi, rızık verdi ve rızık istemeyi de bana

²⁵⁹ Şu’arâ 26/78-80.

²⁶⁰ Şu’arâ 26/70.

²⁶¹ Enbiyâ 21/52.

²⁶² Şu’arâ 26/74.

²⁶³ Şu’arâ 26/78.

öğretti. Eğer o göstermeseydi, göbekten kan emilerek beslendiğimi nasıl bilirdim? Eğer o bildirmeseydi, şefkatli annemin memesinden süt emmesini nasıl bilebilirdim? Eğer bana süt gerektiği vakit Allah beni ağlatmasaydı, annem beni ne zaman emzireceğini nasıl bilirdi? Sonuç olarak, bana bir parça etten cesaret ve çeviklik vermeseydi, mağarada parmağımdan bal ve süt emmesini nasıl bilirdim? Beni yaratan odur, bana yediren, içirendir. Büyüdüğümde muhabbet şarabını bana içirdi. O şarabın zevkiyle dedi ki: ‘O beni Nemrud’un ateşinden korkutmadı, Cebrail’in yardımına muhtaç kılmadı.’ Eğer İbrahim’e parmağından yedirip, içirdiyse, Hz. Muhammed’in ümmetinden olan âşıklarına sebebsiz yedirip içirir.

Ebû Bekir Verrâk (ö. 280/893) der ki: “يُطْعَمُنِي بِلَا طَعَامٍ وَيَسْقِينِي بِلَا شَرَابٍ” ‘yiyeceksiz yediren, içeceksiz içiren odur.’²⁶⁴ Yani doğrudan lütfuyla doyurdu ve besledi. Nitekim Hz. Peygamber buyurdu ki: “أَيُّتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِي” “*Rabbimin katında gecelerim; O, beni yedirir ve içirir.*”²⁶⁵ O Sameddir, kullarına yedirir, içirir. Kimisini vasıta yoluyla yedirir, içirir ve kimisini de vasıtasız kendisi içirir.’

Hikâve: Buna delil, bir su taşıyıcısı hikayesidir. Bu su taşıyıcısı Peygamber’in huzurunda iken, Peygamberin üç gün boyunca şu ayeti okuduğunu işitti ki: ﴿وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ﴾ “*Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın*”²⁶⁶ Sâkî (su taşıyıcısı) bu ayeti duyunca çok etkilendi ve işini teşekkür ederek bıraktı. O gece rüyasında bir kişi geldi ve ona bir kadeh ‘şarap’ verdi. Bundan sonra yirmi yıl yaşadı, ama artık başka yiyecek istemedi.

Ali b. Kadim der ki: ‘Abdurrahman b. Ebî Nuaym ayda bir kez yemek yerdi. Bu haber Haccâc’a ulaştı. Abdurrahman’ı getirdi, bir eve koydu, kapısını kilitledi. On beş gün sonra kapıyı açtı ve gördü ki namaz kılıyor. Haccâc: ‘Ey fasık, abdestsiz namaz mı kılıyorsun?’ dedi. O da: ‘Bu eve girdiğimden beri abdestliyim’ dedi.

Hikâve: Ebû Saîd Harrâz der ki: Halep’te kâfirlerden biri, bir müslüman köleyi esir etti. Seyfû’d-Devle zamanında o köle kâfirlerin elinden kaçtı, iki yüz fersah (yaklaşık 1200km) yol yürüdü, hiçbir şey yemedi. Seyfû’d-devle sordu: ‘Nasıl dayandın yiyeceksiz?’ Köle dedi

²⁶⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve l-beyân*, 20/64.

²⁶⁵ Buhârî, “Savm”, 49; Müslim, “Sıyâm”, 59

²⁶⁶ Hûd 11/6.

ki: ‘Her acıktığımda, susadığımda veya zayıf düştüğümde üç defa ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ okudum, doydum ve güçlendim.

Şiblî der ki: ‘Allahu Teâlâ önüme bir manevi bir sır koymuştur ki, onunla doyarım. Eğer Allahu Teâlâ o inceliği senden alırsa, artık yemeğe muhtaç olmazsın. Öyleyse Allah’ın isimlerini çok zikret.

Hikâye: Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909) der ki: ‘Yarın kıyamet gününde, insanlar çıplak olarak diriltilecekler; ancak takva elbisesi giyenler hariç. Yine tüm halk o gün aç bırakılır; ancak marifet yemeğini tadanlar hariç. Tüm halk susuz da bırakılır, ancak marifet şarabını içmiş olanlar hariç.

Hiz. Yûsuf babasının yanında olduğu çocukluk çağlarında her gün bir çanak süt onun rızkıydı. Ama onu kuyuya attıklarında, Allahu Teâlâ semadan Cebrail ile ona cennetten bir kadeh süt ve bir kadeh bal gönderdi ve Cebrail şöyle dedi: ‘Babanın yanında her gün öğlen bir çanak süt alıyordun ya, şimdi biz senin yanındayız. Sana hem süt hem bal veriyoruz ki, seni yediren ve içirenin baban değil de Bizim olduğumuzu anla.’ Yûsuf kuyuya atıldığında kendi kendine ağladı. Kardeşleri yanına gelirdi. Ama kuyunun içine atıldıktan bir süre sonra işler tersine döndü. Yûsuf’a Allah’tan selam geldi, rahatladı ve sevindi. Kardeşleri ise ağlayarak eve döndüler. İşte aynen bunun gibi, dünyada zalim ne kadar güçlü görünse de aslında mazlumun hali samimi ve huzurludur. Mazlum dışta perişan görünür ama içi saray gibidir, çünkü mezar menziline varınca işler tersine döner. Nasıl ki; Yûsuf kuyudan çıktığında açlık, susuzluk ve çıplaklık olmak üzere üç tür sıkıntıdan kurtuldu. Cebrail ona cennetten bir cennet elbisesi getirdi. Mümin de, dünyada bu üç; açlık, susuzluk ve çıplaklık korkusundan uzak değildir. Mezara konulunca gözlerini açar, görür ve der ki: ‘Nereden nereye geldim.’ Ona bir hitap gelir ki: ‘Ey Kulum, sevdiğin dostların seni yalnız bıraktılar. Eğer yanında kalsalardı, ağlayışlarının bile sana faydası dokunmazdı. Kederlenme, ben sana kıyamete kadar yoldaşım. Eğer çıplaksan işte sana elbise ve eğer susuzsan işte Selsebil şarabı ve eğer yalnızsan işte sana dost yüce Rabbin. Yûsuf’a kuyuda şarap içirildi, Cebrail gözleriyle bakardı. Mümin de mezarda saadet tekkesine yaslanır, Tahûr (tertemiz içecekler) şarabı içer ve Allah’ın cemaline bakar. Allah’ın Samediyeti (hiçbir şeye muhtaç olmayışı) onda görünür. ﴿وَالَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ﴾

“O ki, beni yarattı, bana hidayet verdi.”²⁶⁷ ﴿وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ﴾ “Beni yedirdi ve içirdi.”²⁶⁸

²⁶⁷ Şu’arâ 26/78.

Zira Meryem, babasından yetim kaldı, Zekeriya onun bakımını üstlendi onu besleyip büyüttü, dadılık etti. Meryem kimseye muhtaç olmadı çünkü Allah'ın rızkını yedi (yedirildi) Sa'lebî'de Tefsiri'nde şöyle der: Zekeriya, Meryem için yüksek bir yerde bir ev yaptı. Kâbe şeklinde bir yapıydı ve kapısına merdivenle çıkarlardı. Yedi kapı birbirine bağlıydı. Kendisi gidip gelecek olursa, kapıları Meryem'in üstüne kilitler ve anahtarı yanına alırdı. Geri döneceğinde kendisi açardı. Meryem'in yanında yazın kış meyvesini, kışın da yaz meyvesini bulurdu. Birgün Zekeriya sordu ki: ﴿قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا﴾ **“Ey Meryem, bu nimet sana nereden geldi?”** Meryem cevap verdi: ﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ **“Allah katından.”**²⁶⁹ O'nun adı Samed'dir; yemez, içmez ama mümin kullarına yedirir, içirir.²⁷⁰

Bir rivayette de denir ki: Zekeriya yaşlandığında ve zayıflığı had safhaya ulaştığında, İsrailoğulları'na dedi ki: 'Ben yaşlanıp zayıf düştüm ve artık iş gücüm kalmadı, Meryem'i ne yapalım?' Kavim dedi ki: 'Biz kızlık çağına gelmiş bir kimseyi himayemiz altına almayız' dediler. Bunun üzerine kura çektiler. Bir marangoz genç vardı, adı Yûsuf idi. Kura ona çıktı. Meryem'in amcası ağlayınca Meryem'i ona emanet ettiler. Meryem, Yûsuf'un bu işten dolayı üzgün olduğunu görünce, 'Neden üzülüyorsun? Allahu Teâlâ Samed'dir, O besler' dedi. Bir defasında Yûsuf, Meryem'e yiyecek getirdi. Geri döndüğünde getirdiğinden daha fazlasını buldu. Bu haber Zekeriya'ya ulaştı. Zekeriya sordu: ﴿قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا﴾ **“Ey Meryem, bu nimet sana nereden gelir?”** Meryem cevap verdi: ﴿قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ﴾ **“Allah katından gelir”**²⁷¹ ki, O Samed'dir; kullarına ummadıkları yerden rızık verir.²⁷²

Eğer Allahu Teâlâ, İmrân kızı Meryem hakkında bu ihsanda bulunmuşsa, Muhammed Mustafa'nın kızı Fâtıma hakkında ne lütufta bulunmuştur. Câbir'den rivayet edilmiştir: Peygamber bir gün evlerinin etrafını dolaştı ve yiyecek bir şey bulamadı. Fâtıma'nın evine geldi ve sordu: 'Hiç yiyecek bir şey var mı?' Fakat orada da bulamadı. Hz. Peygamber geri döndü. Bu sırada bir komşu iki parça etle ile pişirilmiş bir miktar yahni getirdi. Fâtıma onu bir

²⁶⁸ Şu'arâ 26/79.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/37.

²⁷⁰ Olay Sa'lebî'nin tefsirinde şu şekilde nakledilmektedir: “Zekeriya (a.s.) onun (Meryem'in) bakımını üstlenince, onu halası Yahyâ'nın annesi (Elîşa) ile bir araya getirdi ve ona süt anne buldu. Meryem büyüyüp kadınlık çağına erişince, Zekeriyyâ ona bir mihrab (özel bir oda) yaptırdı. Bu oda, mescidin içinde, kapısı ortaya açılan ve sadece bir merdivenle çıkılabilen özel bir bölme idi – tıpkı Kâbe'nin kapısı gibi. Böylece ondan başkası oraya çıkamazdı. Zekeriya her gün ona yiyecek, içecek ve yağ gibi ihtiyaçlarını getirirdi.” Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 3/57.

²⁷¹ Âl-i İmrân 3/37.

²⁷² Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ el-Begavî, *Me'âlimu't-tenzîl*, 5 cilt, thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 1/434.

tepsiye koydu, örttü ve Hasan'ı Hz. Peygamber'e gönderdi. Hz. Peygamber geldi, Fâtıma dedi ki: 'Ey Allah'ın Resûlü, siz gittikten sonra bir komşu iki parça etle biraz yahni getirdi' dedi. Sonra yemeği getirdi. Hz. Peygamber tepsiyi önüne aldı, örtüsünü açtı ve tepsinin dolu olduğunu gördü. Hz. Peygamber dedi ki: 'Ciğerparem, bu senin söylediğin kadardan fazla,' dedi. Fâtıma ilerledi ve gördü ki Allahu Teâlâ bereket vermiş. Allah'a şükretti ve Hz. Peygamber'e salavat getirdi. Sonra Hz. Peygamber kavmini ve komşularını çağırdı, hep birlikte yediler ve komşulara dağıttıkları halde tepsi yine dolu kaldı. Hz. Peygamber dedi ki: 'Ciğerparem, bu bereket sana nereden geldi?' Fâtıma cevap verdi: 'Allah katındandır' Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَكَ شَبِيهَةً بِسَيِّدَةِ نِسَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ” “*Seni İsrâiloğulları kadınlarının efendisine (Hz. Meryem'e) benzeten Allah'a hamdolsun!*”²⁷³ Böylece Samed, dilerse herhangi sebeple kullarını rızıklandırır, dilerse sebepsiz yedirir.

Hikâve: Bir gün bir yolcu yolda giderken ayağı kırık bir serçe gördü ve bir keklik ona yiyecek veriyordu. Yolcu kendi kendine dedi ki: 'Bir serçe ayağı kırıldığı için rızık arayamaz hale gelmiş. Allahu Teâlâ onun rızıkını, daha büyük bir kuşa havale etmiş ve onu besliyor. Eğer ben de iş ve güçten el çekip bir köşeye çekilirim, Allahu Teâlâ benim rızıkımı eksik eder mi? Bunun üzerine halktan uzaklaşıp bir köşeye çekildi. Bir gün bir adam onu ziyaret etti ve hikayesini sordu. Misafir dedi ki: 'Bu senin yalnızlığına sebep ne oldu?' Derviş serçe kıssasını anlattı. Ayağı kırık serçeyi gördüğümünden beri, başka hiçbir şey istemedim. Misafir şöyle dedi: “Sen serçeyi örnek almışsın ama asıl örnek alman gereken keklik idi!”

Allah'ın sıfatını şöyle tanımlayasın: ﴿وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ﴾ “*O yedirir, fakat yedirilmez.*”²⁷⁴ Bu, onun sıfatıdır. Samed adının da özelliği şudur ki, Samed adını zikredenin karnı acıkmaz. Ancak kişi bu ismi zikretmeyince acıkır.

'Samed' kelimesinin bir başka anlamı da insanlar ihtiyaçlarını onun huzuruna arz ederler. Çünkü ihtiyaçların karşılayıcısı odur. O'ndan başka birine ihtiyaç bildirilmez. Nitekim Hz. İbrahim aleyhisselamı ateşe attıklarında, melekler feryat edip şöyle dediler: 'İlahi, bize izin ver, dostuna yardım edelim.' Hitap geldi ki: 'İzni ondan isteyin, eğer sizden yardım isterse edin ve eğer yardım istemezse, benimle dostum arasına girmeyin. Bunun üzerine rüzgarla görevlendirilmiş melek geldi ve dedi ki: 'Ey İbrahim, rüzgâr benim emrimdedir. Eğer dilerse, ona bir işaret edeyim, öyle bir rüzgâr essin ki; o ateş sönsün ki

²⁷³ Buhârî, “Enbiyâ”, 21.

²⁷⁴ En'âm 6/14.

yeryüzünde bir zerre ateş kalmasın.’ Her bir melek ve her bir canlı varlık kendi kuvvetini İbrahim’e arz etti. İbrahim hiçbirine cevap vermedi ve kertenkele hariç her bir canlı ağızlarıyla su taşıyarak o ateşe atardı. Bunun üzerine Resûlullâh buyurdu ki: ***‘Her kim bir kertenkeleyi bir vuruşta öldürürse Allah ona yüz sevap verir. Her kim iki vuruşta öldürürse elli sevap verir. Her kim üç vuruşta öldürürse yirmi sevap verir.’***²⁷⁵ Her kim Allah’ın dostu olursa -İbrahim gibi- ona dost olmak gerekir ve her kim düşmanı olursa ona düşman olmak gerekir. İbrahim ateşe atıldığında, gökyüzünden Cebrail karşısına geldi ve sordu: ‘Hiç ihtiyacın var mı?’ İbrahim, Cebrail’den yüzünü çevirdi ve dedi ki: ‘Senden değil.’ Sonra tekrar geldi ve sordu: ‘İhtiyacın var mı?’ İbrahim cevap verdi: ‘Senden değil ve eğer varsa da bana değil.’ Cebrail dedi ki: ‘Eğer bir ihtiyacın varsa, O’na söyle.’ İbrahim dedi: ‘Benim halimi bilmesi, O’na arz etmemden fazlasıdır, bu bana yetmez mi?’ Yani, O benim halimi bilir ki bu bana yeter. Bunun üzerine hitap geldi : ‘Ey Halil, mademki sen başkasından yüz çevirdin, yüzünü bizim huzurumuza yönelttin; elbette biz de sana yardımcı olduk. Sen ateşe varınca biz o ateşi gül bahçesine çevirdik’

Hikâye: Müminin ömrü sona erdiğinde, yani ahirete yöneldiğinde nefsi çekilmeye başlar. O sırada İblis, kadehler dolusu şarap alıp karşısına gelir. Eğer mümin de o mel’unun yüzünden yüz çevirirse, kendisine şöyle bir hitap gelir: ‘Ey kulum! Madem sen ondan yüz çevirip, yüzünü bizim huzurumuza yönelttin, biz de sen kabre varıncaya kadar mezarını cennet bahçelerinden bir bahçe kılarız. Orada, seninle dost olacak huriler, yoldaşın olacak genç hizmetçiler (gılman ve vildan), sana öğüt verecek Rıdvan (cennet bekçisi) ve rahman olan Allah’ın rahmeti de sana eşlik eder.

Şiblî rahmetullahi aleyh der ki: ‘Dostlar cemalini görmek arzusuyla Lübnan dağına çıktım, orada bir yiğit gördüm ve ilahi hayranlık içinde feryat fıgan edip çağırıyordu. Beni görünce dedi ki: ‘Ey Şiblî, onun adı nedir? Ben de cevap verdim: ‘O’na ulaşmak mümkün değil.’ O da dedi ki: ‘O’ndan kaçmak da mümkün değil.’ Sonra sordum: ‘O’nu nereden tanırsın?’ Dedi ki: ‘Ben nefsimde esir olmuş bir gençtim. Bana bir sıkıntı uğradı, tabibin kapısına vardım. Dediler ki: ‘Tabib valinin kapısına vardı.’ Reisin kapısına vardım, dediler: ‘Reis hacibin kapısına gitti.’ Ben hacibin kapısına vardım, dediler ki ‘Hacib vezirin kapısına vardı’, ben vezirin kapısına vardım, dediler: ‘Vezir sultanın kapısına gitti.’ Sultanın kapısına vardım, dediler: ‘Sultan mescide gitti.’ Mescide gittim ve gördüm ki sultan mihrabın önünde, iki elini duaya kaldırmış. Ben bu hale hayret ettim, o anda bir ses canımın kulağına erişti ve

²⁷⁵ Müslim, “Selam”, 147.

dedi ki: ‘Tabibi nerede buldun?’ Dedim ki: ‘Reis kapısında, reisi hacib kapısında, hacibi vezir kapısında, veziri sultan kapısında, sultanı Sübhân kapısında buldum. Şimdi sen de o kapıya var, vezir bile sultana muhtaçtır. Eğer dertten inlersen, O’na (Allah’a) inle ki dertlere derman olan O’dur. İşte O vakitten beri o dert gitti ama gönlümde bir dert yenilendi. Ona derman ise dostun cemalidir. Eğer gönül derdine derman bilersen, söyle de artık inlemeyeyim. Dedim ki: ‘Canım, inle ki ne güzel inlersin, senin iniltin dost kullarının iniltilerine benzer. Çünkü Yûsuf kuyuda yalnız kalınca, babası onun halini gözünün önüne getirip bir şekilde ağladı. Cümle gök melekleri bile ağlaştılar ve dediler ki: ‘İlahi, oğulcuğunun sesini işitiyoruz ancak bu iniltileri peygamberlerin iniltilerine benziyor. Hitap geldi ki: ‘Evet, bu inilti Yakub’un oğlu Yûsuf’undur.’ Sonra Cebrail yetişti ve seslendi. ‘Ey Yûsuf, Allahu Teâlâ sana selam gönderdi ki: ‘Ey benim garip yavrucuğum, nasılsın?’ Yûsuf, Allah’ın selamını işitince çok mutlu oldu. Yûsuf’un koluna bir gömlek bağlanmıştı. O gömleği İbrahim’e Cebrail getirmişti ve Yûsuf’a giydirildi. Cebrail, Yûsuf’a öğüt verdi ve dedi ki: ‘Kederlenme, bir gün bunlardan kurtulacaksın. Sana bir dua öğreteyim, onu oku ki kederin gönlünden gitsin.’ Dua şudur: “ يَا كَاشِفَ كُلِّ كُرْبَةٍ، وَيَا مُجِيبَ كُلِّ دَعْوَةٍ، وَيَا جَابِرَ كُلِّ كَسِيرٍ، وَيَا مُؤْنِسَ نَجْوَى كُلِّ وَاحِدٍ، وَيَا صَاحِبَ كُلِّ غَرِيبٍ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ، أَسْأَلُكَ أَنْ تَجْعَلَ لِي فَرْجًا، مَخْرَجًا وَأَنْ تَقْذِفَ حُبَّكَ فِي قَلْبِي حَتَّى لَا يَكُونَ لِي هَمٌّ وَلَا دَخْرٌ غَيْرُكَ وَأَنْ تَحْفَظَنِي يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ ” “Ey her zorluğu açan, Ey her duaya cevap veren, ey her kırığı onaran, ey her yalnızın dostu, ey her garibin yoldaşı, Sen’den başka ilah yoktur, Sen eksiksiz ve yücesin, Senden bana bir çıkış ve kurtuluş sağlamanı ve Sen’in sevgini kalbime koymanı diliyorum. Öyle ki, bende başka bir dert ve Sen’den başka bir hatırlayış kalmasın. Ve beni korumanı diliyorum, ey merhametlilerin en merhametlisi.”²⁷⁶ Yûsuf sordu: ‘Şu an vakit nedir?’ Cebrail dedi: ‘Seher vaktidir.’ Yûsuf dedi ki: ‘O halde ben de dua edeyim. Ve Allah’tan bir dilekte bulunayım, bu vakit dertlilere ve sıkıntıda olanlara rahatlık ver. Allahu Teâlâ, Yûsuf’un duasını kabul edip o vakitte bütün dertlilere rahatlık verdi. Çünkü O Samed’dir, yani ihtiyaçlar ancak ona arz olunur. O halde, O’ndan başkasına, O’ndan daha fazla ihtiyaç dilemek uygun değildir.

Hikâye: Bir vakit Mûsâ aleyhisselam, Karun’a öfkelenildi. ‘Tutun Karun’u!’ dedi. Karun boynuna kadar toğrağa battı. Karun feryat edip dedi ki: ‘Ey Mûsâ, esirge beni, acı bana, merhamet et!’ dedi. Mûsâ dedi ki: ‘Tutun!’ yer Karun’u daha fazla yuttu. Karun tekrar feryat edip, ‘Ey Mûsâ, esirge beni!’ diye yalvardı. Ama ne kadar yalvardıysa da Mûsâ dönüp

²⁷⁶ Safûrî, *Nüzhetü’l-mecâlis*, 1/97.

bakmadı. Nihayet yer Karun’u tamamen yuttu. Sonra Mûsâ’ya hitap geldi ki: ‘Ey Mûsâ, ne kadar katı yürekli birisin. Düşmanın yetmiş kere ‘Ey Mûsâ kurtar beni’ diye yalvardı, sen bir kez esirgemedin. Allah’ın azmi hakkı için, eğer bir kez ‘Ey Mûsâ’nın Tanrısı’ deseydi, yetmiş kez ‘Lebbeyk’ diyerek cevap verirdim.’²⁷⁷ Musa şöyle dedi: ‘Ey keremi çok ve lütfu bol padişah, eğer o demediyse, bugün senden daha çok yalvaracağımız yoktur. Biz miskinleriz ki, nefs-i emmâre (kötülüğü emreden nefis) elinden sen bizi kurtar ve ahiret azabından sakla.’

Samed’in bir anlamı da; “yemez içmez” demektir. Herhangi bir kuluna ki, Samediyet sıfatıyla tecelli etmişse, o da yemekten ve içmekten kesilir. Nitekim Mecnun, bir duvarda Leyla’nın nakşını gördü, yedi gün karşısında durdu, yemedi, içmedi. Sordular ki: ‘Nasıl dayandın yiyeceksiz?’ Cevap verdi: ‘Her kim dostla hoş olursa, onun yemekle içmekle ne işi vardır? Bir gün de bir pınar başında gördü, ‘Seni tekrar nerede göreyim?’ dedi. Cevap verdi: ‘Burada dur ki, beni göresin.’ Bir yıl durdu, yemedi, içmedi, yerinden kıpırdamadı. Zira onun vücudu aşkla doluydu, dileği aştı, yemek içmek değildi. Aşık olanın, yemeğe muhtaç olmaması hiç de şaşılacak bir şey değildir.

Hikâye: Bir sufi, bir ruhbanın evine misafir oldu. Sufi içinden ‘belki bu rahip Müslüman olur’ diye bir temennide bulundu. Rahip dedi ki: ‘İsa kırk gün yemek yemezdi, ben onun dinini nasıl terk edeyim?’ Sufi dedi ki: ‘Eğer ben elli gün yemek yemezsem Müslüman olur musun?’ Rahip dedi ki: ‘Evet, olurum.’ Sufi, rahibin yanında elli gün kaldı ve hiç yemek yemedi. Böylece Hz. İsa’dan on gün daha fazla yemeden kaldı. Bu aziz kimse, Allah’ın salih kullarındandı. Allah’ın cemaline vakıf olan kullar vardır. Şimdi bir avuç toprak olan varlık, o yüce huzura nasıl yol bulur? Ancak, şunu söylemişlerdir ki, Allah’ın bu ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ sıfatları hangi kula inayet edecekse, o sıfatlardan biriyle ona tecelli eder. O kul o sıfatla nitelendirilir ve muhalefetten uzak olur. O zaman kul Allah’ın buyurmadığı yerden uzak durur.” Şüphesiz, o kul Allah’a yakın olur. Nitekim Veysel Karânî, ‘ehadiyet’ (birlik) sıfatıyla tecelli etti. Veysel de aynı şekilde kaldı, evlenmedi. Kimseye mürid olmadı ve kimseyi mürid edinmedi. Hatta Resûlullâh bile onu görmeye geldi. Her kim ki Samediyet sıfatıyla tecelli ederse, o da yemekten ve içmekten kesilir.

Hikâye: İki melek bir yerde karşılaştılar ve birbirlerine sordular: ‘Neredeydin ve nereden gelirsin?’ Biri dedi ki: ‘Doğudaydım, batıya vardım.’ Diğeri sordu: ‘Neden vardın?’ Dedi ki: ‘Bir kâfir balık ağı kurmuştu, Allah beni gönderdi. Vardım, balıkları sürdüm, o ağa

²⁷⁷ Bu rivayetin kaynağını bulamadık.

ilettilim ki, o kâfir mahrum kalmasın.’ Diğeri sordu: ‘Sen nereye vardın?’ Dedi ki: ‘Batıdaydım, doğuya vardım.’ Sordu: ‘Neden vardın?’ Dedi ki: ‘Allah dostlarından bir kişi yirmi yıldır bir içim su içmemiş, bugün bir dost ona bir bardak su getirdi. Allahu Teâlâ beni gönderdi, vardım, o suyu döktüm.’ O aziz sudan mahrum kaldı. Kulları Allah’ın cemalinden bir işaret görmek ister, bir avuç topraktan Âdem’i yaratan Allah’ı nasıl görsün? Gel şimdi gör ki, cebbâr-ı âlem (alemin yüce sahibi) kendi cemaline nasıl yol gösterdi. Kendi sonsuz kereminden kendi isimlerini kullarına öğretti. O isimlerle kul O’nun dergâhına yol bulur. O’na yol bulmak, O’nun ismine bağlıdır.

Allah’ın İsimlerinin Çok Olmasının Hikmeti

O’nun isimleri çoktur. Hikmeti nedir?

İlk hikmet şudur: Arap der ki, “وَكثْرَةُ الْأَسْمَاءِ تَدَلُّ عَلَى شَرَفِ الْمَسْمُوعِ” “İsimlerin çokluğu, isim sahibinin yüceliğine işaret eder.”²⁷⁸ Ad çoğaldıkça, ad sahibi daha izzetlidir. Allahu Teâlâ da azizdir, adı da çoktur.

İkinci hikmet, kulların ihtiyacının çok olmasıdır. İsimler çoğaldı ki, her bir kişi kendi ihtiyacına göre hangi isim uygunsa onunla dua edebilir. Böylece ihtiyacının hakkını dileyebilir, kabul edilmeye daha yakın olur. Mesela bir kişinin ihtiyacı rızk ise, ‘Rezzâk’ diye dua eder.

Üçüncü hikmet şudur: Padişahın kapısında vezir, naib, hacib, tercüman gibi birçok görevli bulunur. Mazlum (mağdur, zor durumda olan) kişi kendi haline uygun olan kapıcıya tutunur, O kişi aracılığıyla padişaha arzda bulunur.

Padişah-ı kerim (cömert padişah) da kendi isim tercümanlarının keramet (lütuf) merkezine çok önem verir. Öyle ki kullar kendi isteğine uygun isme tutunursa, onu yüce makama (Allah’a) arz eder ve o isim sayesinde iş ve koruma sağlanır.

Dördüncü hikmet şudur: Çünkü sultanın (Allah’ın) şanı sadece bir tür nimetle sınırlı kalmaz. Her türlü nimet onundur. Sultan-ı ezel (ezeli Sultan) da kendi (bütün) nimetlerin sahibidir. O’nun lütfu geniş bir sofraya gibidir. Allah’ın isimlerinin dereceleri ve sıfatlarıyla beraber öyle bir rahmet hazinesi (rahmet sofrası) tertiplenmiştir ki, kullar diledikleri zaman,

²⁷⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, 2/488.

isimlerin kadehlerinden o buluşma şarabını içebilirler. Böylece kulların o yüce makama olan arzuları, isteği artar.

Beşinci hikmet şudur: Birisi yüksek bir bahçe dikse, gerek her bir meyveden ve her bir çiçekten ve her bir gülden orada bulunsa ve her ne türlü meyve ve ne türlü gül isterlerse orada bulunsa. Allah kendi sıfat bostanında ve kendi ad gülzârında çeşitli güller ve rengarenk çiçekler dikti. Ta ki aşıklar her an ve her saat, hangi meyveden dilerlerse yesinler ve hangi türde ve renkte çiçekten isterlerse onun kokusunu alsınlar. Allah Teâlâ der ki: ‘Kulum, her ne eksikğin olsa benim dergahıma gel ve her ne istersen benden iste ki bulasın. Zira görmez misin, kendi ihsanımdan bir lokmayı göğse yüksettim, bu Allah’ın dünyadaki gösterişli azametindendir. Kendi kahrı tecellisinden bir eseri yiyecek şekline koydum, bu nedenle başını kaldırıp yücelmesi ondandır. Kudretimden bir parça İsa’ya gösterdim, bu ölüleri diriltmek ve balçıktan kuş yapıp uçurmak meselesidir ve bu da ondandır. Kendi şevkimden bir sözü Davud’un sesine yerleştirdim ki, böylece o güzel sesle okuyup canlar almaktadır. Bu nedenle peygamber buyurdu ki: “إِنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ اسْمًا، مِائَةً إِلَّا وَاحِدًا، مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ” *“Allahu Teâlâ’nın doksan dokuz ismi vardır, Kim onları sayar ve okursa cennete girer.”*²⁷⁹ Onun gerçek kulları, bu isimlerin zevkine vardılar da kendi adlarını unuttular. Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî’nin bir müridi vardı, otuz yıl ona hizmet etmişti. Ne zaman ona iş buyursa adını sorardı. Hizmetkar bir gün dedi ki: ‘Ey şeyh, otuz yıldır sana hizmet ederim. Ad nedir ki, hala sen benim adımı öğrenemedin.’ Şeyh dedi ki: ‘Ey Battal, ne zaman ki ben O’nun (Allah’ın) adıyla tanıştım ve O’nun aşkıyla buluştum, kendi adımı unuttum. Senin adını nasıl bileyim?’

Her kim ki ﴿مَّمْ يَلِدْ وَمَمْ يُولَدْ﴾ *“Doğmamış ve doğurulmamıştır.”* sıfatıyla tecelli ederse, nazarla bakmaktan uzaklaşır. Çünkü onlar Allah’ın doğmaktan ve doğurmaktan münezzeh ve pak olduğunu müşahade (görür ve idrak) ederler. Allahu Teâlâ’dan ona bir hal meydana gelir ki, oraya mukarreb (Allah’a yakın) melekler ve peygamberler dahi araya giremezler. Nitekim Yahya peygamber’e, Allahu Teâlâ haber verdi ki: ﴿وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ *“O, efendidir, iffetlidir ve salih peygamberlerdendir.”*²⁸⁰ Ona ‘iffetli’ demelerinin sebebi, bir zamanlar kadınlardan çekilmesi -yani kadın isteğinin olmaması- veya tembellikten dolayı değil; ancak Allah’ın dilemesiyle neslinin baki kalmasıdır. Ondandır bir oğul dünyaya gelir ve o devlet sahibi olur. Allah’ın emri yerini bulur. Her kim bu makamı iddia ederse, kadınla sınılanır ve özenle

²⁷⁹ Buhârî, “De‘avât”, 68; Müslim, “Zikir”, 5-6.

²⁸⁰ Âl-i İmrân 3/39.

imtihan olunur. Eğer o kişi kadına uymazsa ve kadın ondan yüz çevirirse, bu Yûsuf ve Yahya zamanı gibi olur. Ama eğer kadın onu yoldan çıkarırsa, davasında yalandır. Bu hal ilahi tecelli parıltısından meydana gelir. Her kim ki ‘Samediyet’ (Allah’ın hiçbir şeye muhtaç olmayışı) tecellisine ererse, o kişi yemekten kesilir. Her kim ki ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ **“O doğurmamış ve doğurulmamıştır”** manevi esintisini alırsa, ona ne kadın ne de dünya arzusu kalır.

Hikâye: Hindistan hükümdarı Melik Mansûr, büyük bir filozofa hediyeler göndermişti. O filozof henüz gelmeden önce bir elçi gönderdi, onun büyüklüğünü bildirdi. Elçi dedi ki: ‘Bu kişi ki sana gönderiyorum, büyük bir alimdir ve hakikî bir hekîmdir. Senin için değerli hediyeler hazırladı. Senin de ona iki kat izzeti ikramda bulunman gerekir.’ Melik Mansûr, onu karşıladı ve yol yorgunluğunu atabilsin diye sarayında oda tahsis etti. Melik filozofun yanına geldi, ona yakınlık ve ilgi gösterdi. Filozof şöyle dedi ki: ‘Ey Melik, sana öyle üç şey armağan getirdim ki, hiçbir padişapta bu yoktur.’ Melik dedi ki: ‘Nedir o üç şey?’ Filozof şöyle dedi: ‘İlk olarak, bir macun getirdim. Eğer ondan bir parça alıp o süt gibi ak olan sakalına sürersen, öyle kararır ki kıyamete kadar bir daha beyazlamaz. İkinci olarak bir macun daha getirdim. Eğer ondan bir tek parça yersen, on beş yirmi kişilik gıdayı yesen bile, yine de iştahında zerre kadar azalma olmaz. Üçüncü olarak bir macun daha getirdim. Eğer ondan bir şerbet içersen, on beş yirmi kız ile bir saatte cimâ (birleşme) yapsan bile, yine de bedeninde hiçbir zayıflık görülmez.’ Bunun üzerine Melik Mansûr başını kaldırdı ve dedi ki: ‘Ey Efendi, ben seni akıllı sanırdım, meğer sen delirmişsin. Çünkü birincisi; o siyahlık (sakalı karartmak) yalandır ve gururdur. Bu aydınlık gerçektir ve nurdur. Ben karanlığı nasıl olur da nura değiştiririm? İkincisi; çok yemek hayvan sıfatıdır, hiç yememek ise Allah’ın sıfatıdır. Ben nasıl olur da Allah’ın sıfatını hayvan sıfatına değişeyim? Üçüncüsü; çok cimâ etmek delilikten bir parçadır. Dahası bana yazık ki, benim gibi ak sakallı birinin, bir kızın önünde diz çökmesi utanç vericidir. Layık olan, Allah huzurunda tahiyyatta diz çökmek ve gözümden akan yaşları ak sakalımın üzerine damlatmaktır.’ Sonra bana şöyle denildi: ‘O macunlarını al, kendi padişahının yanına git, çünkü sen tevhid ehliyle sohbet etmeye layık değilsin.’

“Lem Yelid ve Lem Yûled” Ayetinin Tefsiri

﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ **“O doğurmamış ve doğurulmamıştır”** ayetinin anlamı şudur ki: Allahu Teâlâ hiçbir kimseden doğmamış, kimse de ondan doğmamıştır. Eğer sorarlarsa ki; madem doğmadı neden kendisinden önce var olan biri O’nun var olduğunu iddia etmedi; ancak dediler ki oğlu ve kızı vardır. Melekler Allah’ın kızıdır, Yahudiler ‘Üzeyr Allah’ın oğludur’ dediler, Hristiyanlar ise; ‘İsa Allah’ın oğludur’, dediler. Biz de buna şöyle cevap veririz ki:

Onların daha önceki peygamberlere sordukları şey şuydu: “Bu dünya ve mülk kime miras kaldı?” dediler. Allahu Teâlâ da kimseden doğmadığını ve ondan kimsenin doğmadığını bildirdi. Bir diğer cevap daha var ki: Benim ne babam ne annem ne oğlum ne de kızım vardır. Ve bunda büyük bir sır ve yüce bir müjde vardır ki, bin can değerindedir. Yani öyle bir padişahdır ki; onun ne oğlu, ne kızı, ne babası, ne de annesi vardır. Dünyalık malın mülkün kulların elinde olduğunu görüp de Allahu Teâlâ’nın şöyle buyurmadığını zannetme: ‘Kullarım, benim oğlum ve kızım yok. Eğer malımı mülkümü onlara miras bırakmış olsaydım, mülküm ve memleketim hep sizin olurdu. Zaten sizi bunun için yarattım. O kimseler ki gönlünde Allah sevgisi vardır, onlar oğul-kız gibi soyla sople ölçülmez. Onlara gerçekten Allah’ın oğlu ya da kızı denmesi nasıl caiz olur?’

Evliyalardan bir kişi şöyle anlatır: Çünkü “تَنَاجَوْا وَتَكَاثَرُوا فَإِنِّي مُبَاهٍ بِكُمْ الْيَوْمَ الْقِيَامَةِ”

“Evlenin ve çoğalın; çünkü ben (kıyamet günü diğer) ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar edeceğim”²⁸¹ hadisi şerifini işittim ve gittim örtülü (iffetli) bir kadın ile nikahlandım. Ondandır bir kızım oldu. Gönlüm ona meyletti, ona bağlandım. Bir gece rüyamda kıyametin koptuğunu gördüm. Alemler dikilmişti ve her bir alemin dibinde çok insan vardı. Sordum ki: “Bu alemler nedir?” Dediler ki: “Bu zahidler alemidir, o sabredenlerin alemidir ve o dostlar alemidir.” Ben de dostlar arasına gireyim dedim, beni elimden tutup o topluluğun içinden çıkardılar. Dedim ki: “Ben de onlardanım.” Dediler ki: “Gerçekten sen de onlardandın, ancak adını dostlar defterinden sildiler.” Dedim ki: “Neden?” Dediler ki: ‘Çünkü gönlünde o kıza yer verdin, adın o yüzden silindi. Beni dostlar defterinden sildiler. Dedim ki: ‘Neden? İlahi, bu fitneyi yolumdan gider ki, ben bu dostlar topluluğundan ayrılmaya takatim yoktur.’ Böyle derken uyandım. O sırada kulağıma bir ağlama sesi geldi. Sordum, dediler ki: ‘Küçük kızın damdan düştü, öldü.’ Ben hemen şükür olarak iki rekat namaz kıldım.”

Hikâye: Bir aziz (evliya) vardı, Allah dostlarının yolunda cömertlik gösteren, kendi zamanında hazır bulunan ve aşk (şevk) içinde derinleşmiş biriydi. Bir gün yine o hal üzere iken, ansızın kulağına bir kuş sesi geldi. O anda gönlü o sese meyletti, kalktı ve o kuşa yaklaştı ki sesin kaynağını bulsun. Ansızın gaipten bir ses geldi: “فَسَحَّتْ عَهْدَ اللَّهِ” “Allah’ın ahdini (sözünü, bağlılığını) bozdun!” yani, “Sen gönülde bize verdiğin sözü çiğnedin. Bizden daha kıymetsiz bir şeyle meşgul oldun.” Şu halde bir gönülde Allah sevgisi varsa, orada ondan başka bir şey bulunmaz. Kendi padişahlığına göre, Allah’ a oğul ve kız nasıl layık

²⁸¹ İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

görülür? Nitekim Kur’ân’da şöyle buyurur: ﴿وَأَنْ دَعُوا لِلرَّحْمَنِ وَلَدًا﴾ “*Rahmân’a bir çocuk isnat etmelerinden dolayı.*”²⁸²; Allah’ın oğlu ve kızı var derler. ﴿وَمَا يَنْبَغِي لِلرَّحْمَنِ أَنْ يَتَّخِذَ وَلَدًا﴾ “*Hâlbuki Rahmân’a bir çocuk edinmek yakışmaz.*”²⁸³ Onun yüce zatına oğul ya da kız layık değildir.

“Velem Yekün lehû Küfüven Ehad” Ayetinin Tefsiri

O’nunla kimse arasında münasebet yoktur ve kimse ona benzemez. ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

“*Hiçbir şey O’na denk değildir.*” Oğul ve kız kendi cinsinden olur ve babaya benzer. O halde kimse O’na benzemezse, nasıl O’nun için oğul ya da kız isnat edilebilir? Bu ayette müthiş bir işaret vardır. İlk olarak azametle der ki: ‘Benim benzerim yoktur. Ondan sonra lütuf diliyle şöyle seslenilir: ‘Benim hiçbir benzerim yoktur. Eğer başında benim sevgim varsa, sen de kulluğunda benzersiz ol. İşte o zaman Biz’den yana yönelmiş olursun. Bize yönel!’ Her kim ki O’nun benzersizliğinden dolayı korku hissederse, artık başka hiçbir şeyle huzur bulmaz ve hiç kimseyle yakınlık kurmaz.

Hikâye: Kuşlar dirilip bir araya gelerek Süleyman peygambere geldiler. Baykuştan şikâyet ettiler, dediler ki: ‘Sabaha kadar bağıyor, ağlar gibi inliyor; ne kendisi uyuyor ne de bizi uyutuyor.’ Hz. Süleyman sordu: ‘Neden böyle yapıyorsun?’ Baykuş cevap verdi: ‘Ey Allah’ın Resulü, “Allah seni hak peygamberlikle şereflendirdiği vakitten beri, ben O’nun eşsizliğini (benzersizliğini) bildim. O zamandan bu yana bir saat bile gözlerime uyku girmedir. Canım hiçbir kimseyle huzur bulmadı, rahat etmedi.” dedi. O, öyle bir padişahdır ki, eşi benzeri olmayan bir yaratıcıdır, hiç kimse O’na benzetilemez? Oysa o bahtsızlar ki, görmez işitmez putları Allah’a benzettiler. Allahu Teâlâ onları yalan çıkarmak için o kötü işlerden menetti. Nitekim Kur’ân’da şöyle buyrulur: ﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ “*Bile bile Allah’a eşler koşmayın*”²⁸⁴

Arap müşriklerinden her kabilenin bir putu ve her putun da ayrı bir ismi vardı. Sakif kabilesi Lât’a tapar, Gatafan kabilesi Uzzâ’ya tapar, Huzeyl ve Huzâa kabileleri Menât’a tapardı. Cebbâr-ı âlem olan Allah, onları bu şekilde şirk koştırmaktan menetti. Yine buyurdu ki:

²⁸² Meryem 19/91.

²⁸³ Meryem 19/92.

²⁸⁴ Bakara 2/22.

﴿فَلَا تَجْعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا وَاَنْتُمْ تَعْلَمُونَ﴾ ²⁸⁵ “Öyleyse siz de bile bile Allah’a ortaklar koşmayın.” Ey

biçareler! Siz, hiçbir şeye gücü yetmeyen, kendi ellerinizle yaptığınız şeylere taparsınız da niçin sizi yoktan var eden o büyük padişaha tapmazsınız? Bu ne şaşılacak bir şeydir. Bir parça cansız taş ya da ağacı, dünyayı yaratmış olan padişahla nasıl denk tutarsınız? Yazık ki, ﴿وَلَمْ

﴿صَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

Allahu Teâlâ, müşriklere kendi aşırı cehaletlerini göstermek için temsîl (benzetme) ile bir misal verdi: ﴿صَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾

﴿يَسْتَوُونَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ *“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan*

*bir köle ile, kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah’a mahsustur, fakat onların çoğu bilmezler.”*²⁸⁶ Yani sizin örneğiniz şuna benzer: Siz, ölü putları, yeri ve göğü yaratanla bir tutarsınız. Bu şuna benzer ki, hiçbir şeye güç yetiremeyen, hiçbir malı olmayan bir köle ile,

dilediği gibi kendi malında tasarruf eden, nimet veren, kudret sahibi bir kişiyi eşit tutmak gibidir. Allahu Teâlâ, o iki kişinin misalini beyan eder ki; biri dilediğini yapar ve malına hükmederken, diğeri ise hiçbir şeye gücü yetmeyen köledir. Bunlar hiçbir zaman eşit olamazlar. Her ne kadar insanlıkta eşit olsalar da bazı nitelikleri bakımından farklıdırlar. O hâlde, ezeli mal sahibi ve ebedi yaratıcı olan Allah ile, taştan oyulmuş putlar nasıl olur da eşit tutulabilir? Allah, misli ve benzeri olmayan, eşi bulunmayan yaratıcıdır. Kendisi nihayetsiz keremiyle bu benzetmeleri yapar ki, azgınlar ibret alsın ve düşünsün. “Kulları kendine toplamak için onlara açık ve net deliller sunar. Allah bir örnek verdi: ﴿صَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوكًا لَا

﴿يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ﴾ *“Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen bir köleyi örnek olarak verdi.”*²⁸⁷ Bu,

Allah’ın verdiği ikinci temsildir. Kendi zatı ile ilgili bir örnektir. O, hayrın kaynağıdır, kullarına nimet veren ve onları rızıklandırandır. Oysa ölü putların ne kimseye bir zararı dokunur ne de faydası olur. Allah şöyle buyurur: ‘Ey insanlar, aranızda şöyle biri var mı ki: dili konuşmaz, gözü görmez, kulağı işitmez. Bu kişi ile dili konuşan, gözü gören, kulağı işiten ve akli yerinde olan kimse aynı olabilir mi? Tam akıllı biri ile sıradan biri asla eşit olmaz. Zira siz bu anlamı kendi aranızda bile kabul etmezsiniz. O halde nasıl olur da kendi ellerinizle

²⁸⁵ Bakara 2/22.

²⁸⁶ Nahl 16/75.

²⁸⁷ Nahl 16/75.

yaptığınız putları (işıtmeyen, görmeyen, konuşmayan) ve insanları besleyen bütün alemin hükümdarı olan Allah’la eşit tutarsınız?²⁸⁸ O Allah ki: Yeryüzünde yürüyen, konuşan, anlayan ve gören insanları yaratandır. Cinleri ve insanları rızıklandırandır. İşıten kulak, gören göz, konuşan dil hep O’nun verdiğidir. O ‘Semî’ dir (her şeyi işiten). Mazlumların iniltisini işitir. O ‘Basîr’dir (her şeyi gören), dertlilerin hâlini görür.

Hiz. Ömer şöyle bir keramet göstermiştir: Bir gün Medine’de minbere çıkıp hutbe okurken, o anda Nihavend Dağı’nda düşmanla savaşmakta olan Müslümanların durumunu gördü. Mübarek buyurdu ki: ‘Ey Sâriye! Dağa, dağa (doğru çekil).’ Meğir Nihavend’e bir ordu göndermişti ve orduyu yöneten komutanın başı Sâriye idi. Kafirlerle karşılaştıklarında, neredeyse İslam ordusu yenilmek üzereydi. Hiz. Ömer, Medineden onları görüp seslendi: ‘Ey Sâriye! Dağa dağa.’ Sâriye onu işitip arkasını dağa verdi ve kafir ordusu bu hamleyle şaşkına döndü ve bozguna uğradı. Bu olay üzerine orada bulunanlar ‘Bu nasıl olur? Sâriye nerede, biz neredeyiz?’ diye sordular. O sırada Hiz. Ali onlara: ‘Ömer hakkında dilinize sahip olun, çünkü Ömer görmediği bir şeyi asla söylemez’ dedi. Daha sonra ordu Nihavend’den geldiğinde o gün yaşananları haber verdiler: ‘Biz falan ayda cuma günü kafir ordusuyla karşılaştık, az kalsın yenilecektik. O esnada bir ses işittik. Hiz. Ömer seslendi: ‘Ey Sâriye, Dağa, dağa.’ diyordu. Biz de onun sesini işittik ve arkamızı dağa verdik, böylece kafir ordusunu yendik,’ dediler.”²⁸⁹ O padişah (Allah) ki böyle bir görme (keramet) verir; O’nun bir benzeri ve eşi nasıl uygun görülebilir? Cansız putları nasıl olur da Allah’a benzetirsiniz? Allahu Teâlâ bunun için buyurdu ki: ﴿مَلَّةَ أَيُّكُمْ إِبْرَاهِيمَ﴾ **“Babanız İbrahim’in dinine uyun”**²⁹⁰ yani Azer gibi put yapıcı olmayın, İbrahim gibi put yıkıcı ve heykel kırıcı olun. ﴿فَجَعَلَهُمْ جُذَاذًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ﴾

“İbrahim o putları parça parça eyledi, ancak büyük putu parçalamadı.”²⁹¹ Bu kıssa şöyledir: Putperestlerin yılda bir gün bayramları olurdu. O gün şehir dışına çıkarlar, kutlama yaptıktan sonra geri evlerine dönerlerdi. O gece İbrahim’e dediler ki: ‘Sen de bizimle gel.’ İbrahim dedi ki: ‘Ben rahatsızım, gelemem.’ Halk şehirden dışarı çıktığında, İbrahim bir balta

²⁸⁸ Yukarıdaki ifadeler şu ayetlerden iktibas edilmiştir:

Fâtır 35/19,20,21,22. “Kör ile gören, karanlıklar ile aydınlık, (serinletici) gölge ile (kavurucu) sıcak ve diriler ile ölümler bir olamaz. Şüphesiz ki Allah dileyene (layık gördüğüne) duyurur. Sen (aklı) mezarlarda olanlara (gerçeği) duyuramazsın.”

Mü’min 40/58: “Kör ile gören, iman edip salih ameller işleyenler ile kötülük yapan bir değildir. Siz pek az düşünüyorsunuz.”

En’âm 6/50: De ki: “Hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?”

²⁸⁹ Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*. 11 cilt (Mısır: Dârul-Me’ârif, 2. baskı, 1387/1967), 4/178-179.

²⁹⁰ Hac 22/78.

²⁹¹ Enbiyâ 21/58.

aldı ve puthaneye girdi. Orada yetmiş kadar put vardı, kimi altından, kimi gümüşten yapılmıştı. Hepsini parça parça kırdı, ancak büyük putu parçalamadı. O büyük put puthanenin baş tarafında duruyordu, altından yapılmıştı, gözleri ise mücevherdendi. İbrahim baltayı onun boynuna astı. Sübhanallah! Bir put düşün ki, kendini mahluk baltasından kurtaramaz, başkalarını nasıl koruyacak? O cansız ve şuursuz taştan yapılmış bir heykel gibidir ama insanlar onu, işiten, gören ve her şeye gücü yeten Allah ile eş tutuyorlar. Halbuki, Allah kâdir (her şeye gücü yeten) ve Samed'dir (hiçbir şeye muhtaç olmayan). Kulağa işitme ve göze görme yetisini veren yalnızca O'dur. ﴿فَاسْتَمِعُوا لَهُ﴾ **“Ey insanlar, onu (Kur’ân’ı) dinleyin.”**²⁹²

Kafirler, eğer putlarınız sağırsa, siz bari işitin. Eğer siz de işitip işitmemezlik yaparsanız, bizim dostlarımız var olsun. Eğer Ebû Cehil ve Şeybe ve Utbe işitmezse; Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali var olsunlar ki, onlar can-ı gönülden işitirler.

Bir başka misal de şudur ki: ﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ﴾ **“Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Evlerin en dayanıksızı ise şüphesiz örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”**²⁹³ Yani, Allah’tan başkasına bel bağlayanlar, onların misali, ağdan ev yapan örümcek misaline benzer. Bu temsillerde birçok hikmetler vardır. Bunlardan birkaçını zikrelelim: ‘Bir ev, duvarı olmalı ki yabancı gözlerden korusun, tavanı olmalı ki yazın sıcağıdan kışın soğuktan korusun, kapısı olmalı ki hırsızlardan ve haydutlardan korusun. Eğer bir evin duvarı, çatısı ve kapısı olmazsa, o ev tamamlanmış olmaz. Tanrı’nın kullarını yaratmaya kadir olması gerekir, çünkü o yaratmaya da beslemeye de kadirdir. Sıcağa ve soğuğa karşı onları koruyabilir ve kullarının amelleri için ceza vermeye de gücü yeter ve onları görebilir. Örümcek evinin dört duvarı yoktur. O evden hiçbir fayda sağlanmaz. Bu putların ne yaratma kudreti vardır ne de zarardan koruyabilirler. Bu nedenle, varlıklarıyla yoklukları eşittir. O halde ibadete layık olan, Allah’tır. Eğer karanlık gecede bir kul, dil ucu ile onu zikrederse ya da bir cemaat arasında onu anarsa, bu sesi herkesin kulağına erişirir: “مَنْ

دَكَرَنِي فِي نَفْسِهِ، دَكَرْتُهُ فِي نَفْسِي، وَمَنْ دَكَرَنِي فِي مَالٍ، دَكَرْتُهُ فِي مَالٍ خَيْرٌ مِنْهُمْ” **“Kim beni kendi içinde anarsa, ben de onu kendi zatımda anarım. Kim beni bir topluluk içinde anarsa, ben de onu o topluluktan daha hayırlı bir topluluk içinde anarım.”**²⁹⁴ Bir evin faydası rahatlıktır. Eğer rahat

²⁹² A`râf 7/204.

²⁹³ Ankebût 29/41.

²⁹⁴ Buhârî, “Tevhid”, 15;

olmayacaksa, bari zahmetli de olmasın. Örümcek bir evde yuva yapar, ev sahibi ağaçla işlerine bakarken ucu örümceğe dokunur, bu durumda evden örümcek ağını kaldırmak gerekir, eğer kaldırılmazsa yoksulluk getirir. Allah’a ibadet edin ki; sevaba layık olun! Sevap olmasa bile azaba layık olmayın. Yel eserse, örümcek evi harap olur; Ecel rüzgârı estiğinde ise, putperestlerin ameli dağılıp yok olur. Nitekim Allahu Teâlâ buyurur: ﴿وَقَدِمْنَا إِلَىٰ مَا عَمِلُوا مِنْ

﴿عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَاءً مَنْثُورًا﴾ *“Onların yaptığı her işi ele almış ve onu savrulup giden toz toprak*

*haline getirmiş olacağız.”*²⁹⁵ O’nun huzuruna çıkan, O’na denk tutulan şeyler nasıl olur da O’nun benzeri sayılabilir? Her kim ki O’na düşman olur, kendi işine güç yetiremez, yaşamında hiç huzur bulamaz, korkudan erir. Nitekim Deccâl, İsa’nın zıttıdır, İsa’yı görünce tuz gibi erir. Nuh gemiyi yapınca, İblis bir eşeğin ayağına sarılarak gizlice gemiye girdi. Gemiye girip yerleştiğinde vesvese vermeye başladı. Nuh Allah’a şikâyet etti, Allahu Teâlâ buyurdu ki: ‘Şayet onun(İblis’in) şerrinden emin olmak istersen Adem’in tabutunu al, gemiye koy.’ İblis, Âdem’in tabutunu görünce ve cedik(içine kapanıp korkudan çekilmiş) gibi bir yerde büzüldü, artık vesvese kapısı kalmadı, az kalsın helak olup tamamen eriyip gidecekti. Her nesne ki, kendi zıddıyla karşılaştığında azap duyar ve eksilir. O halde Tanrı’ya düşmanlık etmek nasıl caiz olur?

Hikâye: Âdil bir hükümdar olan Nûşîrevân,²⁹⁶ veziri Büzürcmeh’r’e şöyle dedi: ‘Bir semiz koyun bağla ve türlü türlü otlarla besle, yemini hiçbir zaman eksik etme. Bak gör gün geçtikçe o koyun zayıflayacak.’ Büzürcmeh’r hayrete düştü, bunun sebebini anlamak için padişah’tan mühlet diledi. Şehre gidip mahalle mahalle gezdi. Bir zayıf kadına rastladı. Sordu: ‘Evinde yiyecek yok mudur?’ Kadın dedi ki: ‘Yiyecek çok, dünyalığım da var.’ Sordu: ‘Peki neden böyle zayıfsın?’ Kadın dedi ki: ‘Benim bir komşum var, onun huyu benimle zıttır. Onu görünce durduğum yerde eririm.’ Bunu duyan vezir padişahın emrine uyarak bir koyun bağladı. Adil padişah Nûşîrevân, vezirine şöyle söyledi: “Bir kurt getirin, onu koyunun karşısına bağlayın. Bir kurt getirdiler ve onu koyunun karşısına koydular. Kurt koyuna karşı çeşitli sesler çıkardı. Kurt sesini yükselttikçe koyun ürktü, az kalsın helak olup eriyecekti. Çünkü her nesne kendi zıddıyla helak olur. O padişah ki, yerleri ve gökleri direksiz tutar ve bütün evreni yaratıklarla korur, ona zıt ya da eş nasıl olur?’

Nükte: Bir ağaçkakan kuşu Hz. Süleyman’ın huzuruna geldi ve dedi ki: Seni severim, ne yapayım? Süleyman dedi ki: Gerçekten mi? O zaman bir ağaç getir, ne doğru olsun, ne

²⁹⁵ Furkân 25/23.

²⁹⁶ 531-579 yılları arasında hüküm sürmüş Sâsânî hükümdarı.

eğri, ne uzun olsun, ne kısa, ne kalın olsun, ne ince, ne yaş olsun, ne kuru, ne yerde olsun, ne gökte, ne dünyada olsun, ne de ahirette olsun. O kuş uçtu, gitti. Asaf hayrete düştü. O öyle bir Asaf'tır ki, Belkıs'ın tahtını altı aylık mesafeden göz açıp kapayıncaya kadar hazır eden, huzura getiren kişidir. Hz. Süleyman'a sordu: "Ey Allah'ın Resûlü, o kuş sizin sözünüzden ne anladı?" Süleymancevap verdi: "Ben mi anlatayım, yoksa kuş mu anlatsın?" Asaf dedi ki: "O anlatsın." Sonra kuş geldi. Asaf, kuşa sordu: "Sen Süleyman'a ne dedin, Süleyman sana ne dedi?" Kuş cevap verdi: "Ben Süleyman'a 'seni severim, ne yapayım?' dedim. O da bana 'eğer gerçekten seviyorsan, git bana bir ağaç getir. Öyle bir ağaç getir ki: ne düz olsun ne eğri, ne uzun olsun ne kısa, ne kalın olsun ne ince, ne yaş olsun ne kuru, ne yerde olsun ne gökte, ne dünyada olsun ne de âhirette!' dedi. Bu ağaç zaten bulunmaz, ama bu bahaneyle dünyayı gez. Eğer benden daha üstün bir Süleyman bulursan, beni sevme, onu sev. Ya da git, başıboş dolaş ki çünkü aşkın sermayesi başı boş dolaşmaktır. Bu kaygının çaresi ve bu derdin ilacı başıboş gezmektir." Hz. Peygamber, bunun için duasında şöyle dedi: "يَا ذَلِيلَ الْمُتَحَيِّرِينَ زِدْنِي حَيْرًا" "Ey şaşkınların rehberi, benim hayretimi artır!"²⁹⁷

Hikâve: Bir gün Cüneyd'in dişi ağrıdı, inledi. Ona bir nida geldi: 'Ey Cüneyd, diş benim, ağrı da benim. Bu gereksizliği nereden öğrendin ki inlersin?' Cüneyd sustu ve nida geldi ki: 'Bana kudretini ve azametini mi gösteriyorsun?' Cüneyd Bağdâdî dedi ki: 'İlahi, inlesem de fayda yok, dik dursam da fayda yok, öyleyse ne yapayım?' Bunun üzerine ferman geldi ki: 'O halde sen hemen şaşkın ve perişan ol! Çünkü aşkın sermayesi perişanlık ve şaşkınlıktır.'

Acaba o küçük kuş, Süleyman'ın sözünden nasıl bir zevk aldı? Ya da kendi arzusunda ne gibi bir işaret sezdi ki, o zamandan bugüne kadar nesilden nesile, kuşaktan kuşağa o ağacı arayan bir nesil var . Öyle ki burnuna ne ağaç gelip vursa, sert mi yumuşak mı fark etmez. Ey zavallı insan! Sana da bu işaretler gösteriliyor ama sen hâlâ inleyen bir hayvan gibisin. Hak Teala buyurdu: ﴿قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ﴾ **De ki: "Yeryüzünde gezin dolaşın da (Peygamberleri) yalanlayanların sonu nasıl olmuş bir görün."**²⁹⁸ Sen bu sözün ne dediğinden gafilsin (farkında değilsin). Yani Allah diyor ki: "Ey Muhammed, yeryüzünde gezin, dolaşın; bakın görün, Bizim sözümüzü yalanlayanların hâli nice olmuş! Bunlardan ibret alın. O halde ne oldu sana ki (ibret almaya çalışmak yerine) bunları sormaktan ve araştırmaktan vazgeçtin?"

²⁹⁷ Bu söz kaynaklarda Yahyâ b. Muâz'ın sözü olarak geçmektedir. Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 3/752.

²⁹⁸ En'âm 6/11.

Hikâye: Üç kelebek bir yerde bir araya geldiler, kendi aralarında düşündüler ve şöyle bir tedbir aldılar. Dediler ki: ‘Madem biz o ateşe âşık olduk, artık bize düşen görev onu bulmaya çalışmaktır’ O ateş (hakikat) nedir, görelim ya da ondan haber alalım, kendimizi onun yolunda feda edelim’ dediler. Biri dedi ki: ‘Siz oturun, ben gideyim.’ Ateşe yakınlaştığında, hayret galip geldi, çaresiz kendini ateşe doğru yaklaştırdı. Mumun şamdanına dokundu, sonra geri dönüp arkadaşlarının yanına vardığında dedi ki: ‘O ateş sert bir nesneymiş, hiç merhamet etmezmiş, az kalsın helak oluyordum.’ Dediler ki: ‘Sen hala ondan haber alamadın. Bir diğeri de dedi ki: ‘Ben gideyim.’ O da gitti, mum’a dokundu, hızla geri dönüp arkadaşlarının yanına vardığında dedi ki: ‘Yumuşakmış, hatta tırnaklarım bile içine battı.’ Bir diğeri dedi ki: ‘Ne sen öğrendin ne de o öğrendi. Ben gideyim, eğer ondan haber alabilirsem, geri gelirim; ama onun sevdasında yanarsam, bilin ki bu işte kaybolurum.’ Gitti ve kendini doğrudan ateşe bıraktı, eriyip vücudu ateş oldu, kelebekliği (benliği) ateşe döndü. O iki kelebek, onun dönmediğini görünce şaşkın kaldılar. Birbirine şöyle dediler : ‘Ne sen haber getirdin ne ben bir şey anlayabildim. Ancak o bildi; çünkü o aşkın içine (ateşe) girdi ve geri dönmedi.’ O halde, kim ki o hakikatten haber alırsa, dili artık bu hakikati anlatmaya güç yetiremez.’ **مَنْ عَرَفَ اللَّهَ كَلَّ لِسَانُهُ**,’ yani “Kim Allah’ı bilirse, dili tutulur (konuşamaz)”²⁹⁹ O hâlde kula düşen görev; Allah ile buluşmak, Allah’ı bilip O’nun yoluna girmek ve dünyayı unutmaktır.

Ebû Ali el-Kerhî (ö. 340/952) şöyle anlatır: ‘Bir kardeşim vardı, çok büyük alim ve bilgeydi. Aniden dünyadan göçtü. Bir gece rüyamda onu çirkin bir yerde dururken, yüzü simsiyah bir şekilde gördüm. Sordum ki: ‘Allah sana ne yaptı?’ Dedi ki: ‘Allahu Teâlâ beni huzuruna aldı ve bana dedi ki: ‘Beni tanımadan dünyadan göçüp gitmen sana yakışır mı?’ Bu sözün dehşetiyle yüzüm karardı, hala bana bir rahmet nazarı (bakışı) olmadı.’

Ey aziz kişi, kendine gel, kendini topla, gayret kuşağını beline bağla ve O’nu (Allah’ı) iste ki ebediyen makbul bir kul olasın. Nitekim **وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ**

وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ “*Rabbinizin mağfiretine mazhar olmak ve takvâ sahipleri için*

hazırlanmış olup gökler ve yer kadar geniş olan cennete girmek için yarışın!”³⁰⁰ ayeti geldiğinde, zahidler (dünyayı terk edenler) koşmaya başladılar. Arifler (gerçek bilenler) başlarını gayret kapısından hasret yakasına çektiler ve ayaklarını da hasret eteğine doladılar.

²⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/216.

³⁰⁰ Al-i İmrân 3/133.

‘Biz Allah’a ulaşmak için olduğumuz yerden kalkmayız,’ dediler, sonra dedi ki: ﴿وَأُزْلَفَتِ الْجَنَّةُ﴾

﴿لِلْمُتَّقِينَ﴾ *“Cennet, Allah’a karşı gelmekten sakınanlara yaklaştırılacak.”*³⁰¹ Ama onlar

(zahidler), himmetle başlarını kaldıramadılar (kendilerinde o kudreti bulamadılar). ﴿فَمَنْ كَانَ﴾

﴿يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا﴾ *“Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa salih amel (yararlı bir iş)*

*yapsın”*³⁰² Allah’ı görme haberini işittiklerinde bağırarak ayağa kalktılar (vecde geldiler),

ariflerin gönüllerine ise teselli oldu. Çünkü bu ayette bin can değerinde bir müjde vardır, yani

Allahu Teâlâ buyurur ki: Her kim ki bizim cemalimizi arzuluyorsa, salih amel işlesin ki,

bizim cemalimizi görsün. Kul ise, kendi zayıflığı ve yetimliği ile salih amel yükünü yerine

getirmelidir. Allah, bütün kudreti ve keremiyle, kuluna yarın kendi cemalini göstermek

istemeyecek mi? -Haşa, asla öyle değildir!- Mesele, senin Allah’ı istemen değil, O’nun seni

istemesidir. Nitekim Hz. Peygamber buyurdu: “يَنْزِلُ رَبُّنَا كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، حَتَّى يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ

“Yüce Rabbimiz *“الْآخِرِ، فَيَقُولُ: هَلْ مِنْ تَائِبٍ فَأَتُوبُ عَلَيْهِ؟ هَلْ مِنْ مُسْتَغْفِرٍ فَأَغْفِرَ لَهُ؟ هَلْ مِنْ سَائِلٍ فَأُعْطِيَهُ سُؤْلَهُ؟*

her gecenin son üçte birinde dünya semasına iner ve şöyle seslenir: Bana dua eden var mı ki,

ona icabet edeyim? Benden isteyen var mı ki, ona vereyim? Benden mağfiret dileyen var mı

*ki, onu mağfiret edeyim?”*³⁰³ Allah Teala, “Her gecenin son üçte birinde, Allah kendi sonsuz

rahmetiyle dünya semasına tecelli eder ve azametiyle şöyle nida eder: ‘Hiç tevbe eden kulum

yok mu ki onun tevbesini kabul edeyim? Hiç istiğfar eden kulum yok mu ki, isyanını mağfiret

suyuyla yıkayayım? Hiç beni zikredip sözümü okuyan kulum yok mu ki, kelimamı ondan

dinleyeyim. Hiç âşık kulum yok mu ki, tecelli nurumla onun gözlerini aydınlatayım?’ Uykuya

gömülüp, ceset gibi sabaha kadar uyuyanlar bu nidâdan ne zevk alır? Ancak o âşıklar vardır

ki, geceden sabaha kadar Allah’ın cemalini arzulamaktan inler dururlar. Tıpkı Züleyha’nın

Yûsuf’a olan aşkı gibi: Nasıl ki, Yûsuf zindana atıldığında, Züleyha her gece zindan kapısına

yanaşır, Yûsuf’un iniltilerini dinlerdi. Rivayet edilir ki, Yûsuf, Züleyha’nın çağrısına uymadı,

Züleyha kalktı, güzel elbiseler giyip kralın huzuruna çıktı. Kral da ona büyük ikramda

bulundu. Çünkü Züleyha, büyük Melik’in kızıydı. Kral sordu ki: ‘Neden geldin? Züleyha dedi

ki: ‘Benimle şu genç arasında bir dedikodu çıktı, o söz yayıldı ve halkın diline düştü. Kötü bir

iftiraya dönüştü. Bu iftirayı üzerimden atmak gerekir’ dedi. Kral dedi ki: ‘Nasıl yapalım?’

Züleyha dedi ki: ‘Ben şöyle uygun gördüm ki, birkaç gün onu zindana koyalım, ama zindan

³⁰¹ Kâf 50/31.

³⁰² Kehf 18/110.

³⁰³ Buhârî, “Teheccüd”, 14.

benim hükmüm altında olsun, ta ki halk bilsin ki o söz yalandır, çünkü insan sevdiğine zulmetmez.’ Kral bu görüşü kabul etti. Sonra Yûsuf’a dediler ki: ‘Züleyha seni zindana koyacak.’ Yûsuf dedi ki: ﴿رَبِّ السِّجْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ﴾ **“Ey Rabbim! Zindan bana, bunların beni dâvet ettiği şeyden daha sevimlidir.”**³⁰⁴ Gardiyan dedi ki: “Benim için dünya sevgilidir, çünkü ahiret ondan daha ileridedir” ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ اسْتَحَبُّوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ﴾ **“Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindendir.”**³⁰⁵ “Kafir dedi ki: ‘Benim için , inkar etmek imandan daha sevgilidir. ﴿فَاسْتَحَبُّوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى﴾ **“Onlar körlüğü doğru yolu görmeye tercih ettiler”**³⁰⁶ Müşrik dedi ki: ‘Benim için cehalet daha sevgilidir.’ ﴿يُحِبُّوهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ﴾ **“Onlar putları Allah’ı sever gibi severler.”**³⁰⁷ Mümin de dedi ki: ‘Bana samed (hiçbir şeye muhtaç olmayan) Allah sevgilidir ve Allah’ı sevenlere şefkatle davranan müminler.’ ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ﴾ **“Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir”**³⁰⁸ Allahu Teâlâ dedi ki: ‘Ben mümini sekiz bin âlemden daha çok severim: ﴿يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ﴾ **“Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler”**³⁰⁹

Yûsuf zindana konulduğunda, Züleyha birini gönderdi ve dedi ki: ‘Ey Yûsuf, her ne kadar zindanda olsan da sanma ki sevgimizden uzaksın. Bil ki sen gönlümüzde ve canımızın içindesin. Halkın gözünde terk edilmiş olsanda, bizim nazarımızda sen hala sevgili ve kıymetlisin.’ Yarın kıyamet gününde Allahu Teâlâ mümini cehenneme koyarsa, ona izzetli bir şekilde şöyle hitap eder: ‘Ey mümin kullarım, her ne kadar zindan ve sıkıntı içindeyseniz de sanmayın ki düşmanlardsınız. Bilakis dostlardsınız. Eğer halk nazarında sevilmeyen biriyseniz bile , bizim nazarımızda sevilensiniz, dostlardsınız.’”

Rivayet edilir ki, o zamanlar Züleyha’nın zindan kapısının yanında bir bahçesi vardı. Ne zaman ki Yûsuf’un aşkıyla yanıp tutuşsa, bahçeyi seyretme bahanesiyle zindanın kapısına çıkardı. Zindan bekçisine beş altın verir ve Yûsuf’a beş sopa vurmasını söylerdi. Yûsuf’a bir kez vurdu. Züleyha Yûsuf’un uğruna önce çarığının yırttı, ikinci kez vurmak üzereyken elbisesini yırttı, üçüncüde göğsünü yırttı, dördüncüsünde ise feryat ederek şöyle dedi: ‘Artık

³⁰⁴ Yûsuf 12/33.

³⁰⁵ Nahl 16/107.

³⁰⁶ Fussilet 41/17.

³⁰⁷ Bakara 2/165.

³⁰⁸ Bakara 2/165.

³⁰⁹ Mâide 5/54.

urma, yoksa kendimi helak ederim.’ Allahu Teâlâ buyurdu ki: “Dünyaya her gece, gecenin son üçte birinde (son kısmında) gelirim. Ne zaman ki kul, ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “*De ki: O Allah birdir*” dediğinde af perdemi açarım, ﴿اللَّهُ الصَّمَدُ﴾ “*Allah Samed’dir, (her şey O’na muhtaçtır)*” dediğinde mağfiret perdesini açarım, ﴿لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ﴾ “*Doğurmamış ve doğurulmamıştır*” dediğinde rahmet perdesini açar ve ﴿وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ﴾ “*Ve hiçbir şey O’na denk değildir*” dediğinde kerem perdesini açarım.” Allah, böyle söyleyen kulunun, tüm günahlarını affeder ve farklı farklı lütuf ve ikramlarla o kula bağışta bulunur. Kul da ağlayarak ve yalvarışlarla dua eder. Allah der ki: Senin gibi birkaç kişi dahi Allah’ın isteğini yerine getirse (yani Allah’a yönelse), ben onun isteğini bilirim eğer benden kaçsa bile, onu kendi keremimden ve lütfumdan ayırmam.

Nitekim bir âbid, halktan uzaklaşıp bir mağaraya girdi. Yirmi yıl o mağarada ibadet etti. Bir gün dostlarını özledi, şehre indi, dostlarını gördü ama onu tanımadılar. Onu dışladılar, hatta başından defetmek için ona sarhoşluk veren bir içki içirdiler. Sarhoş olup uyuyakaldı. Rüyasında Resûlullâh’ı gördü, utandı. Sonra Resûlullâh’a saygıyla yöneldi. Hz. Peygamber buyurdu ki: ‘Allahu Teâlâ sana selam gönderdi ve buyurdu ki: Bizim kullarla olan meclisimizde ne eksiklik gördün ki yüz çevirdin ve şeytanın sohbetini tercih ettin?’ Bu söz üzerine o kişi uyandığında yakasını yırttı, çığırdı ve mağaranın yolunu tuttu. Mağaranın kapısına geldiğinde, yeşil yazı ile yazılmış bir yazı gördü: ‘Gazabımı senden çektim (söndürdüm), dostumu (Resul’ü) sana gönderdim, günahını göğe kaldırdım (affettim), rahmetimle gönlünü kandırdım.’

Hikâye: Zamanın birinde bir zahid (takva ehli) bir manastıra girdi, Allahu Teâlâ’ya çok ibadet etti. Ancak birgün nefsine galip geldi ve günah işledi. Hemen ardından tevbe etmek istedi, ama şeytan ona vesvese verdi: ‘Bu kadar büyük bir günah işledin, şimdi nasıl tevbe edebilirsin?’ Tevbe etmek istediğinde, aniden sırrına (kalbine) bir nida geldi: ‘Kulum, kulum! Ben seninim, sen de benim. O mel’un (şeytan) aramıza girmesin! Başını gaflet uykusuna koyma, tevbeni geciktirme; biz zaten seni tekrar kabul ettik.’ Sonra bir ses geldi: ‘Kaç!’(günah yerinden uzaklaş) dedi, o yine geri geldi. ‘Eğil!’(secdeye kapan) dedi, o yine doğruldu. ‘Sakinleş’ (haddini bil) dedi, o yine ilerledi. Çünkü âlemin Rabb’i olan Allah Teala’nın ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ “*De ki: O Allah birdir*” sıfatını söylediğinde, O’nun keremi çoktur, rahmeti bol ve sınırsızdır. Yani: “Allah’ın kullarına lütfu, en baştan (dünyaya gelmeden önce)

başlayıp sonsuza kadar sürer. Çünkü gerçek manada ‘Samed’ olan (her şeyin muhtaç olduğu, kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan) O’dur.” Allahu Teâlâ buyurdu ki: ‘Ey kulum, annenin karnındayken ne söyleyen dilin, ne işiten kulağın vardı. Ben seni o karanlık yerde var ettim. Annenin ciğerini gözün yaptım, senin önüne koydum. Sana her ne gerekiyorsa onu verdim. Sana zararlı olan şeylerden seni korudum. Sen orada nazla yatıyordun, hiçbir şeyden haberin yoktu. Nihayet şimdi sana verdiğim görüp istediğin o ilk nimetleri senden geri alır ve seni kabir menziline götürürüm. Nasıl ki kimsenin haberin yokken annenin karnında sana gıda verdim, aynı şekilde kimsenin haberi olmadan cennetin kapılarını sana açarım ve cennet nimetlerini sana tattırırım. Tâ ki Benim; Samed, Rahîm ve Rahmân olduğumu bilesin ki.”

Hikâye: Sultan Mahmud için bir imam seçtiler. İmam namazda ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas suresini) okudu, ama yanlış okudu. Sultan Mahmud şöyle dedi: ‘Benim için bir imam seçmişsiniz ama uzun surelerden bir şey bilmez. Sadece ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾ (İhlas suresini) okuyor, onu da yanlış okuyor.’ İmam ise maharetliydi, ona akıllıca iki cevap verdi. Dedi ki: Birincisi, ‘Nasıl ki beni imamlar arasından seçtiler, ben de kısa surelerden olsa da en faziletli surelerden biri olduğu için Kur’ân’dan bu sureyi seçtim. İkincisi, hata yapmam ise, iki heybet arasında kaldığım içindir; karşımda Allah’ın heybeti ve arkamda Sultan Mahmud’un heybeti vardı. Eğer bu iki heybet arasında yanıldıysam, mazur görüleyim.’ Bunun üzerine Sultanın özrünü kabul edip ödülleri verdi ve onu beğeniyle takdir etti.

Yûsuf suresinde şöyle denmiştir ki, ‘Hakk Teâlâ dilediği için Yûsuf’u zindandan kurtararak Mısır melikine teslim etti. Melik bir rüya gördü ve rüya yorumcularına sordu. Onlar: ‘Bu zor bir iştir, düşünelim’ diyerek bir ay mühlet aldılar. Bir ay sonra Melik tekrar sorduğunda onlar rüyayı unutmuşlardı. Melik dedi ki: ‘Ben bir gün size ihtiyacım olacak diye bu iş için hoş tutarım ama siz daha geçen ay sorduğum rüyayı bir ayda unuttunuz.’ O sırada sâkî Yûsuf’u hatırladı ve onun rüya yorumunu bildiğini söyledi. Melik, sâkîyi Yûsuf’a gönderdi. Sâkî, Yûsuf’un yanına gelerek Melik’in gördüğü rüyayı sordu ve ne anlama geldiğini ondan öğrendi. Tekrar gidip Melik’e anlattı. Melik: ‘Bunun gibi bir kişi zindanda ne yapar?’ diye hayıflandı. Yûsuf’a yetmiş giysi ve binek hayvanı gönderdi. Bu keramet, Melik’in rüyasını yorumladığı içindir. Eğer sorarlarsa, ‘bu rüya tabiri midir, yoksa yorum mudur?’ Melik-i Reyyân’ın keremi mi daha fazladır, yoksa Melik-i Deyyân’ın mı? Melik-i Deyyân’ın keremi daha fazladır. Bil ki Allahu Teâlâ buyurur: ‘Yûsuf, Melik-i Reyyân’ın bir rüyasını tabir ettiği için Reyyân bu kadar kerem sahibidir. Benim keremimle, tefsir ve şeriat ilmini kullarıma açıkça gösterendir. Benim Yûsuf’a yaptığım lütuflar öyle yücedir ki, Levh-i

Mahfuz'un kalemi bunların bir tek parıltısını bile yazamaz. Eğer o rüyanın tabiri hürmetine Yûsuf'la birlikte tüm kullar özgürlüğe kavuşmuşsa, yarın ahirette de Kur'ân tefsirinin bereketiyle o tefsiri anlatan ve işitenler de özgürlüğe kavuşacaktır.

Sonra Melik-i Reyyân buyurdu: Yûsuf'u zindandan alıp hamama götürdüler. Hamamın kapısından sarayın kapısına kadar üç yüz bin asker saf tutarak dizildi. Borular ve nakkareler³¹⁰ çaldılar. Her bir çardakta şarkıcılar oturdular, aşağıdan yukarıdan altınlar ve paralar saçıldı. Tefsir edenlerin ve dinleyenlerin mezardan başkaldırdığı gün gibiydi.” Durum şöyle olur ki, mezardan cennete kadar melekler saf saf dururlar, rahmet davulunu çalarlar, inayet taburunu döverler (yardım ordusu harekete geçirilir). Cennete giden kırk yolda huriler karşılına çıkar, bülbüller öter, kuşlar şarkı söyler. Aşağıdan yukarıya misk ve amber saçılır. Melekler yüksek sesle tesbih ve temcid ederler. Bu lütuf, onun içindir ki, çünkü Melik-i Deyyan'ın kelamı, bir müfessiri mezarından bile çıkarır.’

Hükümdar Yûsuf'a geldi ve onu zindandan çıkarmak istedi. Yûsuf: “Üzerime atılan iftiradan arınmadıkça ve Melik benden razı olmadıkça ben zindandan çıkmam” dedi. Yarın kıyamet gününde cehennemde olan bazı kullar için Allahu Teâlâ'nın huzurundan melekler gelecek ki, onları cehennemden çıkarmak isteyecek. Fakat o müminler: ‘Allah bizden razı olmayınca biz cehennemden çıkmayız’ diyecekler. Allahu Teâlâ buyuracak: ‘Ben onlardan razı oldum, çıksınlar.’ Onlar da diyecekler ki: ‘Allah bizden razı oldu, bu bize nimet olarak yeter, eğer cennete gitmemiz mümkün olmasa bile artık bizim için bir keder yoktur.’ Bunun üzerine izzetli bir hitap gelir: ‘Ey kullarım! Evliyalar ve enbiyalar ayağa kalksın, çünkü ben cemalimi bir hicab (örtü) ile gizledim, ta ki siz cennete girmeden ben o örtüyü açmam.’ O zaman onlar ‘Lebbeyk’ (emrine amadeyiz) diyerek yerlerinden kalkarlar. İşte bu latif manaya işaretle Yûsuf hamamdan çıktığında, hizmetkarlar onu elden ele taşıyarak Melik'in huzuruna kadar getirdiler. Yûsuf, Melik'i gördüğünde, Melik ona sordu: ‘Zindanın sıkıntısı, kadınların tuzağı ve iftiracıların suçlaması sana çok zahmet verdi değil mi?’ Yûsuf şöyle cevap verdi: Elhamdülillah! (Allah'a hamd olsun) ki o zahmet, sonunda rahmete dönüştü, nihayetinde de Melik'in yüzünü gördüm. O çektiğim sıkıntıları unuttum.’ Aynı şekilde bir mümin de Allahu Teâlâ'nın huzuruna getirildiğinde, Hak Teâlâ sorar: ‘Kulum, dünyadaki zahmetin nasıldı?’ Kul der ki: ‘Elhamdülillah, o zahmet rahmete döndü.’ Kul, Mevlâsına kavuşunca sanki hiç sıkıntı görmemiş gibi olur. Yûsuf, Melik-i Reyyân'la yalnız kaldığında, Melik şöyle dedi ki: ‘Gerçi zahmet çektin ve zindanda kaldın, ama şimdi sana Mısır Melikliği'nin tahtını verdim,

³¹⁰ Türk müziğinde kullanılan bir vurmali çalgıdır. Çift küçük davuldan oluşur.

ben de sana dost oldum.’ Yarın kıyamette, melekler mümini Allah’ın huzuruna getirdiklerinde, Allahu Teâlâ buyurur ki: ‘Ey melekler, siz işinize bakın, ben kulumun halini kendim soracağım.’ Sonra Allahu Teâlâ sorar: ‘Ey kulum, nasılsın?’ Kul cevap verir: ‘Sen nasıl tattırdıysan ben öyle tattım.’ Allah der: ‘Ölüm meleğinin sunduğu şarabı nasıl tattın?’ Kul der: ‘Sen nasıl tattırdıysan ben öyle tattım.’ Allah sorar: ‘Kabir sorgusundan nasıl geçtin?’ Kul der ki: ‘Sen nasıl geçirdiysen ben öyle geçtim.’ Allah buyurur ki: ‘Ey kulum! Ben nasıl yaşadığını zaten biliyorum. Fakat senin bunu kendi ağzınla anlatmanı istedim. Haydi, bana kendi hâlini bir anlat.’ Kul anlatır: ‘Nice hüznler yaşadım. Açlık ve susuzluk çektim, çok sıkıntılar tattım. Nihayet ölüm meleğinin darbelerini de yedim ve ama senden yüz çevirmedim Ey Alemlerin Efendisi.’ Allah buyurur: ‘Kulum, gerçeği söyledin. Eğer dünyada bir iyilik yaptıysan, bugün sana bir afiyet veririm ki, artık hiçbir zaman sıkıntı çekmezsin. Eğer dünyada fani olduysan, bugün sana ebedi bir hayat veririm ki, ölümün tozu bile sana ulaşmasın. Eğer açlık çektiysen, bugün sana kendi nimetimden bir nimet veririm ki, hiç tükenmesin. Eğer dünyada horlandıysan, bugün seni aziz tutarım ki, hor görüldüğün yere gelmeyesin. Uçup gitmeyi senin diyarına ait olmaya layık kılayım. Cennet kapısının bekçisi Rıdvân senin rehberin, Muhammed Mustafa senin yol arkadaşın, Ben ve bu alem senin dostunum. Çünkü ben kalıcıyım, ben sana sâkîyim (sunucuyum).’ Bunun üzerine kul der ki: ‘Ey Allah’ım eğer evvelde böyle bir inayet ve rahmet etseydin de böylece dokuz ay ana karnında zindanda kalmaktan ve bin yıl kabirde yatmaktan kurtulsaydık!’ Celîl, Cebbâr, Kerîm ve Gaffâr isimleriyle anılan yüce Allah şöyle buyurdu: ‘Ey kulum, bil ki evvelde bu sıkıntıları gördün diye seni Cennetin en yüksek mertebesine ulaştırıyorum. Fakat istedim ki Yûsuf’u kardeşlerinin kıskançlığından kurtarayım diye üç gün kuyuda hapsedtim ve istedim ki Mısır hükümdarına ulaştırayım; yedi yıl zindan zahmetini çektirdim. Kulum istedim ki sana şefkatli ve merhametli bir ana-baba yüzü göstereyim. Dokuz ay ana karnında hapsedtim ve istedim ki seni cennet sevdasına ulaştırayım ve kendi cemalimi sana göstereyim, bin yıl seni sende tuttum. Yûsuf’u kardeşlerinin şerrinden kurtarmak için üç gün kuyuda yatmak, Mısır gibi bir yerde padişah olmak için yedi yıl zindanda kalmak, şefkatli bir ana ve baba yüzü görmek için dokuz ay ana karnında yatmak gerekir. Benim gibi bir padişahın cemalini görmek için bin yıl yer altında yatmak bu nimeti hak etmeye değer. Eğer böyle olmasaydı, bu nimetleri boşuna bulmuş olurdunuz; nimetin kıymetini bilemezsiniz. Bu nimeti kendinizden bilirdiniz. O halde kendi acizliğinizi ve benim kudretimi nasıl bilecektiniz?’

Bugün bu zayıf miskin de şöyle der: ‘Ey Rahim olan Rabbim, İhlas suresi senin güzelliğinin işaretidir. Senin birliğinin beyânıdır. Onu (ihlas suresi) senin huzuruna şefaati

getirmek ve senin birliğini tasdik etmek, çokça günahlarımızın bağışlanmasına, kabir azabından ve kıyamet korkusundan kurtulmamıza ve cennet yurduna erdirtmemize vesile olsun. Niçin senin ilahi güzelliğini görmeye değmesin ki? İlâhi, bizim temizlikten uzak halimizi, bu surenin paklığına bağışla.'

Hikâye: Bir derviş, yoksulluktan bıkip Yahya b. Hâlid el-Bermekî'ye (ö. 190/805) bir mektup yazdı. Mektubunda şu beyiti yazdı:

شفيعي إليك الله لا شيء غيره ... وليس إلى رد الشفيع سبيل

“Şefaâtçim sadece Allah'tır ve şefaâtçıyı reddetmek için bir yol yoktur.”³¹¹

Yahya buyurdu: 'Her gün bu dervişe bin dirhem maaş bağlayın.' Bir ay geçince otuz bin dirhem toplandı. Derviş utanıp oradan uzaklaştı. Ona dediler ki: 'Padişaha neden gitmiyorsun?' Derviş şöyle cevap verdi: 'Ben, Allah hakkı için, ona Allah'ı şefaâtçi kıldım. Eğer ömrü boyunca bu maaşı bağlasaydı bile, Allah'ın şefaâtinden daha üstün olamazdı. Çünkü şefaâtçim Allah idi, O, en büyüktür.' Ey Allah'ım! Bir kulun Senin adını şefaâtçi kıldı da ve bu kadar mal buldu. Bu miskin, suçlu, asi, günahkâr ve cefakâr kul da Senin o yüce adını ve İhlas suresinde kendi azametininle zikrettiğin temiz sıfatlarını, Senin keremli ve azametli huzurunda şefaâtçi kıldı ve kendi niyazını, Senin hiçbir şeye muhtaç olmayan yüce varlığına arz ederek şöyle dedi: "Nice kez gönül sayfasına baktım, orada gürültüden uzak bir hal bulamadım. Nice kez amel defterime baktım, orada da kurtulmaya bir ümit görmedim. Çaresiz kaldım, Senin rahmet eteğine sarıldım ve açıkça bildim ki, ömrümün sermayesini gaflet pazarında israf etmişim. Allah'ım, biz bütünüyle aciziz, kudret sahibi ancak Sensin. Biz hepimiz asiyiz, günahları bağışlayan ancak Sensin. Allah'ım, şu aciz kulun ki, senin kerem kapına günahkâr olarak gelmesine rağmen hiç zarara uğramadı. Sen ki onu yücelttin, bir daha terk etme ve senin aziz kıldığını hor görme. Onu sıradan biri gibi aşağılama. Kendi elinle ektiğin tohumu gazap (öfkeyle) zayı etme, lütfunla şekillendirdiğin insanı öfke seline kaptırma. Allah'ım bizi nefsimizin şerrinden korusun, bir an olsun bizi kendi halimize bırakma ve bu kara yüzümüzü rahmetinin suyuyla ak pak eyle. Sadece amellerimize bakıp bizi hesaba çekme. Hele ki bu miskin, asi ve günahkar kulunun ayıplarını ortaya çıkarıp yarın kıyamet gününde işini ziyan etme."

³¹¹ Ebu'l-Kâsım Muhammed Zemahşerî, *Rebîu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*, 5 cilt (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1412), 3/87.

Eseri İthaf

Ben de Beylerbeyi Hızır Bey hazretine bir tefsir kitabı ithaf etmeyi dilediğimde bütün sureler arasından sevabı diğerlerinden fazla olduğu için bu sureyi seçtim. Onu okumak, darlıktan kurtulmaya sebeptir. Onu işitmek, derecelere ulaşmaya vesiledir. Ve bütün sıkıntıların anahtarıdır, Allah'ın cemalinin örtüsüdür. Bu eseri o yüce Hızır Bey hazretlerine tahsis ettim ki onun güzel adı bu cihanda baki kala. Zira bu kitap bakidir, fakat âdemoğlu bir nesnedir ki zaman geçmekle eskir, fani olur. Bu kitap ise zaman geçmekle fani olmaz. Mademki cihan baki, bu kitap da bakidir. Âdemoğlunu baki kılmak mümkün değildir. Güzel ad ise hiçbir zaman unutulmaz, tıpkı kötülük adının da anılmayacağı gibi. Sonuçta insan ne kadar yaşasa da sonunda yine ölür. Buna çok şükür gerek ki şimdiki zamanda bir beyin huzurlu döneminde ve onun refah gölgesinde bir miskin (olan ben) rahat bir hayat ummaktayım. Bunun için övülmüş bir akıbetimin olması ve Hak hazretinde mahcup olmamak için müfessirlerin sözüne tutundum.

Şu kul (Beylerbeyi Hızır Bey) ki, sen onu bey kıldın ve bu kitabın yazılmasına sebep oldu, yarın o büyük gün, beyler ve padişahlar huzurunda hazır olduklarında onu mahcup etme. Bu kitabı okuyanları, yazanları ve aşk ile dinleyenleri rahmetinden mahrum bırakma. Ey alemlerin Rabbi! Ey yardım edenlerin en hayırlısı! Bizlere rahmet et, ey merhametlilerin en merhametlisi. Hamd Allah'a mahsustur. Salât ve selam, onun Resûlü'ne, ashabına ve nesline olsun'

“İhlas Süresinin tefsiri, hicri 971 senesi Cemâziye'l-âhir ayının beşinci günü çarşamba gecesi yatsı vaktinde tamamlandı.”

SONUÇ

Osmanlı'nın ilim ve kültür mirası açısından son derece mühim bir dönem olan Kuruluş Devri, pek çok değerli âlimin faaliyetlerine sahne olmuştur. Bu isimlerden biri olan Muslihiddin Mustafa b. Muhammed, hem müderrislik hem de kadılık gibi önemli görevler üstlenmiş, özellikle sure tefsirleriyle ön plana çıkmıştır. Kaleme aldığı eserlerde, hem yaşadığı dönemin dil özelliklerini hem de tefsir anlayışını yansıtarak devrine adeta ayna tutan bir müfessir kimliği sergilemiştir.

Tezimize konu olan **İhlas Suresi Tefsiri**, müfessir tarafından Çelebi Murad Arslan b. İnanç Bey'in talebi üzerine, birçok istihare sonrasında yazılmaya karar verilmiş ve bu süreçte esas gaye olarak halkı irşat etme arzusu ön plana çıkmıştır. Eserinde çoğu zaman kaynak belirtmeyen müellif, yine de Mevlânâ'dan aldığı çok sayıda beyit dışında, bazı temel kaynaklara açıkça atıfta bulunmuştur. Bunlar arasında Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'Ulûmi'd-Dîn*'i, Ekmelüddin Ebû Abdullah'ın *Tuhfetu'l-Ebrârı*, Abdülkâdir Geylânî'nin *Yevâķītu'l-Hikem*'i, Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tefsîru'l-Kur'ânı*, Necmüddîn Dâye'nin *Baķru'l-Hakā'ik*'i ve Ebû İshak es-Sa'lebî'nin *el-Kesf ve'l-Beyân* adlı tefsiri bulunmaktadır.

Mustafa b. Muhammed'in tefsiri, **işârî yorumların ağırlıkta olduğu**, fakat aynı zamanda rivayet ve dirayet yöntemlerinin de birlikte kullanıldığı bir yapı arz etmektedir. Müfessir, eseriyle halkı hak yola yönlendirmeyi amaçladığı için anlatımına çok sayıda hikâye, kıssa ve meseleyi dahil etmiştir. Bu anlatımların çoğunluğunu peygamber kıssaları ile sûfilerin menkıbeleri oluşturur.

Müellif, rivayet metodunu kullanırken ayetler, hadisler ve sahabe ile tâbiîn kavillerine yer vermiş; ancak kaynakların sıhhati ve isnadı konusunda titiz davranmamıştır. Dirayet yönünden ise Arap dili üzerinden istişhadda bulunmuş, buna ek olarak birçok Farsça beyit aktarmıştır. Ne var ki bu beyitlerin hem anlamlarını hem de kaynaklarını açıklama gereği duymamıştır.

İhlas Suresi'nin içeriği, müfessiri kelâmî meselelere yöneltmiş; bu bağlamda Ehl-i Sünnet inancını esas alan yorumlara ağırlık vermiştir. Tefsirde anlatı tarzının halkı hedef alacak biçimde şekillenmiş olması, hikâye ve menkıbelere geniş yer verilmesini doğal kılmaktadır. Bununla birlikte, hadislerin tahkiksiz bir şekilde aktarılması, kıssalarda gereksiz detaylara ve tarihî güvenilirliği tartışmalı ifadelerle yer verilmesi, rakamsal değerlere kutsiyet atfedilmesi gibi yönler, tenkide açık noktalardır.

Mustafa b. Muhammed'in tefsirinde dikkat çeken yoğun **işârî yorumlar**, Kuruluş Dönemi'nde etkili olan tasavvufî akımların tefsir literatürü üzerindeki etkisini göstermektedir. Ayrıca Mevlânâ'dan alınan çok sayıda beyit ve rubainin varlığı, Mevlânâ'nın müfessir üzerindeki derin tesirini ortaya koymaktadır.

Netice itibarıyla, Mustafa b. Muhammed'in **İhlas Suresi Tefsiri**, dönemin tefsir anlayışını, dil kullanımını ve tasavvufî bakış açısını yansıtan değerli bir kaynak olup, hem dönemine ışık tutmakta hem de ilmi bir perspektiften incelenmeyi hak etmektedir.

Müellifin eserinde yer verdiği bazı hadislerin doğrudan tespiti yapılamamıştır. Ancak anlam itibarıyla benzer muhtevalara sahip hadislerle destekleme yoluna gidilmiştir. Bununla birlikte, müellifin birçok rivayeti doğrudan yazılı kaynaklara başvurmadan ya hafızasında kaldığı şekliyle ya da kendi kanaatine göre aktardığı anlaşılmaktadır. Bu durum hem hadislerin sıhhati hem de kıssaların güvenilirliği konusunda eserin eleştirel bir gözle değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ*. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 45 cilt. thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r- Risâle, 1421/2001.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî. *ez-Zühed*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1420/1999.

Albayrak, Kadir. "Nestûrîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/15-17. İstanbul: TDV yayımları, 2007.

Ali el-Kârî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâtî'l-mesâbîh*. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.

Altıntaş, Hayrani. "Dehriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/107-109. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn el-Ferrâ. *Me'âlimu't-tenzîl*. 5 cilt. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *el-Esmâ ve's-sıfât*. 2 cilt. thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâsîdî. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Beyhakî, Ebû Bekr; Şu'abu'l-Îmân. thk. Abdulâlî Abdulhamid Hamid. 14 cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1423/2003.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik *Müsnedü'l-Bezzâr*. 18 cilt. thk. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 6 Cilt. thk. Mustafâ ed-Dîb el-Buğâ. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 3. Basım, 1993/1407.

Çelik, Mehmet. "Süryâniler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 38/175-178. İstanbul: TDV yayımları, 2010.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*, 4 cilt. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, tsz.

Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *Da'îfu'l-câmiu's-sağîr ve ziyâdetih*. b.y: el-Mektebetü'l-İslâmî, tsz.

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâifi'l-kitâbi'l-'azîz*. 6 cilt. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: el-Meclisu'l-A'lâli's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1416/1996.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed. *Meâlimu's-sünen*. Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.

İbn Battûta. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. 2 cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları 2004.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Fünûnü'l-efnân fî 'uyûni'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 1408/1987.

İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*. 7 cilt. thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. 8 cilt. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. Riyâd: Dâru't-Tayyibe, 1420/1999.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, tsz.

el-İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1974.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. 20 cilt. thk. Ahmed el-Birdunî - İbrâhim Etfiş. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *Letâifü'l-işârât*. 3 cilt. thk. İbrahim Besyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyye, 3. Baskı, tsz.

Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. 2 cilt. thk. Abdülhalîm Mahmûd - Mahmûd b. eş-Şerîf. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, tsz.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtu ehli's-sünne*. thk. Mecdî Beslum. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/2005.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 cilt. thk. İbn Abdülmaksûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, tsz.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîr*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâde. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.

Müslim b. El-Haccâc Ebu'l-Hasan. *es-Sahîh*. 5 cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, tsz.

Özkan, Mustafa. “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılmış Kuran Tercümeleleri”. *Tarihten Günümüze Kur'ân'a Yaklaşımlar*. ed. Musafa Özkan, Enfel Doğan. *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Çalıştayı Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.

Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3 baskı, 1420.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân*. 10 cilt. thk. Übey Muhammed b. Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Safûrî, Abdurrahman b. Abdüsselâm b. Abdurrahman b. Osmân. *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabü'n-nefâis*. 2 cilt. Mısır: el-Matbaatü'l-Kâsteliyye, 1283.

es-Seâlibî, Ebû Mansûr. *et-Temsîl ve'l-muhâdara*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halv. Beyrut: Dâru'l-Arabiyyeti li'l-Kitâb, 2 baskı, 1401/1981.

es-Sehâvî Ebü'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed. *Sifrü's-sa'âde ve sefirü'l-ifâde*. 3 cilt. thk. Muhammed et-Dâlî, Dâru's-Sâdır, 2 baskı, 1415/1995.

Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-Ulûm*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.

Sinanoğlu, Mustafa. “Melkâiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/84-85. Ankara:TDV Yayınları, 2004.

Sinanoğlu, Mustafa. “Seneviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 36/521-522. İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Camiu'l-kebir*. 25 cilt, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic, Abdulhamîd Muhammed Nidâ, Hasan İsa Abduzzâhir, Kahire: el-Ezher, 1426/2005.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. 10 cilt. Thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Kahire: Dâru'l-harameyn, tsz.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*. 25 cilt. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2 baskı, tsz.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. 24 cilt. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000/1420.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. 11 cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 2. baskı, 1387/1967.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 5 cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 2. Baskı, 1395/1975.

Üsâme b. Munkız. *el-Bedî fî nakdi's-şi'r*. thk. Ahmed Ahmed Bedevî, Hâmid Abdülmecid, Birleşik Arap Emirlikleri: el-İdâretü'l-Âmme li's-Sekâfe, tsz.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Baskı, 1407.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed. *Rebîu'l-ebrâr ve nusûsu'l-ahyâr*. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1412.

Zerrûk, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Şerhu Zerrûk alâ metni'r-risâle*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.